

GESCHIEDENIS

€ 5,50

MENSEN • VERHALEN • TIJDPERKEN

www.g-geschiedenis.eu

Maart 2014
Vijfde jaargang,
nr. 2

DE

HEILIGE GRAAL

ARTHURS RONDE TAFEL EN DE EEUWIGE QUEESTE

GESCHIEDENIS

De Heilige Graal



Ontdekkingsreizigers

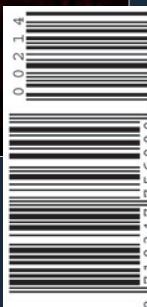
Paul Julien

Gefascineerd door pygmeeën



Uitgelicht

Amsterdamse grachtengordel
door toeval ontstaan



AP 8 718347756001



GRENZELOOS



ERFGOED DAG



WWW
★ ERFGOED DAG ★
★ BE ★



IN VLAANDEREN EN BRUSSEL

Speciale vervoersvooraarden bij De Lijn en NMBS



Erfgoeddag is een initiatief van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, in samenwerking met de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel.



Met steun van de
Vlaamse overheid

www.facebook.com/erfgoeddagvlaanderenbrussel

twitter.com/erfgoeddag

plaats jouw sfeerbeelden van Erfgoeddag op Instagram met als hashtag #erfgoeddag

De heilige graal van Valencia. Een echt reliekje van het Laatste Avondmaal? De kelk draagt Arabische inscripties zodat het waarschijnlijker is dat hij is buitgemaakt tijdens de Reconquista.



De ware boodschap van de graal



De graal openbaart zich aan de ridders van de Ronde Tafel. Op de belangrijkste stoel zetelt niet koning Arthur, maar heer Galahad, de enige zondevrije, reine ridder. Franse boekillustratie uit de 15de eeuw uit de graalroman van Robert de Boron.

BEELD/BRON OMSLAG: A.N.G.

'De queeste naar de kelk van Jezus Christus is de queeste naar het goddelijke in ons, maar indien je hard bewijs wilt, Indy, kan ik je niets bieden.'

Dit citaat uit de speelfilm *Indiana Jones and the Last Crusade* slaat de spijker op z'n kop. Wetenschappelijk bewijs voor het bestaan van de graal is er niet; men moet toch minstens mysticus of esotericus zijn om te geloven in het daadwerkelijk bestaan ervan. Toch is de graal een boeiend onderwerp voor een historisch tijdschrift omdat eeuwen achtereenvolgens de idealen en dromen van mensen zich in hem spieghelen.

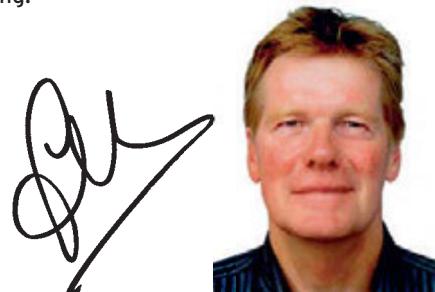
Dat bewijst al meteen de eerste graalsvertelling uit de Middeleeuwen, de *Parzival* van Chrétien de Troyes. Het dichtwerk ontstond in de periode waarin Saladin het christelijk koninkrijk van Jeruzalem aan het wankelen bracht. De oorzaken werden destijds niet zozeer gezocht in de betere militaire capaciteiten van de vijand, maar meer in het morele verval van de kruisvaardersstaten. Wat de wereld nodig had, zo was het algemene gevoelen, was een gelouterde ridder, een Parzival. Een ridder die niet vecht voor roem of liefde, maar voor het geloof. Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, aan wie Chrétien zijn werk opdroeg, zou in 1191 tijdens de Derde Kruistocht het leven laten.

De graal en de ridders van de Ronde Tafel groeiden uit tot de meeste geliefde thema's uit de literatuur, al werden de vertellingen na de kruistochten profaner. Het hoofse leven van de Late Middeleeuwen hield van

fantastische avonturen, gekruid met een vleugje erotiek. Arthur-toernooien, tafelronden en graalfeesten beleefden hoogtijdagen.

Met de Renaissance en Reformatie verloren mensen hun interesse in de graal, totdat de dichters van de Romantiek hem herontdekten. De mystieke graalwereld werd het tegenbeeld van de zieloze Industriële Revolutie. In Engeland boden de dichtwerken van Alfred lord Tennyson graalmotieven voor de historiserende schilderijen van de Prerafaëlieten, terwijl Duitsland werd betoverd door de genialiteit van Richard Wagners *Parsifal*.

In de esoterie is het graalmotief populair: er ontstaan tal van graalgezelschappen en schatjagers beginnen zowaar naar de graal te zoeken - tevergeefs. Ze hebben niet begrepen wat *Parzival* leert: de queeste naar de graal is de queeste naar de eigen vervolmaking.



Siebrand Krul, hoofdredacteur

Met een abonnement mist u geen enkele uitgave van G-Geschiedenis! Een kleine moeite: zie hieronder of achterin deze aflevering. Of kijk op internet bij g-geschiedenis!



REDACTIE G-GESCHIEDENIS
Senior Publications bv
Amaliaalaan 126 H, 3743 KJ Baarn
E-mail: redactie@g-geschiedenis.eu
www.g-geschiedenis.eu

Abonnementen
Nederland
Bel 035 - 692 52 10 of e-mail naar
abonnementen@g-geschiedenis.nl
of ga naar www.abonneeplein.nl

Vlaanderen
Bel 078 35 33 13 (zonala tarief)
Fax naar 078 35 33 14
E-mail naar info@abonnementen.be
Of surf naar www.abonnementen.be

Abonnementenprijs
€ 32,50 voor 8 nummers
Losse verkoop
Aldipress (NI) - AMP (VI)
© 2014 Senior Publications BV

Inhoud

Vijfde jaargang
Maart 2/2014

PORTRÉT

6 Lipton

Thomas Lipton wint een wereld voor de thee

WERELDWONDEREN

10 Petra. Rotsstad in de woestijn

Over opkomst en ondergang van een metropool uit de Vroege Oudheid

FORUM

14 Kroniek, wetenschap en lezersvraag

4000 jaar oude wijnkruiken ontdekt - raadsel gestolen paneel van Van Eyck blijft onopgelost - eerherstel voor Belgische 'de-serteurs' WO I? - Johannis de Rijke, held in Japan, vergeten in Nederland

SPECIAL

16 De Heilige Graal

Meer dan een legende

18 Ridderlijk epos

Wolfram von Eschenbachs held

20 Het Parzival-universum

De belangrijkste hoofdrolspelers in het middeleeuwse epos

22 Geografie van de graal

Klooster Montserrat in Catalonië

24 Scheppers van de graal

Middeleeuwse graaldichters en de ideale ridder

28 De koning lijdt

Model naar Boudewijn IV?

30 Geografie van de graal

De Engelse abdij Glastonbury

32 Wonderketel en toverdrank

Keltische wortels. 'Deep Purple' en koning Arthur?

SPECIAL



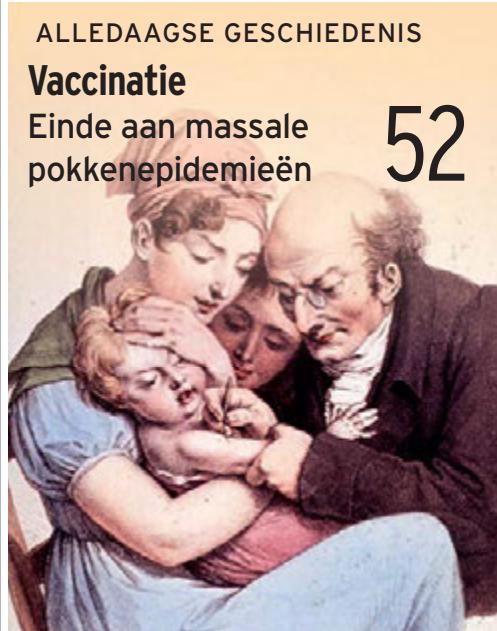
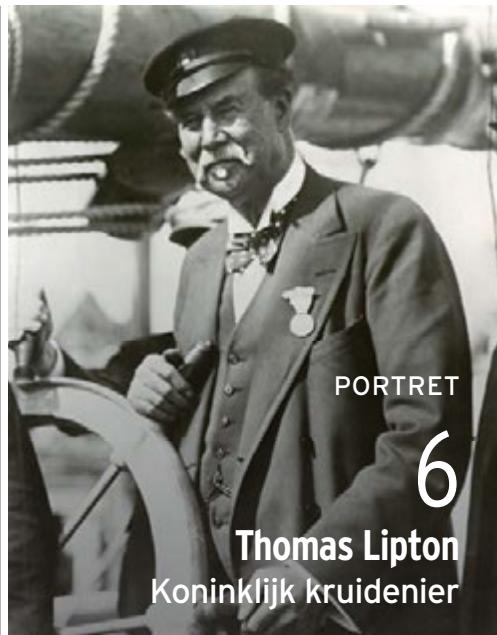
16

De Heilige Graal

De eeuwige zoektocht

Dichters vertellen erover, esoterici zoeken ernaar en historici twijfelen eraan: de graal is misschien wel de meest fascinerende mythe van de Middeleeuwen. Over een legende die het eeuwige leven lijkt te hebben ...

Ongrijpbaar en badend in het licht: de graal op een kerkraam in Valencia



34 Arthur

Romanfiguur, politieke held en rechtvaardige koning

40 'Dan waan ik me in de graalsburcht ...'

Wagner, Lodewijk II en 'Parsifal'

43 De legende leeft

Over kokosnoten bij gebrek aan paarden

46 Parzival van de duivel

Himmels man voor occulte zaken: Otto Rahn

UITGELICHT

50 Grachten van Amsterdam

Meer toeval dan planning

51 Ehrenfreuds Neurenberg

Rechter Jackson en het internationale strafrecht

ALLEDAAGSE GESCHIEDENIS

52 Vaccinatie

Koepokvirus van Jenner

WERELDREIZIGERS

54 Paul Julien

Laatste ontdekkingsreiziger

SERVICE

58 Tentoonstellingen

Overstromingen in Enkhuizen, televisie in Gent

60 Boeken

Nederlandse paus, Eeuw van Brussel, reisverhalen uit de 18de eeuw, het grote taboe rond familie Arenberg en Roomskoning Willem II van Holland

IN HET NIEUWS

64 Rocco Granata

De Italiaans-Limburgse mijnwerkerszoon verfilmd

65 Lezersbrieven en colofon

VOLGENDE UITGAVE

Alexander de Grote

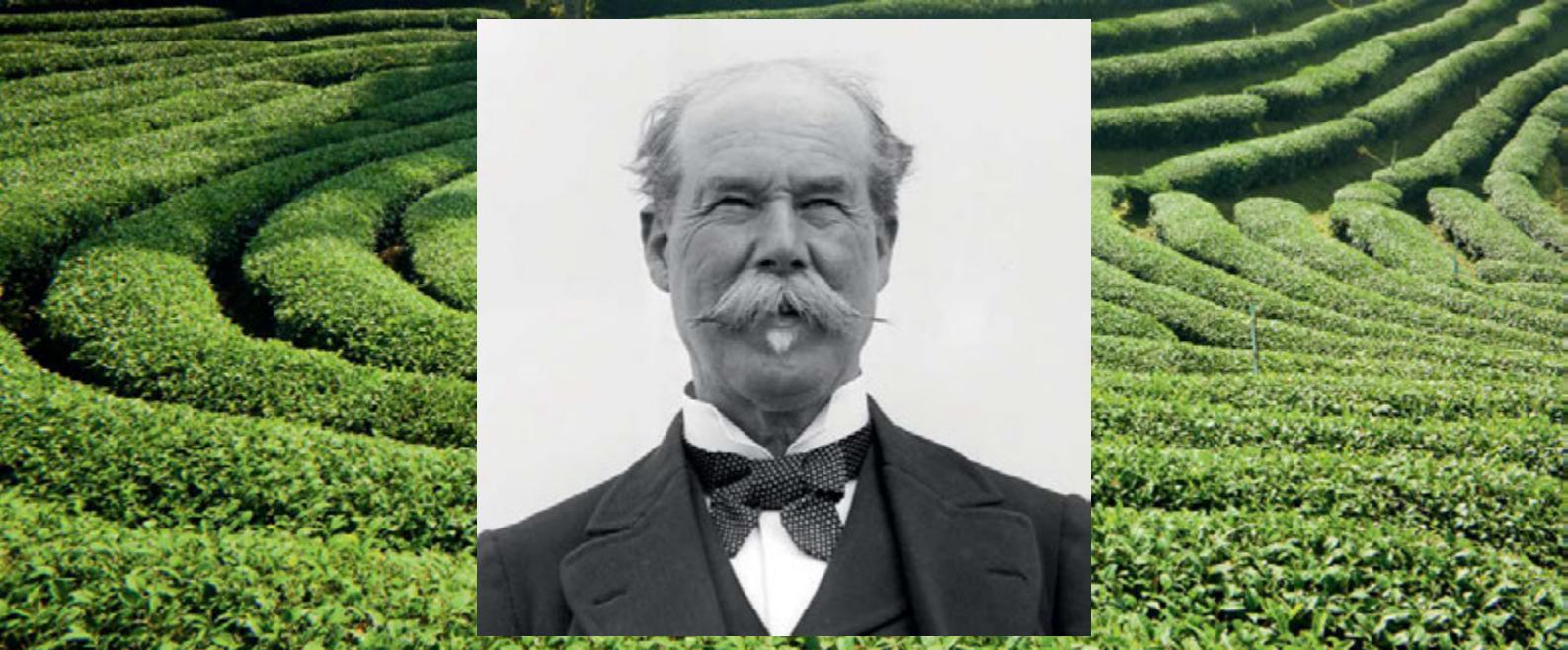
In slechts enkele jaren veroverd een jonge koning van de Balkan een immens rijk tussen Nijl en Indus. Het imperium vervalt, de legende blijft





THOMAS LIPTON

'Koninklijk kruidenier'



Thomas Johnston Lipton werd geboren in de buurt van Glasgow op 10 mei 1850 zoals hij zelf beweerde, maar sommige biografen houden het op 1848.

Zijn ouders waren afkomstig uit Ierland, niet zozeer hun land ontvlucht vanwege de honger die zoveel lerden deed emigreren, dan wel om een betere toekomst voor hun gezin te zoeken. Het waren brave hardwerkende mensen. Leed bleef hun niet bespaard. Drie kinderen stierven kort na de geboorte. Een veelbelovende zoon stierf op 19-jarige leeftijd, een dochter was een zwak poppetje met hartproblemen dat uiteindelijk toch 33 jaar zou worden. Maar Thomas was een gezonde knaap die zou opgroeien tot een forse, goed uitziende man.

Als kind ravotte hij bij voorkeur aan de havens. Kunstig maakte hij een bootje dat de naam *Shamrock* kreeg, dezelfde naam die hij later aan zijn grote jachten zou geven (*Shamrock* is de naam van het jonge klavertje drie, het nationale symbool voor Ierland). Vader Lipton bracht het tot opzichter in een

drukkerij, zijn moeder opende een piepklein winkeltje waar ze eieren en ham verkocht. Rechtstreeks uit Ierland, van goede kwaliteit en niet duur. Thomas hielp na schooltijd in de winkel. Hij wees zijn vader erop dat hij niet de eieren voor de klanten in zijn eigen kolenschoppen van handen moest nemen. Dat kon moeder beter doen met haar fijne handen, dan leken de eieren groter.

Op avontuur naar Amerika

Op zijn tiende ging Thomas van school. Hij werd loopjongen voor een boekwinkel en kon trots zijn ouders elke week zijn bescheiden loon overhandigen. Al snel kon hij meer verdienen met het plakken van patronen in voorbeeldenboeken die reizigers meenamen naar hun klanten. Het was allemaal te saai voor de beuglijke Thomas. Hij monsterde op

Links: Tommy Lipton ging op zijn tiende jaar van school en had allerlei baantjes om zijn ouders te steunen.

Midden: De vroegste reclame voor Ceylonthee met de afbeelding van een plukster en de slogan: 'Rechtstreeks van de theetuin naar de theepot'.

Rechts: Reclame voor Liptons ham.



de veerboot Glasgow-Belfast aan als kajuitjongen. Toen een lamp in de kajuit was gaan walmen met als gevolg dat het plafond zwart blakerde, kreeg hij de schuld en werd op staande voet ontslagen. Teleurgesteld zwierf hij langs de havens en zag de grote passagiersboten die klaar lagen voor vertrek naar Amerika. Hij informeerde naar de kosten voor de overtocht op het tussendek, de ruimte waar de armste emigranten een onderkomen vonden, zonder het minste comfort. Hij telde zijn spaarcenten en deelde zijn ouders mee dat hij in Amerika zijn geluk ging beproeven. Vader en moeder konden hoog of laag springen, hun vijftienjarige zoon was niet van zijn plannen af te brengen. Lipton reisde naar Amerika en in New York, met nog maar een paar centen op zak, stapte hij op een logementhouder af die luid schreeuwend klanten stond te werven. Hoeveel mensen moet ik je brengen voor een gratis onderkomen, vroeg hij. Als je er twaalf vind, kun je een week onderdak krijgen, was het antwoord. Thomas holde

langs alle bekenden van onderweg en meldde zich met dertien man. De gratis week gebruikte hij om een baantje te vinden. Hij werkte op een tabaksplantage in Virginia, bij het houthakken verwondde hij zo ernstig zijn voet dat de dokter wilde amputeren, maar Thomas hield dat tegen. Hij herstelde, werkte op de rijst- en katoenplantages al naar gelang er geoogst werd, was sjouwerman in de haven, werkte in de remise van een trammaatschappij en zwierf van baantje naar baantje half Amerika rond.

Na een verblijf van vier jaar in Amerika besloot Thomas terug te keren naar Glasgow. Hij kocht een ton meel en een schommelstoel voor zijn moeder. Na aankomst in Glasgow huurde hij een rijtuig en reed met de ton en de stoel boven op de koets naar huis. Hij beval de koetsier het laatste stukje stapvoets te gaan. Breed zwaaiend en luid roepend naar bekenden naderde de Amerikaganger het ouderlijk huis waar hij met open armen werd ontvangen.

Links: Lipton maakte reclame met behulp van de cartoons van Willy Lockhart.

Midden: Interieur van een typische Liptonwinkel. Het personeel in smetteloos wit, overal de naam Lipton. Foto uit ca 1920.

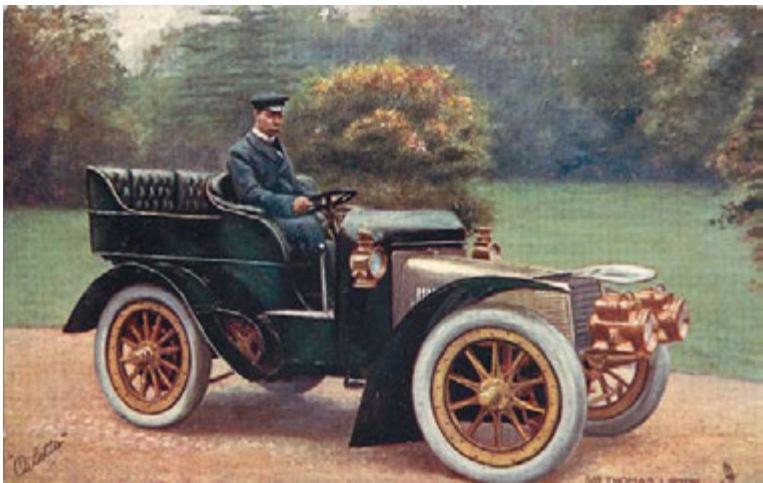
Rechts: Theetransport op Ceylon.



De wezen van Lipton

De eerste dagen na zijn terugkeer werkte Thomas in het winkeltje van zijn ouders. Maar na het grote Amerika was dit hem te benauwd. Hij sloeg zijn slag toen een schip met grote vertraging in Glasgow aankwam en uit de lading haastig een partij ham en spek tegen bodemprijzen van de hand werd gedaan. Lipton maakte een winst van achttien pond. Met dat geld, zijn spaarcenten en een bescheiden lening van zijn ouders opende hij zijn eerste zaak. Thomas werkte dag en nacht, hield zijn winkel brandschoon, kleedde zich in smetteloos wit en behandelde zijn klanten als vorsten. Maar het belangrijkste waren principes die hij zijn leven lang volhield: geen tussenhandelaars, goede kwaliteit en een kleine winstmarge. Lipton kocht zijn hammen en spek rechtstreeks bij de boeren in Ierland en hij betaalde contant. Ze zagen hem dan ook graag komen.

De meeste aandacht trok zijn manier van reclame maken. Het was de tijd dat adverteren door zaken-



Thomas Lipton in zijn Daimler (1898).

→ lui nog tamelijk gênant werd gevonden. Hooguit liet men op etiketten de op wereldtentoonstellingen gewonnen medailles zien, zoals we dat nog kennen van de slaolie en de lucifers. Lipton bedacht stunts. Hij liet zijn vriend Willy Lockhart cartoons maken en hing die in de etalage. Bijvoorbeeld een man met een huilend biggetje en een voorbijganger die vraagt: 'Wat is er met dat biggetje?'. 'Het is een weesje', antwoordt de man. 'Ik breng hem naar Lipton, daar is zijn hele familie al heen gegaan'. De mensen liepen speciaal naar de winkel om de cartoons te zien. 'De wezen van Lipton' werd een gevleugelde uitdrukking. Lipton ging verder. Hij kocht twee vette varkens, borstelde de beesten schoon, versierde hen met linten en liet een toneelspeler met de dieren door de straten lopen met een bord: 'We gaan naar Lipton'. Een andere stunt was een cartoon met broodmagere mensen en het opschrift: 'Op weg naar Lipton' en dikke mensen waaronder stond: 'Komend van Lipton'. Weldra werd aan iedere dikzak gevraagd: 'Kom je van Lipton?'. Thomas huurde op een keer zelfs een stel magere en dikke mannen in die met borden op hun rug door de straten liepen: de mageren op weg naar, de dikken komend van Lipton. Voor de winkel zette hij twee lachspiegels, één die de toeschouwer dun maakte, de andere die de kijker vertekende tot een dikzak. De opschriften laten zich raden. Eén van de grootste stunts was een enorme kaas, die Lipton liet maken in Amerika. Bij aankomst in Glasgow verdrongen de mensen

zich om de reuzenkaas te zien. Lipton stak munstukken in de kaas en binnen twee uur was de kaas verkocht. Het jaar daarop liet hij een nog grotere kaas komen, voortgetrokken door een olifant. Onder tussen opende hij de ene zaak na de andere. Binnen vijf jaar waren er in Schotland twintig Liptons.

Theeraces van China naar Londen

In 1866 vond één van de spannendste maar ook één van de laatste theeraces plaats. Snelle klippers zeilden om het hardst van China naar Londen met de nieuwe theeoogst. De zeelui werkten zich een slag in de rondte, want de eerste thee bracht enorme prijzen op en dat betekende een premie voor de hele bemanning. In Londen werden weddenschappen afgesloten. De *Taeping* voer na een tocht van 102 dagen als eerste de Thames op. Nummer twee volgde slechts twintig minuten later. Maar rijke snobs wilden kostte wat het kost thee van de *Taiping* serveren. Het was de tijd dat thee nog een dure en exclusieve drank was. Daarin kwam snel verandering. Stoomscheepen konden veel grotere ladingen aanvoeren dan de klippers, de aanleg van het Suezkanaal bekortte de reis aanzienlijk, maar het belangrijkste verschil zat hem in het feit dat de Engelsen ontdekten dat ook in India uitstekend thee kon worden gekweekt. Thee kwam binnen het bereik van een grote groep mensen maar was nog altijd prijzig. De tussenhandelaars verdiensten het meest aan de thee. Zij benaderden Lipton met zijn keten aan winkels

als ideaal afzetkanaal. Daarmee groeven ze hun eigen graf.

Lipton keek eerst de kat uit de boom, thee was niet zijn 'cup of tea'. Bovendien werkte hij uit principe nooit met de tussenhandel. Na informatie te hebben ingewonnen, boekte hij een reis naar Australië onder het mom van er even uit te willen en de mogelijkheden onderzoeken van zaken doen 'down under'. Lipton ging van boord in Colombo en maakte een verkennende tocht over Ceylon. Het was een uitstekend moment voor zijn plannen want door een ziekte waren de koffieoogsten mislukt. Lipton kocht vijf plantages voor de helft van het bedrag dat hij anders zou hebben moeten betalen en liet theestrubben aanplanten. Er werden fabrieken gebouwd, machines geplaatst en om een eind te maken aan het gesjouw met grote zakken thee langs glibberige bergpaden, liet Lipton kabelbanen aanleggen waارlangs de zakken aan grote ringen naar beneden roetsjten.

Weldra arriveerde de eerste Liptonthee in Londen. Hij heeft geen 'blenders', monkelden zijn concurrenten. Blenders waren mannen die met verstand van zaken de thee konden mixen tot een goed en betaalbaar resultaat. Lipton bood echter een dubbel salaris om ze alsnog aan te trekken en weldra kon hij beschikken over de beste blenders. Hij ging zelfs zover dat hij in allerlei plaatsen monsters van het drinkwater liet nemen en de mix daarop aanpaste. 'Thee geschikt voor uw woonplaats' liet hij weten. Na de nodige experimenten bracht Lipton thee op de markt die zich met de beste merken kon meten, voor de helft van de prijs. De mensen verdrongen zich voor de winkels. Lipton ergerde zich aan de verkoop van losse thee uit zakken en vaten. Hij liet thee verpakken in aan-



Sir Thomas Lipton,
ca 1920.

Miniatuurmodel van de bestelwagens voor Lipton's zoals die in 1927 door Londen reden.



Links: De maaltijden voor de armen ter gelegenheid van het zestigjarig regeringsjubileum van koningin Victoria konden doorgaan vanwege een genereuze gift en het organisatietalent van Lipton.
Rechts: Prins Albert Edward, vanaf 1901 koning Edward VII, kon het uitstekend vinden met Lipton.



Hoewel Lipton nooit getrouwde is, liet hij zich graag damesgelschap aanleunen. Hier op zijn stoomjacht Victoria op 24 juli 1920 met de dochters van de burgemeester Fitzgerald van New York: v.l.n.r. Rose Fitzgerald Kennedy en Eunice en Agnes Fitzgerald.

Shamrock II, het zeiljacht van Lipton waar mee hij probeerde de America's Cup te winnen.



trekkelijke doosjes van een heel, een half en een kwart pond met afbeeldingen van Singalese theepluksters. Lipton-thee gaat 'rechtstreeks van de theetuin naar de theepot', liet hij weten. Nieuwe ladingen werden binnengehaald onder begeleiding van Singalese muzikanten. In kranten, op winkels, in bussen en in treinen, overal verscheen de naam Lipton. Het was Lipton die heel Engeland aan de thee bracht. Door de thee werd de al welgestelde Lipton pas echt rijk.

Societyleven

Lipton hield zielsveel van zijn ouders, vooral van zijn moeder die van kinds af aan in hem had geloofd terwijl zijn vader nogal eens hoofdschuddend de plannen van zijn zoon in twijfel trok. Hij verwende hen met een prachtig huis en een rijtuig met paarden. In 1889 overleed zijn moeder en kort daarop zijn vader. Er was nu geen enkele reden voor Lipton om in Glasgow te blijven. Zijn almaar groeiende zaak, zijn contacten met Ceylon en de reizen naar Amerika, waar hij in New York een groot kan-

toor had en onder meer varkensslachterijen in Chicago exploiteerde, maakten het logisch dat het hoofdkantoor in Londen zou komen. Dat betekende een enorme operatie en de verhuizing van honderden werknemers. Het hoofdkantoor kwam in Bath Street. Lipton ging wonen in het prachtige landhuis Osidge in Southgate ten noorden van Londen. Hij organiseerde er jaarlijks een sport- en feestdag voor al zijn personeel, waartoe onder meer een sportveld werd aangelegd.

Nu hij de middelbare leeftijd had bereikt realiseerde Lipton zich dat het leven meer is dan werken alleen. Hij kocht een schitterend motorjacht en mengde zich, op zijn spontane niet door regels en protocol gehinderde wijze in het leven van de jetset. De sportieve, goed uitziende, ongetrouwde Lipton werd in Amerika en Engeland een begeerde prooi voor vrouwen. Toen tijdens een bezoek aan Amerika een journalist schreef dat hij had gehoord dat Lipton een partner zocht, werd het hotel waar Thomas verbleef, bestormd door trouwlustige dames. Maar Lipton bleef zijn hele leven een verstokte vrijgezel, hoe charmant hij ook kon zijn tegen de dames. Gierig was de theemagaat bepaald niet. Bij rampen en ongelukken zorgde hij altijd voor een flinke zending thee. Toen Alexandra, Prinses van Wales, ter gelegenheid van het diamanten jubileum van koningin Victoria grote diners voor de armen wilde organiseren en de fondsenwerving niet erg van de grond kwam, sprong Lipton bij met het gigantische be-

drag van 25.000 pond. Bovendien zorgde hij met zijn organisatietalent dat de maaltijden, verspreid over geheel Engeland, vlekkeloos verliepen. Het gaf hem toegang tot het hof waar weldra bleek dat hij het uitstekend kon vinden met Albert Edward, de latere koning Edward VII. Hij werd overladen met eretekens en verwierf de titel Sir.

Het groeiende bedrijf dat op een gegeven moment 10.000 mensen in dienst had, bereikte het moment dat een beursgang onvermijdelijk was. Vanaf 1898 was Lipton een Limited Company met een bestuur en aandeelhouders wat de eigengereide Thomas niet altijd makkelijk viel.

De grote passie van Lipton was de zee. Hij liet een schitterend zeiljacht bouwen dat evenals het in elkaar geknusselde bootje uit zijn jeugd, de naam *Shamrock* kreeg. Lipton had het in zijn hoofd gezet om de prestigieuze, aldaar door de Amerikanen gewonnen zeilrace om de 'America's Cup' te veroveren. Hij beschikte over een uitstekende bemanning, won de achtung van Amerikaanse topzeilers (en enorme bekendheid onder de Amerikaanse bevolking, wat zakelijk goed uitpakte) maar wist ondanks verwoede pogingen met de opeenvolgende *Shamrock* 1, 2, 3 en 4 de Cup niet te bemachtigen. Tijdens een autoritje in het najaar van 1931 vatte Lipton kou. Hij was enkele dagen ziek, raakte bewusteloos en in de vooravond van 2 oktober eindigde vredig het leven van Sir Thomas Lipton, de man die zijn volk aan de thee bracht.

RUUD SPRUIT

De Nabateeërs hakten een stad uit de rotsen

Petra

In de rode rotsen van de Jordaanse woestijn is een complete stad uitgehouwen: Petra. In de Klassieke Oudheid een rijke handelsplaats, nu een bezienswaardigheid en UNESCO-werelderfgoed. Een fascinerende metropool die nog lang niet al haar geheimen heeft prijsgegeven.

Sheikh Ibrahim Ibn Abdallah is perplex. Ongeveer halverwege tussen de Dode Zee en de Golf van Akaba stuit hij in de zomer van 1812 bij het door-

kruisen van een dal op gigantische gebouwen, uitgehakt in de rode zandsteen. Hij brandt van nieuwsgierigheid om dit fenomeen nader te onderzoeken. Tegenover de inheemse bedoeïenen, die in grotten in de omgeving leven, presenteert hij zich als islamitisch handelaar uit het verre India. Maar al snel wekt deze reiziger met zijn merkwaardige manieren en zijn rare accent argwaan. En dat is gevvaarlijk bij de bedoeïenen, die niet bepaald bekend staan om hun liefde voor vreemdelingen. Sheikh Ibrahim moet zich uit de voeten maken voor zijn ware identiteit bekend wordt. De vreemdeling is namelijk in werkelijkheid de Zwitser Johann Ludwig Burckhardt (1784-1817) uit Bazel. Hoewel Burckhardt slechts uit de verte een blik heeft kunnen werpen op de stad, weet hij genoeg om de locatie te kunnen identificeren als Petra, de verloren gegane metropool der Nabateeërs. Vóór Burckhardt had eeuwenlang geen

Europeaan voet gezet in de stad.

De stad in de rotsen ('petros' is Grieks voor rots) was het politieke, economische en religieuze centrum van de Nabateeërs, een nomadenstam die ca. 2100 jaar geleden een koninkrijk stichtte en twee eeuwen lang de handel in het Midden-Oosten domineerde.

Waar de Nabateeërs vandaan kwamen is niet precies bekend. Vermoedelijk waren ze afkomstig van het Arabisch schiereiland. Aanvankelijk leefden ze als seminomaden in provisorische hutten, maar gaandeweg kregen ze oog voor de gunstige ligging van de nederzetting op het kruispunt van handelswegen en wisten die te gelde te maken. De

Petra was een van de rijkste steden in de antieke wereld

karavanen waren gebaat bij een veilige en beschutte plek om te pauzeren op hun reis en betaalden daar goed voor. En zo ontwikkelde de nomadenstam zich in de 2de eeuw voor Christus tot een handelsvolk. Petra werd hun metropool, met een Nabatiese koning aan het hoofd.

Op het hoogtepunt van hun macht breidden de Nabateeërs hun grondgebied uit. Onder koning Are-tas III Philhellenos (87 - 62 v. Chr.) veroverden ze Damascus en strekte hun rijk zich uit van het huidige →





Schatkamer Khazne al-Firaun: in Petra zijn de gevels van de grafkamers schitterend versierd.

→ Saoedi-Arabië tot aan het zuiden van Syrië. Toen ze intervieneerden in de strijd om de troon in buurland Judea wekte dat de woede van het Romeinse Rijk. De Romeinen waren namelijk net druk bezig voet aan de grond te krijgen in het Midden-Oosten.

Om de aspiraties van een potentiële rivaal in de regio in de kiem te smoren stuurde Rome in 62 v. Chr. een leger naar Petra. Een rechtstreekse militaire confrontatie bleef uit omdat de Nabateeërs eieren voor hun geld kozen. Ze betaalden hoge sommen smeergeld en Aretas onderwierp zich als koning aan de richtlijnen van de Romeinse overheid. Niettemin slaagden de Nabateeërs er ruim honderd jaar lang in min of meer onafhankelijk te blijven en Petra beleefde in de schaduw van het Romeinse Rijk een im-

mense bloei op economisch en cultureel gebied.

In haar hoogtijden was Petra met 30.000 inwoners een van de rijkste steden in de Klassieke Oudheid. Opmerkelijk is ook het tijdsbestek waarbinnen de ontwikkeling zich voltrok. De stad zelf werd binnen de kortste keren uit de grond gestampt met een tempo dat te vergelijken is met dat van Doebai, dat

Het grootste wonder was de ingenieuze watervoorziening

in de laatste decennia van een onbeduidend plaatsje veranderde in een wereldmetropool. De rode zandsteen leende zich voor snelle bewerking en in korte tijd werden de schitterendste koningstombes uitgehouwen.

Dat de Nabateeërs daarbij het dramatisch effect niet schuwden be-



'Deze streek is hoogst merkwaardig vanwege de vele oudheden en overblijfselen van een oude stad ... het oude Petra ... een plaats ... die nog door geen Europeaan is betreden!'

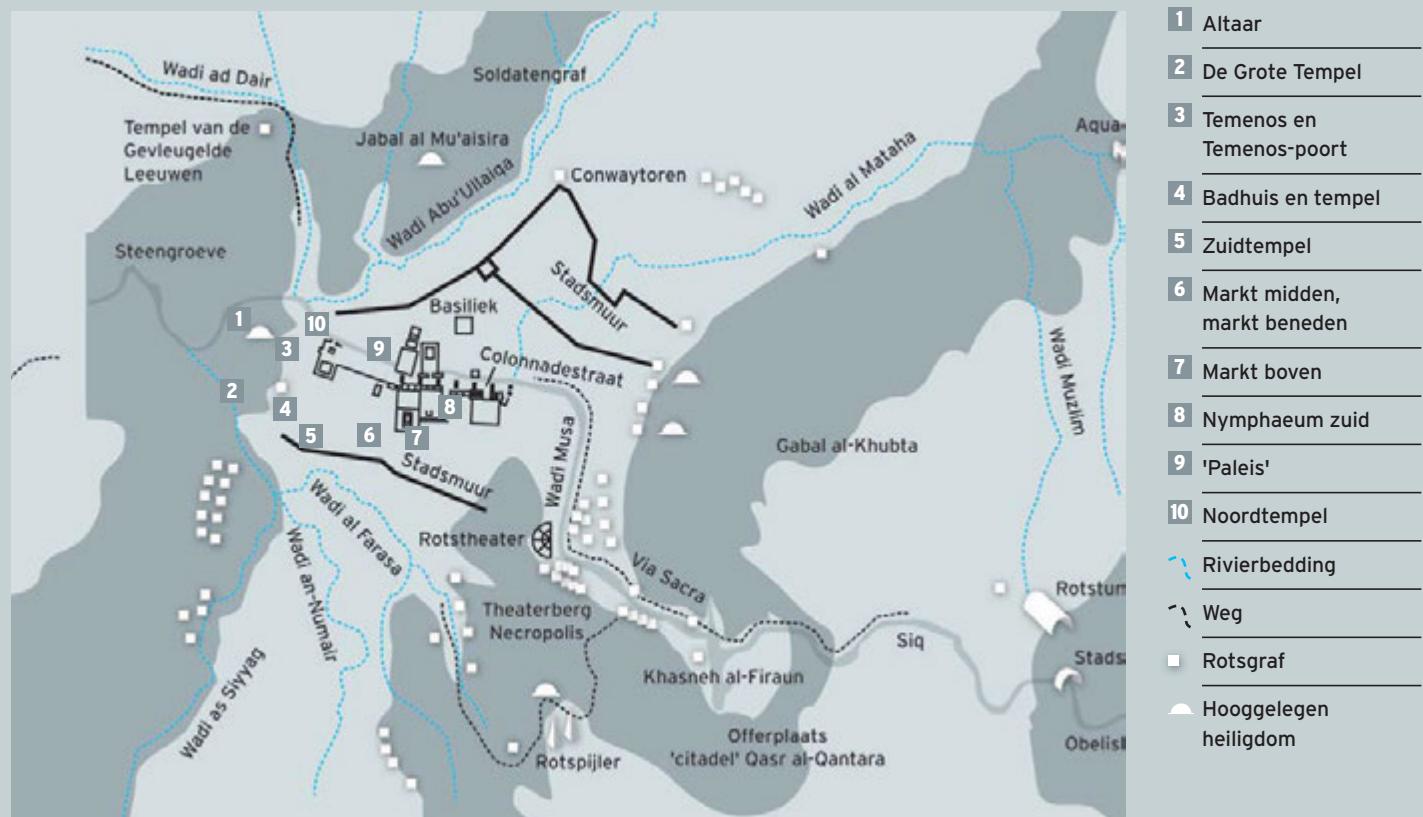
Johann Ludwig Burckhardt schrijft nuchter, bijna terloops, over zijn ontdekking van de stad Petra.

wijst Khazne al-Firaun (Arabisch voor 'Schathuis van de farao'). De reiziger moet eerst een diepe kloof passeren, een *siq* (Arabisch voor schacht) met links en rechts tot zeventig meter hoge rotswanden. Op sommige plekken is de doorgang maar twee meter breed maar aan het eind daarvan wacht een verpletterende aanblik: de majestueuze gevel van de 'schatkamer', bij Indiana Jones gebruikt als decor voor de plek waar de Heilige Graal verborgen lag. De gevel hoort bij een kleine ronde tempel die rust op een 25 meter brede portico, bestaande uit zes Korinthische zuilen.

Op de gevel zijn verweerde resten van gebeeldhouwde figuren te herkennen en bij nadere beschouwing worden ook de schietgaten zichtbaar in de urn die op veertig meter hoogte boven op het dak

Petra, Werelderfgoed

De rijkdom van de stad resulteerde in het derde millennium v. Chr. in een enorme bouwwoede. Veel gebouwen zijn opgetrokken naar Grieks voorbeeld.

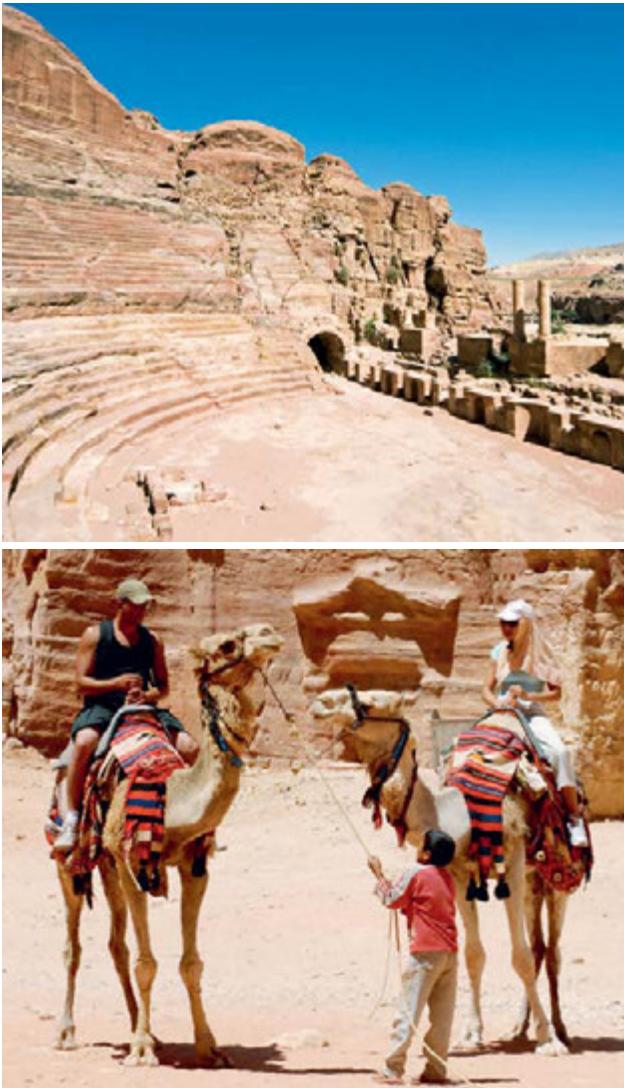


staat. De urn werd door de bedoeïenen gebruikt als schietschijf omdat ze meenden dat er een schat in verborgen lag – vandaar ook de naam ‘schatkamer’. Hoewel er geen zekerheid is, zijn de meeste onderzoekers het er tegenwoordig over eens dat we hier te maken hebben met een graftempel en niet met een schatkamer.

Aangezien de Nabateërs als nomadenvolk geen eigen architectonische traditie hadden, werd er ombekomerd geput uit de Griekse en Romeinse bouwtraditie, wat net in de mode was. Het theater van Petra bijvoorbeeld, dat 8.000 zitplaatsen telt, is uitgevoerd in Romeinse stijl. En de koningswand telt dertien indrukwekkende graven, deels in meerdere verdiepingen, uitgehouwen in de rotsen in de meest uiteenlopende vormen en stijlen.

Gezien van de fraaie façades was het grootste wonder van Petra de watertoever. Het water voor de bewoners in deze streek wordt tegenwoordig met veel moeite aangevoerd door grote tankwagens, terwijl de Nabateërs al over een uitgekiend watersysteem beschikten. Overal in de stad werden opvangbekkens aangelegd om het schaarse regenwater op te vangen. Via kilometerslange waterleidingen werd het regenwater naar reservoirs geleid en van daaruit naar de bewoners. Het was dit ingenieuze aquaduct dat de ontwikkeling van de stad mogelijk maakte.

Maar waarom was juist Petra, gelegen in een troosteloos en onvruchtbaar gebied, zo rijk? Dat was in de eerste plaats te danken aan de strategisch gunstige ligging. Anderzijds was de stad militair handig gelegen in een diep dal, ten oosten en ten westen begrensd door hoge rotswanden. Petra lag verscholen en de toegangen waren relatief eenvoudig te verdedigen. Anderzijds bevond de stad zich op het kruispunt van handelswegen tussen de economische centra Egypte, Syrië, het zuidelijk Arabisch Schiereiland en het Middellandse Zeegebied. In Petra konden de handelskaravananen water bijvullen en waren ze goed beschermd tegen overvallers. Dat maakte de stad tot een aantrekkelijke pleisterplaats en hoofdoverslag-



Boven: Het grote theater bood plek aan 8.000 toeschouwers en werd gebouwd in Romeinse stijl.
Beneden: De kloof die naar de hoofdingang van de stad leidt is 1,2 kilometer lang. In de straten van Petra zijn als vanouds kamelen, ezels en paarden het voornaamste vervoermiddel.

MEER WETEN?
Francesca Ossorio,
Splendors of the Nabataean Civilisation
(Timeless Treasures).
White Star 2009

Rijksmuseum van Oudheden,
Leiden **Petra. Wonder in de woestijn.** Tentoonstelling
nog tot 23 maart 2014

Hergé, **De avonturen van Kuifje, deel 17. Cokes in voorraad.** Casterman 1958

kend. In 106 n. Chr. stierf de laatste koning der Nabateërs, Rabbel II, waarop keizer Trajanus het gebied annexeerde en inlijfde bij het Romeinse Rijk als provincie Arabia Petraea.

In 363 werd de stad getroffen door een hevige aardbeving en raakte het systeem voor watervoorziening zwaar beschadigd. Het bleek de doodstek voor de economisch toch al aangeslagen stad.

Langzaam verlieten de bewoners de stervende stad. Enkele gebouwen werden door christelijke monniken in gebruik genomen als kerken en kloosters. Het bekendste voorbeeld in dit verband is Ed-Deir – een prachtige tempel in Griekse stijl, gelegen op een rotsplateau. Over hoe het Petra in de vroege-islamitische tijd is vergaan is nauwelijks iets bekend. In de 12de eeuw

De klim naar Petra was een zaak voor echte doorzetters

werd het gebied veroverd door kruisridders.

Daarna raakte de stad in vergeltelheid – tot ze door Burckhardt alias Sheikh Ibrahim zeven eeuwen later werd herontdekt. Burckhardts aantekeningen van de reis werden in 1822 postuum gepubliceerd en zetten de stad weer op de kaart bij bezoekers en wetenschappers. Aanvankelijk was een bezoek aan Petra alleen weggelegd voor geharde Oriëntreizigers met genoeg conditie om de klim naar de op 1.300 meter hoge ruïnestad te voltooien. De onbarmhartige hitte, heftige regens en de verraderlijke rotskloven werden menig reiziger fataal, en bezoekers waren ook een willige prooi voor nomadische overvallers.

Het wetenschappelijk onderzoek kwam begin 20ste eeuw goed op gang en afgezien van een paar gedwongen politieke pauzes werken archeologen sindsdien haast onafgebroken aan het onderzoeken van de stad en ook voor komende generaties onderzoekers valt er nog genoeg te ontdekken. De mysterieuze stad met haar koningsgraven en tempels heeft nog lang niet al haar geheimen prijsgegeven.

MARCEL SERR

Maart ...**... 25 jaar geleden: 6.3.1989**

Op het metrostation Zuidplein te Rotterdam worden binnen anderhalve minuut drie jonge blanke vrouwen met een mes doodgestoken. Een vierde vrouw wordt zwaar gewond. Na zijn arrestatie bekent de 28-jarige Surinamer Glenn M. uit wraak te hebben gehandeld omdat hij door zijn blonde Nederlandse vriendin aan de kant was gezet. M. wordt veroordeeld tot twintig jaar onvoorwaardelijke celstraf met tbs en dwangverpleging. In 1992 pleegt hij zelfmoord.

... 45 jaar geleden: 26.3.1969

Na een bouwperiode van vier jaar wordt in het Gelderse Dodewaard in aanwezigheid van koningin Juliana de eerste kerncentrale van Nederland in gebruik genomen. Hoofddoel is ervaring en kennis op te doen met het opwekken van elektriciteit door middel van kernsplijting. In 1997 wordt de centrale gesloten.

... 50 jaar geleden: 31.3.1964

In Antwerpen komt een einde aan 35 jaar trolleybusgeschiedenis. In 1929 werd in het havengebied de eerste trolleybus in gebruik genomen ter vervanging van de tram. Een jaar later reed ook in Luik de eerste trolleybus.

... 70 jaar geleden: 3.3.1944

In het Duitse concentratiekamp Buchenwald overlijdt op 71-jarige leeftijd Paul-Emile Janson, van november 1937 tot mei 1938 premier van België en daarvoor verschillende malen minister van Justitie. Bij het uitbreken van de oorlog vlucht hij naar Zuid-Frankrijk. Daar wordt hij in 1943 gearresteerd.

... 150 jaar geleden: 19.3.1864

Na een reis van ruim vier maanden komt Jozef de Veuster, beter bekend als pater Damiaan, aan op de Sandwicheilanden, het huidige Hawaï, om daar missiewerk te verrichten. In 1873 vertrekt hij vrijwillig naar het leprozeneiland Molokai om de daar wonende melaatsen te verzorgen. Daar sterft hij op 15 april 1889.

Oudste wijnkelder ontdekt

Amerikaanse onderzoeksinstututen, zoals The American Schools of Oriental Research van de Boston University, hebben ameestal geen enkel moeite om fondsen te verwerven om in het Heilige Land opgravingen te verrichten. Zo zijn Amerikaanse archeologen al meer dan tien jaar bezig met archeologisch onderzoek in Tel Kabri, de hoofdstad van een Kanaänitisch koninkrijk die in de Midden-Bronstijd, ongeveer 3700 jaar geleden, door (waarschijnlijk) een aardbeving geheel verwoest werd.

Tijdens het opgravingseizoen van 2013 vonden zij onder een grote feestzaal in een kelder een opslagplaats met een veertigtal keramische



kruiken. Hoewel de kruiken allemaal kapot en leeg waren, was het de onderzoekers meteen duidelijk dat ze met een unieke vondst te maken hadden. Nooit eerder was zo'n oude en omvangrijke vondst gedaan: met de inhoud van de kruiken in deze wijnkelder konden moeite-loos 3.000 hedendaagse wijnflessen gevuld worden.

Wetenschappers hebben de aan de binnenkant van de keramische kruiken achtergebleven resten van de vroegere inhoud bestudeerd. Het onderzoeksteam onder leiding van dr. Yasur-Landau, van de samenwerkende Universiteit van Haifa, kwam tot de conclusie dat de wijn volgens een vaststaand procedé geproduceerd werd. Zowel bij de witte als de rode wijn, bevatte deze van opeenvolgende jaren dezelfde ingrediënten. Behalve druiven - ook toen al het hoofdbestanddeel van de wijn - bevatte de receptuur ook honing, mint, kaneelschors, jeneverbessen en harsen als ingrediënten.

De archeologen vermoeden dat deze wijnkelder slechts het topje van de ijsberg is en dat er in aangrenzende ruimtes nog veel meer kruiken onder het puin liggen. Archeologen van de George Washington University staan nu al te popelen om in 2015 aan de slag te gaan.

COR VAN DER HEIJDEN

Eerherstel voor 'deserteurs'?

Landsverdediging is bereid de dossiers van bijna 35.000 soldaten te heropenen die door de krijgsraad na de Grote Oorlog als deserteurs werden veroordeeld. Ze stonden in voor de verdediging van Antwerpen maar werden na de capitulatie in oktober 1914 zonder bevelen aan hun lot overgelaten. Nadien vluchtten ze naar Nederland in de hoop Engeland of het front te bereiken, liever dan als krijgsgevangenen in Duitsland te werkgesteld te worden. Over de grens werden ze volgens het oorlogsrecht ontwapend en geïnterneerd, vaak onder erbarmelijke omstandigheden. Begin december 1914 schoten bewakers acht munitende Belgische soldaten dood. Naderhand verbeterden de leefomstandigheden in de kamers en konden de gevlochte soldaten een arbeidscontract ondertekenen. Volgens Luc Vandeweyer van het Rijksarchief is de kans groot dat die vonnissen herroepen wor-



Belgische soldaten in een interneringskamp in Zuidwest-Friesland.

den. De krijgsraad vonnisde vlak na de oorlog al-lerminst onafhankelijk en neutraal. Behalve de smaad hadden de veroordeelden geen recht op een uitkering of op een officiële erkenning. Het Comité ter Herdenking van de Eerste Wereldoorlog moet nog zijn fiat geven voor de heropening van de dossiers.

LUC MINTEM

Tachtig jaar zoeken naar de Rechtvaardige Rechters

In de nacht van 10 op 11 april 1934 verdween in de Gentse Sint-Baafskathedraal het paneel *De Rechtvaardige Rechters* uit het beroemde altaarstuk van het Lam Gods, geschilderd door Jan en Hubert Van Eyck in 1432.

Ook de grisaille van Johannes de Doper werd toen ontvreemd, maar is snel terugbezorgd. Na zovele jaren blijft de 'stoutmoedige dief' de gemoederen bezig houden en is alle hoop op het terugvinden van het paneel nog niet opgegeven.



Detail van de kopie uit 1939.

Het aantal theorieën en hypotheses over de mogelijke bergplaats, de ene al onwaarschijnlijker dan de andere, is ondertussen niet meer te tellen, en ondanks de juridische beëindiging van de strafvordering, loopt het gerechtelijk onderzoek nog steeds. Onlangs vorderde de Gentse federale politie bij een regisseur van de VRT een interview



Cover van recente wandelgids door Rudy Pieters.

met hulpbisschop Leo De Kesel uit 1994. Monseigneur De Kesel was in 1934 priester in de Sint-Baafskathedraal en overleed in 2001. Volgens sommige bronnen zou hij meer hebben geweten over de kunstroof. Op de 80ste verjaardag komt er rond de kathedraal een mysterieus evenement in de Nacht van de Rechtvaardige Rechters.

ANDRÉ CAPITEYN

LEZERSVRAAG

Emile de Korte vraagt
de redactie:

Wie was Johannis de Rijke?

De naam Johannis de Rijke zegt de meeste Nederlanders niets, maar in Japan is hij een eeuw na zijn overlijden nog steeds een bekende Nederlander. De Rijke werd op Sinterklaasavond 1842 geboren aan de Oostkerkstraat in Colijnsplaat (Noord-Beveland) als derde kind van de dijkwerker Pieter de Rijke en Anna Liefbroer. Na de lagere school ging hij in de leer bij wiskundeleraar en werktuigkundige J. Lebret in Goes. Mede op diens voorspraak werd hij in 1865 benoemd tot opzichter bij de bouw van de Oranjesluizen in Amsterdam-Noord in verband met de aanleg van het Noordzeekanaal. Daar viel hij op door zijn expertise bij Cornelis van Doorn, die de leiding had over het project. In 1872 kreeg Van Doorn van de Japanse regering het verzoek naar Japan te komen om mee te helpen het land te moderniseren door onder andere nieuwe havens aan te leggen en rivieren te kanaliseren. Hij kon het werk echter niet alleen aan, herinnerde zich zijn vroegere medewerker De Rijke en vroeg hem naar Japan te komen. In 1873 verhuisde De Rijke met zijn gezin naar Japan. Ook waterbouwkundige G. Escher (vader van de graficus) reisde mee.

Tijdens zijn dertigjarige verblijf in Japan bouwde De Rijke een indrukwekkende staat van dienst op. Zo ontwierp hij voor de haven van Osaka twee lange stredammen waardoor de schepen deze haven veiliger konden in- en uitvaren en verbeterde hij de havens van Kobe, Tokio en Yokohama. Grote indruk maakte hij met de kanalisatie en verbetering van enkele grote rivieren bij Nagoya en de bouw van een tunnelkanaal van het Bi-

wameer naar Kyoto. De Japanners waren zo onder de indruk van zijn werk dat hij min of meer de leiding kreeg over het departement van Verkeer en Waterstaat en geregeld uitgenodigd werd aan het keizerlijk hof. In 1903 keerde De Rijke terug naar Nederland. In 1905 kreeg hij een uitnodiging van de Chinese keizer naar Shanghai te komen om de toegang tot de haven aldaar te verbeteren. De Rijke accepteerde de uitnodiging. Tussen 1906 en 1910 leidde hij de werkzaamheden bij de kanalisatie van de rivier de Whangpoo, die door Shanghai stroomt.

Op 20 januari 1913 overleed de 'Japanse Lely' op zeventigjarige leeftijd in Amsterdam. Hij werd ter aarde besteld in een onopvallend graf op de begraafplaats Zorgvlied; vergeten door de meeste Nederlanders, maar niet door de Japanners. Nog steeds bezoekt elk jaar een Japanse delegatie op 20 januari zijn graf om zijn nagedachtenis levendig te houden. Ook Colijnsplaat krijgt geregeld bezoek van Japanners, die het geboortehuis willen bezoeken van de man die meegeholpen heeft Japan de moderne tijd binnen te leiden. Groot is elke keer weer de teleurstelling dat niets in dit Zeeuwse dorp herinnert aan hun held. In mei 2000 werd daarom vlak bij de Oostkerkstraat een bronzen borstbeeld van De Rijke onthuld, een geschenk van Japan. Om niet achter te blijven werd kort daarop op de noordelijke havenpijler door de Nederlanders een stenen standbeeld onthuld van De Rijke, een kopie van het levensgrote bronzen standbeeld van De Rijke dat in Nagoya staat. In 2002 volgde een echt eerherstel, toen Louis van Gasteren een documentaire wijdde aan De Rijke. De film begint met kroonprins Willem-Alexander die een toespraak houdt op het 'De Rijke Symposium' over watermanagement in Osaka.

BEN SPEET

Heeft u ook vragen?

Mail deze naar redactie@g-geschiedenis.eu



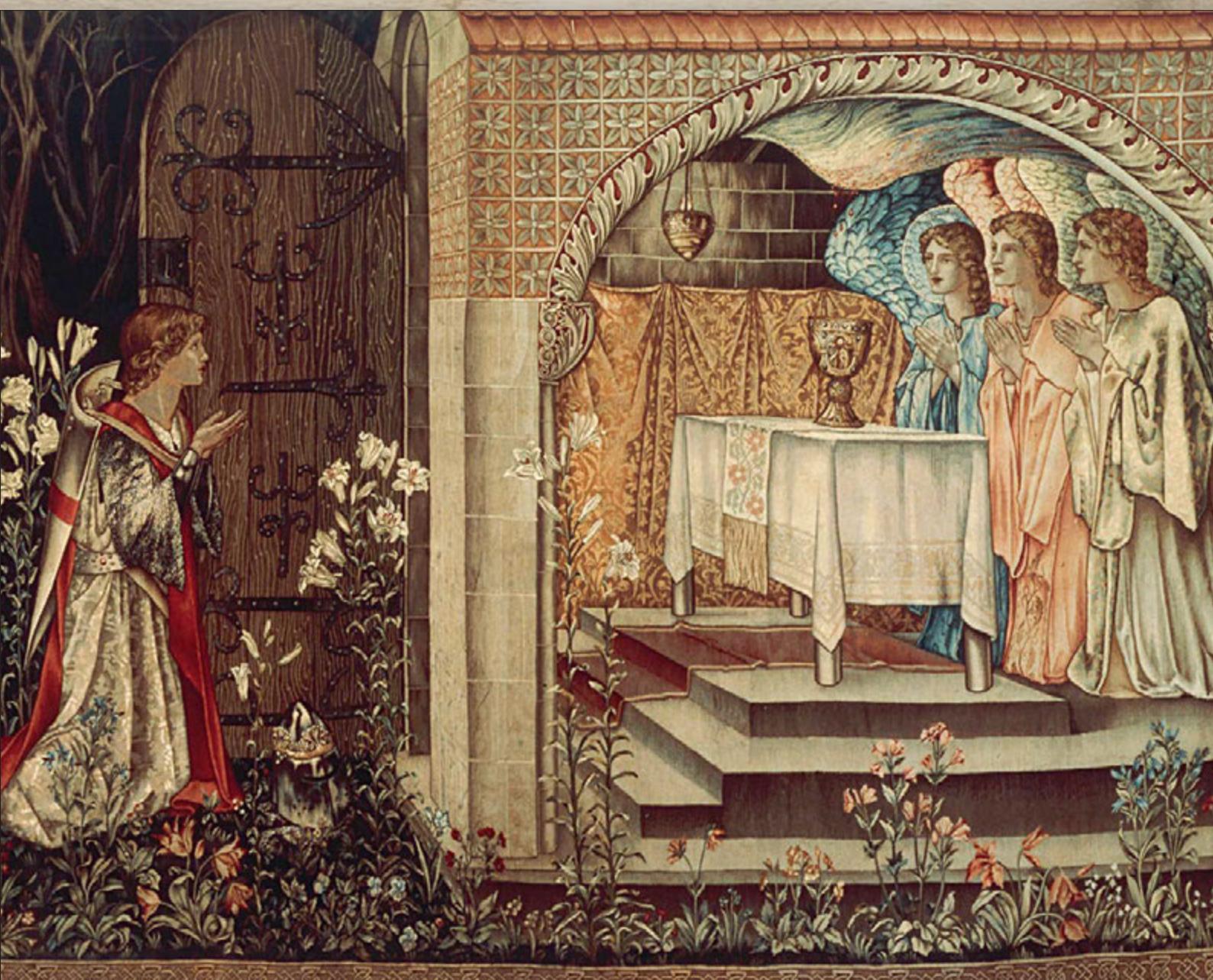
DE MACHT DE

'The attainment of the Holy Grail', wandtapijt uit 1898/99 naar een schilderij van Prerafaëliet Edward Burne-Jones. Links ridder Galahad.

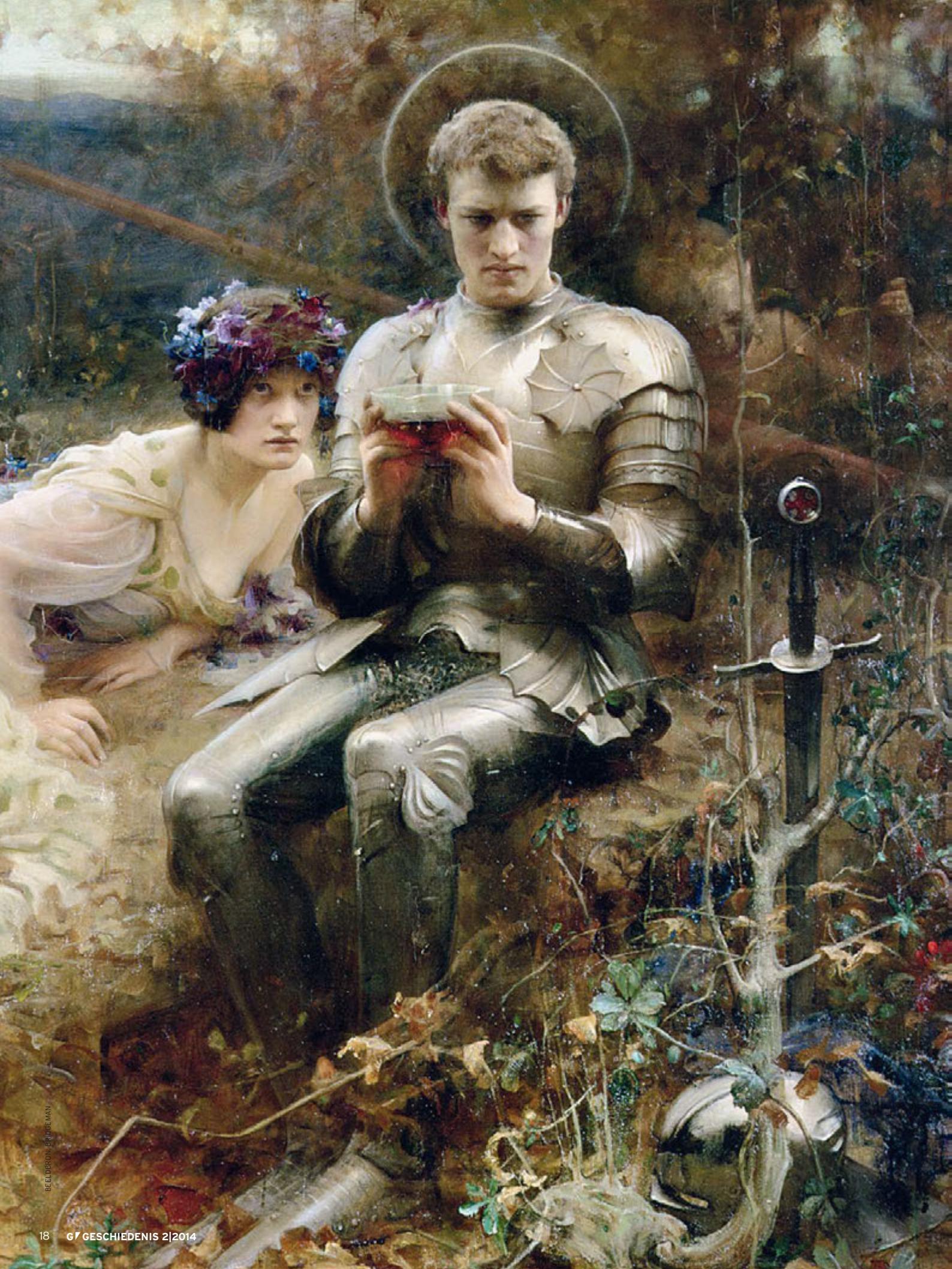


Sommige legenden zijn zo krachtig dat ze de wereld kunnen veranderen.

VAN DE MYTHE GRAAL



Een daarvan gaat over de graal. De zoektocht naar dit mythische object heeft de levens van velen getekend.



EEN RIDDERLIJK EPOS

Parzival en de graal

Wolfram von Eschenbachs held begint zijn leven als dwaas, klimt op tot ridder en triomfeert als verlosser. Dat maakt hem de juiste man voor de graal.

Parzival is een verhaal over zonde en verlossing, een reis in een wondere wereld. Het verhaal begint in een eenzaam bos, waar koningin Herzloyde van Anschouwe helemaal alleen woont met haar zoon Parzival. Ze voedt haar zoon op zonder kennis over zijn afkomst, omdat ze vreest dat het gevaarlijke ridderleven hem te zwaar zou vallen.

Maar zijn ware aard verloochent zich niet, en Parzival besluit zijn moeder te verlaten om een van de ridders van de Ronde Tafel te worden. Op zijn tocht kruist de Rode Ridder Ither zijn pad. Parzival doodt hem met een speer en stelt zijn paard en wapenrusting. Dat je met de juiste kleding alleen nog geen ridder bent, moet hij leren van zijn mentor Gurnemanz, die hem inwijdt in de zeden en manieren van het hof. Gurnemanz geeft hem echter ook de fatale raad om niet te veel vragen te stellen.

Parzival vervolgt zijn reis en redt koningin Condwir amurs uit haar benarde positie, neemt haar tot vrouw en verwekt de tweeling Kardeiz en Loherangrin. Na een jaar roept de plicht en verlaat Parzival zijn echtgenote om koers te zetten naar de burcht Munsalvaesche, waar de ernstig zieke Anfortas de scepter zwaait. Parzival wordt er getuige van een verwarringend schouwspel: Een knaap loopt met een bloedige lans door de kasteelzaal en daarna verschijnen 24 vrouwen die een steen naar binnen brengen. De steen is ontilbaar zwaar, behalve voor schone maagden. Deze steen is de graal en stamt uit de tijd dat de wereld net was geschapen. Aanvankelijk werd de steen bewaakt door engelen en daarna door graalkoningen die speciale ridders, de *templeise*, opdracht gaven de steen te beschermen. De graal schenkt spijs en drank in overvloed, maar ondanks dat heerst er diepe treurnis aan tafel. Bij het zien van dit alles zwijgt Parzival, niet wetende dat hij met één enkele

vraag een einde zou kunnen maken aan Anfortas' leed.

Onverrichter zake verlaat Parzival de burcht en begeeft zich naar het hof van koning Arthur, waar hij wordt opgenomen in de tafelronde. Plotsklaps verschijnt er een afzichtelijke vrouw met haren als van een zwijn en een neus als van een hond: het is de graalbode Cundrie. Zij vervloekt Parzival en verwijt hem geen medelijden betoond te hebben met koning Anfortas, door geen vra-

Het doel wordt niet bereikt door strijd maar door gods genade

gen te stellen. 'Door uw zwijgen bereikte u daar het toppunt aller zonden. U bent een speeltuig van de hellehoeder.'

Parzival is zeer ontstemd over de vervloeking, tot hij van de kluizenaar Trevizerent leert dat hij niet met dappere ridderdaden het heil kan verwerven maar enkel door gods genade. Aldus gelouterd ontmoet hij een ridder uit het land der heidenen met een huid die zwart-wit is als de veren van een ekster. De twee mannen raken in gevecht en plotseling spat Parzivals zwaard door een goddelijke ingreep uiteen - zo wordt een nieuwe zondeval voorkomen, want de vreemde ridder is niemand anders dan Parzivals halfbroer Feirefiz.

Parzival keert terug naar het hof van Arthur, waar Cundrie een tweede maal verschijnt. Dit keer spreekt ze een zegen uit en draagt Parzival op om een einde te maken aan de pijn van Anfortas. Parzival keert terug naar Munsalvaesche en stelt nu wel de verlossende vraag: 'Oom, wat deert u?'

Anfortas is verlost en Parzival triomfeert als de nieuwe graalkoning. Zijn zoon Kardeiz wordt koning van Anschouwe en Loherangrin wordt als graalridder naar de Nederlanden gezonden om hertogin Elsam van Brabant bij te staan...

'Parzivals verzoeking', schildderij van Arthur Hacker uit 1894.

KLAUS HILLINGMEIER

Who's Who in de Parzival

Van Arthur en Herzloyde tot en met de wijze Trevrizent – een beknopte reisgids voor de wereld van de graal en de avonturen zoals opgetekend door Wolfram von Eschenbach.

Anfortas: zoon van Frimutel en burchtheer van Munsalvaesche

Mogelijk is de naam van de koning afgeleid van het Franse woord *enfer* (ziek). Bij Eschenbach is de graalkoning de broer van Parzivals moeder →*Herzloyde*. De koning verschijnt aan →*Parzival* aanvankelijk in de ge daante van een visser en blijkt later de heer van de graalsburcht te zijn. Parzival ziet meteen dat zijn oom ernstig ziek is omdat hij door een lans in zijn teelbal is getroffen. Parzival vraagt echter niet – zoals →*Gurnemanz* hem heeft opgedragen – hoe het met de koning gaat en verspeelt zo de kans om hem van zijn pijn te verlossen. Na een lange (ook spirituele) zoektocht krijgt Parzival een tweede kans en slaagt erin om de koning te genezen.

Arthur: koning der Britten en heer van de Ronde Tafel

De legendarische koning speelt slechts een ondergeschikte rol in 'Parzival'. Wel belangrijk is zijn hof als middelpunt van het ridderleven en uitvalsbasis voor Parzivals avonturen. Naast →*Parzival* is bij Eschenbach een belangrijke rol weggelegd voor een andere ridder van de Ronde Tafel, →*Gawan*.

Condwir amur: koningin van Brobarz

Nadat hij zijn opleiding tot ridder bij →*Gurneft* doorlopen trekt →*Parzival* de wijde wereld in. Aanvankelijk loopt alles gesmeerd. Parzival redt de wonderschone koningin en zij beloont hem met haar liefdesgunst. Aangezien beiden



'Parzival neemt afscheid van zijn moeder', historiestuk van Ferdinand Piloty in Neuschwanstein.

nog volkomen onschuldig zijn, wordt het huwelijk pas in de derde nacht die ze samen doorbrengen voltrokken. Korte tijd regeert Parzival als krachtige en rechtvaardige vorst aan haar zijde, maar dan verlaat hij zijn zwangere vrouw op zoek naar nieuwe avonturen. Hij hoort pas later dat hij vader is geworden van een tweeling, de knapen →*Kardeiz* en →*Loherangrin*.

Cundrie: graalbode, dochter van de wondervolkeren uit Tribalibot

De graalbode Cundrie is stuitend lelijk, maar tegelijkertijd zeer wijs en geleerd. Ze beheert de zeven vrije kunsten en spreekt meerdere

talen. Ze komt regelmatig naar het hof van Arthur om daar haar boodschap te verkondigen. Haar naam is waarschijnlijk afgeleid van het Middelhoogduitse *kunder*, wat zoveel betekent als monster.

Feirefiz: zoon van Belacane van Zazamanc

Na tal van avonturen komt →*Parzival* een vreemdeling tegen, waar later blijkt zijn halfbroer Feirefiz. Het komt tot een tweegevecht tussen de heiden en Parzival en God weet door tijdig ingrijpen een broedermoord te voorkomen. Parzival stelt Feirefiz voor aan koning →*Arthur* die hem opneemt in zijn tafelronde. Feirefiz vergezelt Parzival bij diens herhaalde bezoek aan de graalsburcht maar kan als heiden de →*graal* niet zien. Uiteindelijk bekeert Feirefiz zich tot het christendom.

Gahmuret: vader van Parzival, afkomstig uit het geslacht van Anschouwe

Als tweede zoon van de koning van Anschouwe beleeft Gahmuret tal van avonturen in verre landen. Hij trouwt met de mooie zwarte 'morenkonigin' Belacane en krijgt met haar een zoon, de 'zwart-wit gevlekte' →*Feirefiz*. Zijn zucht naar avontuur leidt hem naar Europa, waar hij bij een toernooi het hart, de hand en het rijk van de schone koningin →*Herzloyde* weet te winnen. Hij sneuvelt nog voor →*Parzival* geboren is.

Gawan: zoon van koning Lot en neef van koning Arthur

Gawan (Gawein) is de centrale figuur in veel Arthurverhalen. Ook Eschenbach wijdt in zijn werk enkele hoofdstukken aan deze held, waarin hij hem portretteert als het ideaalbeeld van de wereldse ridder. In tegenstelling tot →*Parzival*, die telkens zoekende is, is Gawan een volleerd ridder. Met zijn ridderlijke vaardigheden zegeviert hij over de tovenaar Klingsor, veroverd diens kasteel en redt daarmee maar liefst vierhonderd vrouwen.

Graal: heilige groene steen, de 'lapsit exillis'

In de 'Parzival' is de graal een groene steen, afkomstig uit de tijd dat Lucifer uit de hemel werd verdreven. Hij is zo zwaar dat niemand hem kan tillen, behalve een reine maagd. Er zijn teksten in de graal gegrift en hij bezit magische krachten: Zo kan de steen uit het niets spijs en drank tevoorschijn toveren. Die magische kracht wordt geschonken door een hostie die elk jaar op Goede Vrijdag de graalsburcht binnen wordt gebracht. Daarmee onderscheidt de graal bij Eschenbach zich duidelijk van de graal in veel andere verhalen, waar hij wordt beschreven als een schaal of een kelk.

Gurnemanz: koning van Graharz en vader van Liazé

→*Parzival* heeft het geluk in de persoon van ridder Gurnemanz een wijze leraar te vinden. Gurnemanz ziet al snel welke vaardigheden de schone jongeling nog mist en besluit om hem te onderwijzen in de toernooikunst en de omgang met speer en zwaard. Maar bovenal onderwijst hij hem in de kunst van het ridderschap.

Herzeloyde: koningin van Waleis, Norgal en Anschouwe

→*Parzivals* moeder moet tot haar smart erkennen dat ze haar zoon niet kan afbrengen van het plan om ridder te worden. Ze is echter vastbesloten om hem zoveel slechte ervaringen te laten opdoen dat hij spoedig huiswaarts zal keren. Dus kleedt ze hem in een narrenkostuum en stuurt hem op pad met dubieuze adviezen.

Ither: koning van Cucumerland, de Rode Ridder

Voor zijn aankomst aan het hof van Arthur stuit →*Parzival* op Ither, de Rode Ridder. Zonder zich te bekommernen om ridder-

lijke spelregels doodt hij zijn tegenstander met een jachtspeer.

Kardeiz: zoon van Parzival en tweelingbroer van Loherangrin

Als →*Parzival* graalkoning wordt, benoemt hij zijn zoon Kardeiz tot heer over de koninkrijken van grootmoeder →*Herzeloyde*.



'Parzivals eerste ontmoeting met een ridder'; fresco, in 1885 geschilderd in Neuschwanstein.

Lohengrin: zoon van Parzival en Condwr amur

Loherangrin zal ooit →*Parzival* opvolgen. Tot het zover is, zal Parzival nog vele jaren gelukkig en tevreden heersen over Munsalvaesche. Loherangrin moet namelijk voor die tijd nog een zaak in Brabant afhandelen, waar hij hertogin Elsam gaat reddien en met haar trouwt – tot de verboden vraag naar zijn afkomst een streep haalt door het huwelijk.

Parzival: ook wel Parcival genoemd, held van het epos en latere graalkoning

Wolfram von Eschenbach baseerde zijn 'Parzival' in grote lij-

nen op het Franse 'Perceval' van Chrétien de Troyes. Parzival groeit op in eenzaamheid, samen met zijn moeder →*Herzeloyde*. Aan het begin van het verhaal is hij een onwetende dwaas. Van zijn mentor →*Gurnemanz* leert hij wat het betekent om een echte ridder te zijn. Helaas geeft Gurnemanz hem ook de fatale raad mee om bij twijfel zijn mond te houden, zodat Parzival bij zijn eerste bezoek aan de graalsburcht geen einde maakt aan het lijden van →*Anfortas*. De kluizenaar →*Trevrizont* leert hem wat deemoed is. Parzival is de echtgenoot van →*Condwr amur* en vader van de tweeling →*Kardeiz* en →*Loherangrin*.

Repanse de Schoye: zuster van koning Anfortas

Als →*Parzival* getuige wordt van de graalprocessie is zij de uitverkorene die de graal kan dragen. Aan het eind van het verhaal trouwt ze met Parzivals broer →*Feirefiz*. Ze gaan wonen in het vaderland van Feirefiz. Hun zoon is de legendarische Pape Jan, priester-koning van Indië.

Trevrizont: broer van Anfortas en oom van Parzival

Op zoek naar de graalsburcht komt →*Parzival* een kluizenaar tegen. De man blijkt de broer te zijn van zijn moeder →*Herzeloyde*. Trevrizont heeft de wereld vaarwel gezegd toen zijn broer →*Anfortas* ernstig gewond raakte. Parzival blijft een aantal weken bij Trevrizont, die hem naar de weg Gods leidt. Dankzij zijn wijze lessen kan Parzival zijn lotsbestemming vervullen.

HANS-PETER VON PESCHKE

MEER WETEN?

Hermann Reichert, *Wolfram von Eschenbach, Parzival für Anfänger*. Wenen, 2007

Dieter Kühn, *Der Parzival des Wolfram von Eschenbach*. Fischer 2006



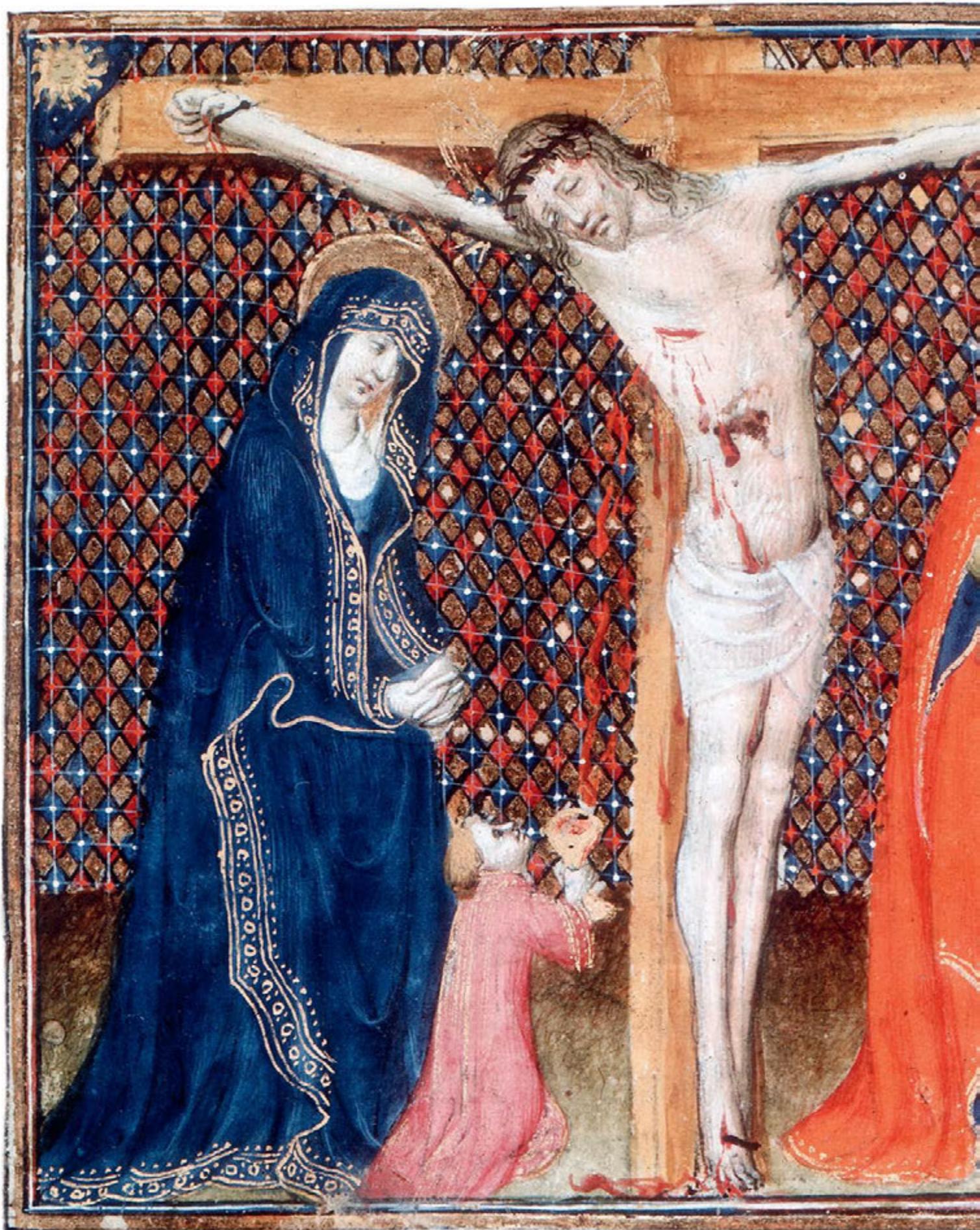


GEOGRAFIE VAN DE GRAAL

MONTSERRAT

In deze benedictijnenabdij klopt het
spirituele hart van Catalonië.

Dit klooster was al in de Middeleeuwen een
geliefd bedevaartsoord vanwege de Zwarte
Madonna en heeft mogelijk model gestaan
voor de heilige graalsburcht *Munsalvaesche*
in Wolfram von Eschenbachs *Parzival*.





DE HEILIGE
GRAAL WIJST
DE WEG NAAR
HET GELOOF

De scheppers van de graal

Eind 12de eeuw baant de graal zich een weg naar de literatuur van de Late Middeleeuwen. Hij wordt het symbool van Gods aanwezigheid op aarde en zet de ridders op het spoor van het ware geloof.

Het bloed van Christus wordt opgevangen met de graal. Aan weerszijden van het kruis staan Maria en Jozef van Arimathea, miniatuur uit de 15de eeuw.

Toen Wolfram von Eschenbach in 1210 de laatste hand legde aan zijn epos 'Parzival' was hij niet de eerste die het graalmotief in verzen goot. Hij baseerde zijn werk voor een groot deel op 'Le roman de Perceval ou Le Conte du Graal' van de Fransman Chrétien de Troyes. Die had deze stof al voor 1190 gekozen als onderwerp voor zijn onvoltooid gebleven roman.

Ongeveer in dezelfde tijd maar mogelijk ook iets later, ergens tussen eind 12de en begin 13de eeuw, had ook de Fransman Robert de Boron zich beziggehouden met dit onderwerp in 'Joseph d'Arimathie', ook wel 'Estoure du Graal' genoemd, het eerste deel van een romantrilogie. De andere werken heten 'Merlin' en 'Perceval'. Het interessante is dat het woord 'graal' in beide werken verschillend wordt geschreven maar dat ook de vorm van het object verschilt. Bij Wolfram von Eschenbach is er sprake van een steen met bijzondere krachten, bij Chrétien de Troyes is de graal een kostbare hostiekelk. Volgens Boron gaat het om de kelk die Jezus gebruikte bij het laatste avondmaal en waarin Jozef van Arimathea het bloed van Christus opving nadat die gekruisigd was. De vraag is dus: wat is de graal?

De graal: kelk, schaal of een magische steen?

Om die vraag te beantwoorden moeten we dieper ingaan op de materie. De literaire graal is in feite de kern waaromheen de dichters hun verhaal gemodelleerd hebben. Bij Eschenbach bijvoorbeeld zien we dat hij Parzival naar de graalburcht Munsalvaesche laat gaan, waar de held wordt getroffen door de kloof tussen overdaad en schoonheid enerzijds en het grote leed anderzijds. Koningin Repanse de Schoye komt de zaal binnen met de graal: '... Op een groene achmardizijde droeg zij de hoogste paradijselijke vervulling, die wortel en tak tegelijk was. Het was een ding dat de Graal heette, en dat alle aardse volkommenheid overtrof.' Dit schitterende object blijkt dan ook nog rijkelijk →

→ warme en koude spijzen en dranken te kunnen produceren.

Eschenbach beschrijft hoe de graal zorgt voor eten en drinken van de graalgemeenschap en dat de magie van de steen te danken is aan een gewijde hostie die elk jaar op Goede Vrijdag wordt gebracht door een duif. In die zin is zijn graal te vergelijken met het met goud en edelstenen getooide exemplaar van Chrétien de Troyes, op wiens werk Eschenbach zich baseerde. In beide gevallen is er de relatie met het heilig avondmaal, waar de hostie verandert in het lichaam van Christus.

Afgezien van verschillen in vorm zijn er ook grote verschillen in functie tussen de twee gralen. Anders dan Chrétien schrijft Wolfram von Eschenbach zijn graal bijzondere eigenschappen toe. De meeste details daaromtrent komt de lezer trouwens pas later te weten, nog niet bij Parzivals eerste bezoek aan Anfortas. Hij weet dan nog niet dat de graal heel oud is en stamt uit de tijd dat Lucifer uit de hemel werd geworpen, dat hij leven schenkt en dat er soms letters verschijnen op de graal die de wil Gods uitdruk-

ken. Hij weet niet dat de graalgemeenschap geacht wordt zich te houden aan zeer strenge regels. Tegen die regels heeft Anfortas gezondigd toen hij erop uit trok om een vrouw te zoeken en niet te wachten tot God hem een bruid zou aanwijzen. Bij die zoektocht raakte hij gewond. Zijn wond was ongeneeslijk, maar de graal voorspelde dat er een ridder zou komen om hem te verlossen.

De eerste hoeder van de graal: Jozef van Arimathea

Nog even terug naar de graalsymboliek en een laatste vergelijking met Robert de Boron, afkomstig uit de Franche-Comté. Die verhaalt in zijn trilogie hoe Jozef van Arimathea de avondmaalskelk onder zijn hoede krijgt en hoe zijn opvolgers de kelk naar Engeland brengen waar de graal wordt verborgen op het eiland Avalon. Boron haalde zijn inspiratie uit het 'Evangelie van Nicodemus' een apocrief uit de 4de eeuw.

Deze apocrifiën waren geschriften die geen deel uitmaakten van de bijbel, maar ten tijde van Boron wel wijd verbreid

Literatuur rondom de graal

• Omstreeks 1136

Geoffrey van Monmouth 'De geschiedenis van de koningen van Britannië'

• Omstreeks 1170

Chrétien de Troyes 'Eric et Enide'

• Voor 1190

Chrétien de Troyes 'Perceval ou Le Conte du Graal'

• Eind 12de, begin 13de eeuw

Robert de Boron 'Estoire dou Gral'

• Tussen 1205 en 1210

Wolfram von Eschenbach 'Parzival'

waren in Europa en veel invloed hadden. De beschrijving die de Boron gaf van de graal is bepalend geweest voor hoe men zich later de graal voorstelde en ondanks de verschillen is duidelijk dat in alle drie de boeken de graal het symbool is van Gods aanwezigheid op aarde en de verlossing door Christus.

Vaak wordt gezegd dat het woord 'graal' zou zijn afgeleid van het Latijnse *gradalis*, wat schaal of kelk betekent. Bij de twee Franse auteurs klopt dat inderdaad, maar hoe komt Wolfram von Eschenbach dan aan zijn steen? Sluitende verklaringen zijn er niet, maar uit literair perspectief is het niet ondenkbaar dat de steen Eschenbach meer mogelijkheden bood. Kelk en schaal hebben zo hun eigen symbolische connotaties (het avondmaal), maar door te kiezen voor een steen kon Eschenbach de wil Gods en de verlokkingen van het paradijs dichter bij de lezer brengen.

Als we heel goed kijken naar de geschriften van Wolfram von Eschenbach en Chrétien de Troyes dan wordt duidelijk dat het bij de graal, maar vooral bij de graalgemeenschap, vooral draait om de dienst aan God, aanschouwelijk ge-

MEER WETEN?

Joachim Bumke, **Wolfram von Eschenbach**. Metzler 2004

Wolfram von Eschenbach, **Parzival**. Nederlandse proza vertaling door Leonard Beuger. Christoforum 2010

Wie was Wolfram von Eschenbach?

Wat we weten over Parzival danken we niet in de laatste plaats aan minnezanger en dichter Wolfram von Eschenbach. Maar over het leven van de schrijver zelf is, ondanks zijn populariteit, weinig bekend.

Er zijn geen officiële stukken waarin de naam Wolfram von Eschenbach voorkomt en over zijn geboorte- en sterfdatum is niets bekend, maar hij moet ergens aan het eind van de 12de eeuw hebben geleefd. In de 40.000 verzen die hij heeft nagelaten zijn wat geografische toespanningen te vinden dat hij afkomstig zou zijn uit het plaatsje Eschenbach in Midden-Franken, het huidige Wolframs-Eschenbach.

Als hij schrijft 'Ik ken geen enkele letter', wil dat nog niet zeggen dat hij alfabet was. Die uitspraak geeft aan dat hij zich distanteert van de geleerdensliteratuur. Ook al was hij het Latijn waarschijnlijk niet machtig, het mankeerde hem niet aan algemene kennis en hij beheerde ook het Frans.

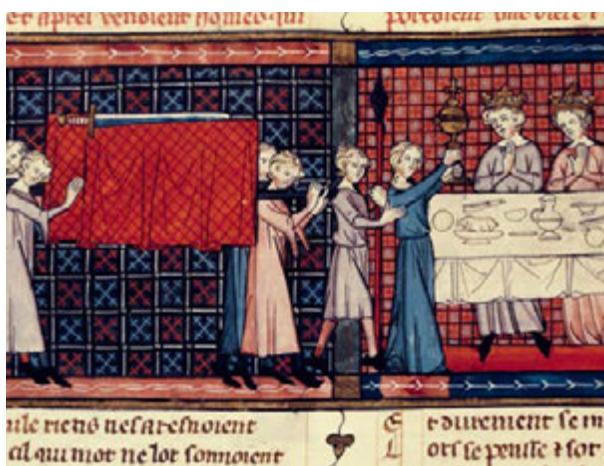


maakt in de ontwikkeling van een held. De zoektocht naar de graal moet uiteindelijk uitlopen op een onomwonden en actieve keuze voor het christendom. Dat is het literaire motief bij Chrétien en Wolfram: symbolisch gezien brengt de graal de held op weg naar het geloof.

Zo komen we terug bij Anfortas van Wolfram en zijn wonderen, geïnterpreteerd in de bloedige lans, die maar niet willen helen. Eén enkele vraag, een beetje compassie van Parzival had de verlossing kunnen brengen. Maar de held, die zowel bij Wolfram als bij Chrétien wordt opgevoerd als onwetende zondaar, laat de gelegenheid voorbij gaan. Waarom? Omdat hij blijft vasthouden aan de zeden en gewoonten aan het ridderhof. Die al te ijverige belijding van het ridderideaal en het tonen van medelijden

Medelijden is meer waard dan hoofse idealen

staan elkaar danig in de weg, wat trouwens ook bij Chrétien het geval is. Dat gegeven zegt iets over de ontstaanstijd van deze twee middel-eeuwse romans, die deel uitmaken van de Arthurverhalen.



De processie met de graal, Franse illustratie bij Chrétien's 'Roman de Perceval', omstreeks 1350.

Het graalsverhaal heeft zijn wortels, althans in schriftelijke zin, in de 'Historia Regum Britanniae', de 'Geschiedenis van de Britse koningen' van Geoffrey van Monmouth. Het is de eerste keer dat een vrij complex Arthurverhaal verschijnt. De 'Historia Regum' doet zich voor als historisch werk, maar de auteur vermengt historische feiten met fictie.

Een literair karakter kreeg het thema bij Chrétien de Troyes, die vijf Arthurromans schreef. De eerste, 'Erec et Enide' verscheen omstreeks 1170. De laatste van de vijf was 'Perceval ou le Conte du

MUSEUMTIP
Museum Wolfram von Eschenbach
Wolfram von Eschenbach-Platz 9
91639 Wolframs Eschenbach
tel. +49 9875 9755-34
www.wolframs-eschenbach.de

BEELDBRON: AKG, INTERFOTO

Hij zegt te zijn geboren voor het schildambt en beschouwt zichzelf voor alles als ridder. Zijn economische positie is naar eigen zeggen wankel. Als hij schrijft dat de muizen niet veel te vieren hebben in zijn huis, dan zegt hij daarmee dat hij niet bepaald gezegend is met materiële goederen maar het kan ook zijn dat hij met die uitspraak hoopt op een rijkere beloning. Net als Walther von der Vogelweide trekt hij als reizende zanger van hof tot hof, en moet proberen in de gunst van de opdrachtgevers te blijven.

Van hof tot hof: de omzwervingen van een minnezanger

Wolfram werkte vermoedelijk onder meer in Beieren en Thüringen. Hij kreeg in ieder geval veel steun van

landgraaf Herman I van Thüringen, aan wiens hof de hoofse literatuur bloeide. Op de burcht van Herman schreef Wolfram waarschijnlijk delen van zijn 'Parzival'. Hij roemt de vrijevigheid van zijn mecenat en schrijft dat die hem het idee aan de hand heeft gedaan voor zijn epos 'Willehalm'. Die naam komt uit de Franse *chansons de geste*, en verwijst daar naar Willem met de Korte Neus, befaamde strijder tegen de Saracenen. 'Willehalm' vertoont trekken van een kruisvaardersepos. Hoewel de gruwelen van de oorlog wel aan bod komen, beschrijft de auteur ook de consequenties die de strijd heeft voor beide kanten.

Naast het fragmentarische Willehalm-handschrift is er een hoofs epos overgeleverd, eveneens in fragmenten,

Graal'. Net als de andere ridderromans staan in zijn werk de laatmiddeleeuwse deugden centraal: ridderlijke manieren, minne en trouw aan de feodale heer. Veel van deze werken zijn extra spannend door fantastische vertellingen en avontuurlijke ontmoetingen.

Waarin het Parzivalthema zich onderscheidt is dat de held zich nadrukkelijkwendt tot het geloof. Aan het eind rijpt het besef dat hij te star heeft vastgehouden aan de normen en regels die gelden voor wereldse ridders. Als hij zich uiteindelijk overgeeft aan het geloof, kan hij de gepijnigde graalkoning verlossing schenken.

Net als in de romans werd er van ridders verwacht dat ze zich uiteindelijk verhieven boven het aardse gewoel en de strijd om macht en minne om zich te wijden aan het christelijk geloof – zo is het bijvoorbeeld in de geschriften van de heilige Bernhard van Clairvaux. Parzival en de graal geven in die zin ook uiting aan de hoge idealen en de mystiek van het tijdperk der Kruisvaarders, waarin Wolfram von Eschenbach Chrétien de Troyes leefden.

STEPHAN SCHOLZ

met de titel 'Titurel'. Het gaat daarin om de tragische liefde tussen Sigune en Schionatulander. Sigune moet haar geliefde uiteindelijk begraven en sligt haar verdere leven in afzondering. Wolfram gebruikte voor 'Titurel' strofen en geen rijmpaarverzen. Deze zogenoeten titurelstrofen zijn bedoeld om op muziek te worden gereciteerd.

Afgezien van de *Tagelieder*, een vorm van minnezang, zijn er verder geen werken overgeleverd. Waarschijnlijk stierf Wolfram omstreeks 1220 in de streek waar hij vandaan kwam.

EVI KÄSTNER



BOUDEWIJN IV VAN
JERUZALEM – DE WARE
ANFORTAS?

De koning lijdt

De hoeder van een heilige plek die wordt getroffen door Gods toorn en

gekweld door felle pijnen ...

Mogelijk stond een levend persoon model voor de tragische figuur van koning Anfortas. Het zou gaan om Bouwdeijn IV, koning van Jeruzalem.

Het verhaal wil dat huisleraar, theoloog, aartsbisschop en chroniqueur Willem van Tyrus de eerste was die de symptomen opmerkte. De jonge Bouwdeijn voelde geen pijn, hoe hard hij ook werd aangepakt door zijn speelkameraadjes. Naarmate de ziekte voortschreed, was er geen ontkennen meer aan: de erfgenaam van Jeruzalems kroon leed aan leprosie, een infectieziekte die huid en zenuwstelsel aantast en tot ernstige verminderingen leidt. Een dodelijke ziekte, zeker in de 12de eeuw. Een dergelijk noodlot moest wel het bewijs zijn dat God zijn genade had afgewend van het Huis Boulogne, van heel het koninkrijk Jeruzalem!

Deze onheilstijding stortte het rijk van de kruisvaarders, dat de heilige plaatsen van het christendom in een uitermate gevaarlijke

omgeving verdedigde, in een zware crisis. Bouwdeijns voorouders waren afkomstig uit de Noord-Franse adel en hadden in de kruisvaardersstaten rondom Jeruzalem, tussen Middellandse Zee en de Jordaanvallei, een relatief stabiele bestuursstructuur opgebouwd. De gebieden werden volgens de toen heersende

Het koninkrijk Jeruzalem staat op lemen voeten

regel feodaal bestuurd, hetgeen inhield dat de uit het kruisvaardersleger afkomstige edelen weliswaar vazallen waren van de koning, maar ook rechten ontleenden aan hun status. Die positie veroorzaakte in een vijandige omgeving van louter islamitische buren telkens weer problemen.

In Palestina leefden zoveel culturen samen dat het niet eenvoudig

'De overwinning van Boudewijn IV in de Slag bij Montgisard', schilderij van Charles Larivière.



was vast te stellen wie aan welke kant stond. Bij de ridderordes was de loyaliteit dan wel duidelijk, maar de orderidders onttrokken zich steeds meer aan de macht van de koning en vormden stilaan een staat binnen de staat. Ondanks de interne spanningen profiteerde de kruisvaardersstaat lange tijd van de verdeeldheid onder de islamitische tegenstanders. Maar in 1174, toen Boudewijns vader koning Amalrik I stierf, wist de Koerd Saladin de rijken Damascus en Egypte te verenigen en zo de christenstaten in de tang te nemen. De dertienjarige Boudewijn werd ondanks zijn aanmoediging tot koning van Jeruzalem gekroond. Hij was van meet af aan speelbal van machtige belangen.

Geen mens rekende erop dat Boudewijn lang zou leven. Aangezien een huwelijk en nakomelingen

MEER WETEN?

Thomas Asbridge, *De Kruistochten. De strijd om het heilige land.*
Vertaald door Henk Moerdijk. Spectrum 2011

voor een melaatse ondenkbaar waren, richtten de machtsspelletjes zich op Boudewijns zuster Sibylla. Dat was het begin van een verwrende hoeveelheid verlovingen, huwelijksvereenkomsten, sterfgevallen en affaires, tot Sibylla in Guy de Lusignan een man vond die haar aanstond en die bovendien een volbloed politicus bleek.

Maar de kroon waarop zij aasden kwam vooralsnog niet beschikbaar. Met een verbetenheid die Anfortas niet zou hebben misstaan weigerde Boudewijn te capituleren

De lepreuze koning trekt ten strijde – en wint

voor zijn ziekte. Toen hij zich op zijn vijftiende ontworstelde aan zijn regent was zijn eerste daad het verbreken van de wapenstilstand die zijn voogd Raymond III van Tripoli had gesloten met sultan Saladin. Hij mocht dan ziek zijn, Boudewijn was vastbesloten de wereld te tonen dat hij kon vechten als een koning! Wat niemand verwachtte werd bewaarheid: bij Montgisard boekte het leger van het koninkrijk van Jeruzalem in 1177 een klinkende overwinning op Saladins troepen, die met de grootste moeite wisten te ontkomen naar Egypte. Boudewijn was de strijd ingegaan met zijn zwaard in de linkerhand omdat de rechter al verlamd was, en werd bijgestaan door Reinoud van Châtillon, voormalig vorst van Antiochië en houwdegen van het ergste soort. Deze Reinoud, of Reynauld, zou vanaf dat moment een belangrijke rol spelen aan het hof van Jeruzalem.

Daar raakte de zieke koning steeds meer verwikkeld in de partijstrijd die binnen de adel woedde en probeerde om zijn zusters - en daarmee de aanspraak op de troon - te gebruiken als vuistpand. Sibylla had namelijk nog een zus, een dochter uit een later huwelijk van Amalrik, Isabella van Jeruzalem. Maar aangezien geen van de huwelijkskandidaten van de zussen gevonden vond bij Boudewijn, vestigde die zijn hoop op zijn gelijknamige neef, een zoon uit Sibylla's eerste huwelijk met de vroeg gestorven markgraaf Willem van Monferrato.

Dat de jonge Boudewijn werd benoemd tot opvolger en in 1183 zelfs werd gekroond, had ook te maken met het feit dat Boudewijn IV voelde dat zijn krachten afnamen en zijn ziekte het spoedig zou winnen – en omdat er weerstand moest worden geboden aan aartsvijand Saladin. Die had van zijn fouten geleerd en wist de Jeruzalemse troepen telkens weer gevoelig te raken. Bij Marjeyoun in het noorden van Galilea moest de nagenoeg geheel verlamde Boudewijn op de rug van een van zijn ridders worden weggedragen om hem te reden voor zijn achtervolgers.

Dat was in de zomer van 1179. Het lijden van koning Boudewijn duurde daarna nog zes vreselijke jaren. Hij was inmiddels zo vermindert geraakt dat hij zich alleen nog met sluier of masker onder de mensen waagde. Uiteindelijk maakte de ziekte hem blind en raakte hij geheel verlamd.

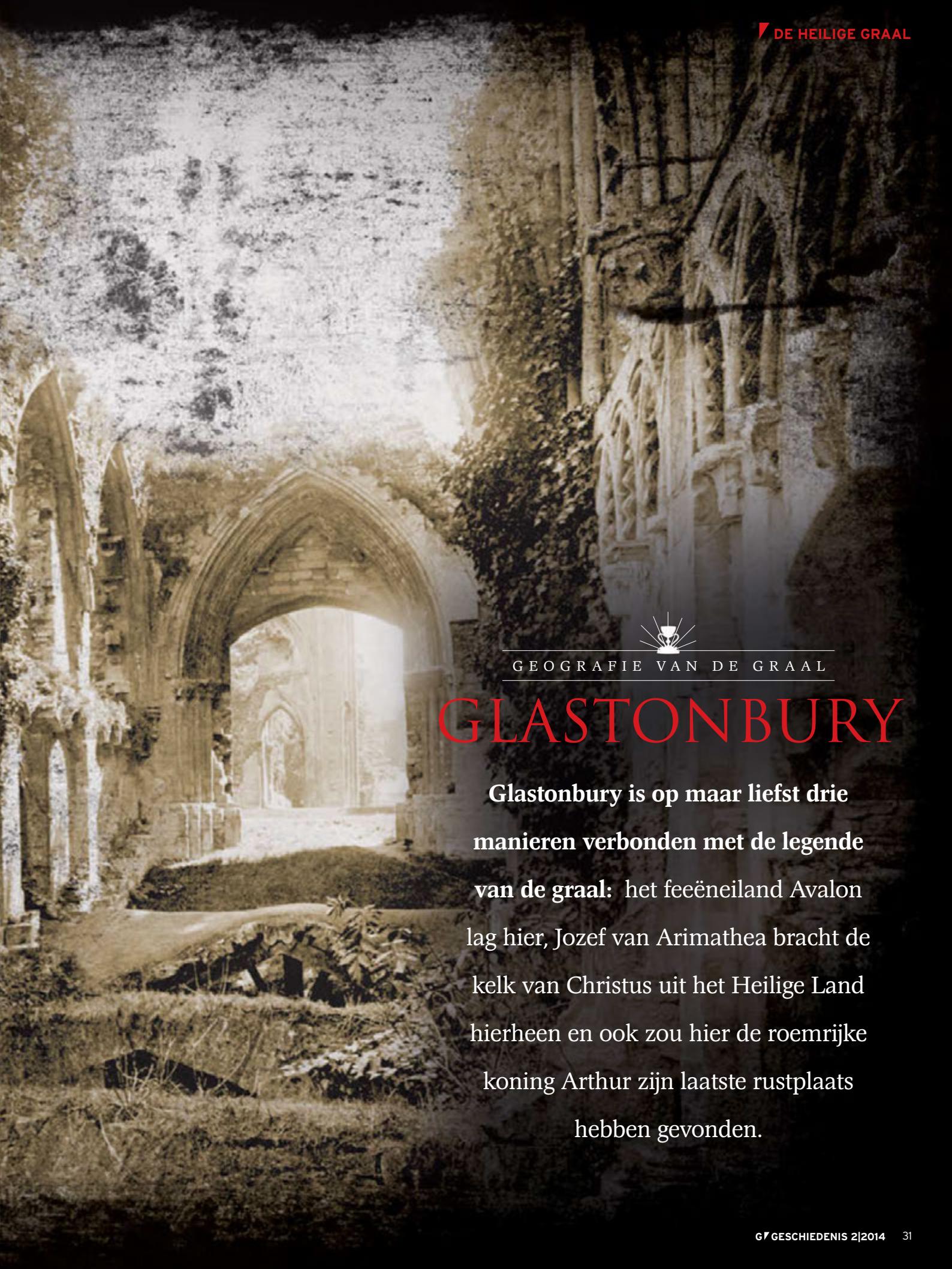
Dat uitgerekend de heerser van het Heilige Jeruzalem werd getroffen door deze verschrikkelijke ziekte choqueerde de tijdgenoten. Lepra was de straf voor seksuele uitspattingen, aldus de algemene opvatting. Wolfram von Eschenbach gebruikte dit gegeven in zijn 'Parzival' waar koning Anfortas uitgerekend in zijn schaamstreek een wond krijgt die ongeneeslijk blijkt.

Terwijl Boudewijn door zijn ziekte de greep verliest, krijgen in het koninkrijk Jeruzalem de 'haviken' de overhand. Met name Reinoud van Châtillon provoceert Saladin telkens weer met rooftochten en overvallen en ziet er ook geen been in om karavanen met Mekka-gangers te overvallen.

In maart 1185 komt er een einde aan de lange lijdensweg van koning Boudewijn. Maar zijn opvolger, Boudewijn V (*Het Kind*) sterft slechts een jaar later. Dat maakt de weg vrij voor Sybilla en Guy de Lusignan, een weg die rechtstreeks leidt naar de verpletterende nederlaag bij Hattin in 1187. Twee jaar na Boudewijns/Anfortas' dood ging ook het heiligdom teloer dat hij met zoveel verbetenheid had bewaakt.

FRANZ METZGER







GEOGRAFIE VAN DE GRAAL

GLASTONBURY

Glastonbury is op maar liefst drie manieren verbonden met de legende van de graal: het feeëneiland Avalon lag hier, Jozef van Arimathea bracht de kelk van Christus uit het Heilige Land hierheen en ook zou hier de roemrijke koning Arthur zijn laatste rustplaats hebben gevonden.

HET SPOOR DER KELTEN

Wonderketel en toverdrank

Op zoek naar de Keltische wortels van de graalslegende komen we natuurlijk Arthur en Parzival tegen, maar ook minder voor de hand liggende figuren kruisen ons pad, zoals Asterix, Obelix en de Britse rockband Deep Purple.

De ketel van Gundestrup

Behalve ruiters en krijgers is hier wellicht ook een mensenoffer afgebeeld.



Zoals wij allen weten dankten Asterix en Obelix hun bovenmenschelijke krachten aan een toverdrank. Deze door Panoramix in een grote ketel gebrouwen drank maakte de inwoners van een klein Gallisch dorpje onoverwinnelijk. Alleen Obelix mag niet van de toverdrank snoepen. Hij is als kind in de ketel gevallen en heeft genoeg toverdrank binnengekregen voor zijn hele leven.

Asterix' machtige tegenstrever in Julius Caesar. Deze Romeinse keizer schrijft in zijn commentaar op de Gallische oorlogen, 'De bello Gallico', dat de mensen tussen Garonne en Seine-Marne, door de Ro-

meinen Galliërs genoemd zichzelf *celtae* noemen. Hij schrijft verder dat de machtigste mannen in de Gallische gemeenschap, zowel op het terrein van religie als van rechtspraak, de druïden zijn. Archeologen hebben diverse ketels gevonden die waarschijnlijk werden gebruikt bij Keltische plechtigheden, de oudste stamt uit de 5de eeuw voor Christus. René Goscinny en Albert Uderzo, geestelijk vaders van Asterix, wisten dus wat ze deden toen ze een ketel een zo centrale plek gaven in hun verhalen.

Misschien waren ze ook bekend met de uit Wales afkomstige sage over de tovenares Ceridwen. Die bereidde een toverdrank waarmee ze een van haar twee zoons, die door de natuur was opgeschept met een afzichtelijk uiterlijk, tot een wijs en verheven dichter wilde omtoveren. Als ze op zoek gaat naar nog meer kruiden voor haar brouwsel, dat na een jaar nog steeds niet klaar is, neemt een van de twee zoons een paar druppeltjes. Vanaf dat moment kan hij alles horen wat er op de wereld wordt gezegd. Ook heeft hij toegang tot alle geheimen van heden, verleden en toekomst.

Heeft de zoon van Ceridwen wellicht als voorbeeld gediend voor Obelix? Misschien. Maar het is in ieder geval een verhaal waarin bewustzijnsverruimende effecten worden toegeschreven aan een dergelijke toverdrank.

Een ketel als bovennatuurlijke bron van leven

De ketel, bron van alle voedsel en alle leven, is een geliefd thema in de Keltische sagenwereld. De ketel speelt een dramatische rol in het verhaal van Branwen en haar twee broers Efnisien en Bran de Gezagende, de reus. Als Branwen trouwt met de Ierse koning zoekt Efnisien meteen in de huwelijksnacht al ruzie met zijn nieuwbakken zwager. De andere broer, de reusachtige koning Bran de Gezagende, grijpt in en weet de echtgenoot van Branwen tot bedaren te brengen door hem een magische ketel cadeau te geven. Die ketel zou doden tot leven



kunnen wekken. Maar het mag niet baten. De Ierse koning behandelt zijn vrouw slecht en Bran de Gezagende komt zijn zuster te hulp. Helaas voor Bran weten de Ieren met behulp van de magische ketel hun gevallen strijders telkens weer tot leven te wekken... Bran sneuvelt in de strijd en van alle mannen kerren er slechts zeven levend terug naar Wales.

Dood en wedergeboorte, om die twee zaken draait alles in de Keltische religie. Maar de ketel staat ook symbool voor overlevingsdrang in barre tijden. In de Arthursage komen deze elementen regelmatig terug als het gaat om de zoektocht naar de graal. Mogelijk werd de 'ketel van Gundestrup', die werd gevonden op Jutland, werkelijk gebruikt bij religieuze plechtigheden. Op een van de afbeeldingen op deze meer dan tweeduizend jaar oude zilveren ketel zien we een druïde die het hoofd van een krijger boven een ketel houdt. Daarachter staan bewapende mannen te wachten tot zij aan de beurt zijn. Het is niet bekend of het gaat om de afbeelding van een mensenooffer. Het

De Ierse koningin Branwen. Haar echtgenoot is eigenaar van de magische ketel.

'Met drie scheeps-ladingen voeren we erheen, op zeven na keerde er geen terug.'

Het Boek van Taliesin over Arthurs reis naar de Andere Wereld

MEER WETEN?
Koert ter Veen, **De Graal. Geschiedenis van een fascinatie**. Aspekt 2005

bloed van offerdieren, maar misschien ook dat van mensen - volgens Caesar offerden Kelten in tijden van crisis ook mensen - zou opgevangen kunnen zijn in een dergelijke ketel. 'Ze menen immers dat de wil van de onsterfelijke goden niet kan bedaard worden, tenzij een mensenleven gegeven wordt in ruil voor een (ander) mensenleven.' De koppeling tussen bloed en ketel of kelk komen we niet veel later opnieuw tegen bij de beschrijving van het heilige avondmaal. Het is een koppeling die ook in de legende rond de Heilige Graal een rol speelt.

De reis naar de Andere Wereld is vol gevaren

Niemand weet waar de graal te vinden is. Arthur en zijn mannen belanden op zoek naar de graal zelfs in de 'Andere wereld', het mythische land Annwlyn. Ook weer zo'n vast onderdeel van veel mythen uit Oudheid en Middeleeuwen: een beetje held moest zijn moed bewijzen met een gang naar de onderwereld.

Arthur had gehoopt om op Annwlyn de magische ketel te vinden. Deze ketel wordt verwarmd door de adem van negen maagden en alleen de dapperste ridders kunnen hierin spijzen bereiden, zo staat het in een gedicht in het 'Boek van Taliesin'. Arthurs expeditie naar de onderwereld loopt slecht af: Van de drie scheepsladingen met mannen die naar Annwlyn zijn gevaren kerren er slechts zeven huiswaarts.

Tot zover het historische deel van het verhaal. Maar hoe zit het nou met de hardrock connectie? Nou, dat is snel verteld. In 1968 verscheen het tweede album van cultband Deep Purple, 'The Book of Taliesyn'. In het eerste lied wordt de toehoorder al aangespoord om dit mythische boek ter hand te nemen: 'Listen, Learn, Read On'. Bij wijze van voorproefje bevat de songtekst intrigerende citaten uit het gelijknamige werk: 'I know what has been, what is now, and what hereafter will occur...' Zeker iets te diep in de ketel gekeken, die jongens van Deep Purple.

ULRICH GRASER

KONING VAN DE RONDE TAFEL

ARTHUR

Terwijl Engeland was verwikkeld in een bloedige burgeroorlog schonk de monnik Geoffrey van Monmouth zijn landgenoten een historische utopie: het verhaal over de krijgslustige maar rechtvaardige koning die een einde maakte aan alle verdeeldheid en zo machtig was dat hij zelfs het Romeinse Rijk wist te bedwingen. Het verhaal was een succes en spoedig groeide Arthur uit tot een nationale legende.

In 1136 is Engeland een verscheurd land. Drie generaties na de komst van Willem de Veroveraar is de kloof tussen Normandiërs en Angelsaksen nog altijd immens. De Normandiërs zijn de feitelijke machthebbers en spreken een andere taal dan hun Angelsaksische →



BEELDBRON: AKG/BRITISH LIBRARY



Vrij van keizerlijke dwang!
Koning Arthur zegeviert
over de Romeinse keizer,
miniatur uit 'Roman de
Brut' van Robert Wace.

→ onderdanen. Tot overmaat van ramp is er een burgeroorlog uitgebroken omdat koning Hendrik I stierf zonder wettige opvolger. Het is in deze donkere dagen dat de monnik Geoffrey van Monmouth begint met een boek dat het aanzien van de Middeleeuwen zal veranderen: 'De geschiedenis van de Britse koningen (Historia regum Britanniae)'.

Het epos opent met de ondergang van Troje. Terwijl de meeste vluchtelingen in Italië een nieuw leven proberen op te bouwen, neemt de Trojaanse prins Brutus de wijk naar Albion. Dit eiland, gelegen aan het einde van de wereld, wordt beheerst door angstaanjagende reuzen. De Trojaanse held verslaat deze monsters, neemt bezit van het eiland en herdoopt het tot Britannië, land van Brutus. Wat volgt is

een wonderlijke mengeling van mythe en feiten. Historische figuren als de Romeinse keizer Caesar en Constantijn de Grote betreden het toneel, maar ook legendarische (en fictieve) Britse koningen als Leir (Lear), Cole en Cymbeline.

Geen van die figuren is zo fantastisch als Merlijn, de zoon van een non en een demon. De tovenaar is een vertrouweling van ko-

ning Uther Pendragon, een nakomeling van Brutus.

Als Uther op de burcht Tintagel verliefd wordt op de schone Igraine, vrouw van de hertog van Cornwall, krijgt Merlijn de opdracht om hem de gestalte van de hertog te geven

Echtbreuk, burgeroorlog en een reis naar feeënland

opdat hij het bed met haar kan delen. En terwijl de echte hertog ligt dood te bloeden op het slagveld, verwekt Uther bij de nietsvermoeidende Igraine een zoon. Arthur is zijn naam.

Als Uther sterft, wordt Arthur tot koning gekroond. Ondanks zijn jeugdige leeftijd toont hij zich van meet af aan een krachtig heerser. Hij schept eenheid in zijn rijk, onderwerpt de Saksen en de Picten en smeert een machtig rijk, dat zich

'De mensen zeggen dat hij wederkeert en het heilige kruis zal veroveren. Ik kan niet zeggen of dit zal gebeuren, maar ik wil zeggen dat hij in deze wereld een andere gedaante heeft aangenomen.'

Sir Thomas Malory over Arthur

Arthur dodelijk verwond na de Slag bij Camlann, boekillustratie, omstreeks 1325.



uitstrek van Noorwegen tot aan Frankrijk. Als de Romeinse keizer geld wil zien, stelt Arthur zich te weer. Het komt tot een veldslag waarin Arthur zegeviert. Deze overwinning maakt van hem de machtigste heerser van het christelijke Avondland. Uiteindelijk valt echter ook zijn rijk ten prooi aan een burgeroorlog. Arthur is genoodzaakt bij Camlann de wapens op te nemen tegen zijn boosaardige neef Mordred. In de Slag bij Camlann sneuvelen verschillende van Arthurs beste ridders. De koning zelf raakt zwaar gewond en wordt overgebracht naar het eiland Avalon.

Voor Geoffrey van Monmouth zijn epos schreef was Arthur relatief onbekend. Zijn naam kwam enkel voor in een paar Keltische liederen die kroniekschrijver Nennius aan het begin van de 9de eeuw schreef

BEELD/BRON: GETTY IMAGES, AKG, BRIDGEMAN

Prins Arthur en de vluchende droom van de Gouden Eeuw



Hendrik VII koos voor zijn oudste zoon een programmatische naam. Na de Rozenoorlogen moest de zoon van de Tudorkoning en de Yorkse prinses het symbool worden voor een Gouden Eeuw van louter vrede. Hendriks echtgenote Elizabeth was in 1486

hoogzwanger naar Winchester gereisd opdat de eerstgeborene in 'Camelot' het levenslicht zou aanschouwen.

Op 20 september werd er een zoon geboren, die de naam Arthur kreeg. De prins kreeg de allerbeste opvoeding en werd op 14 november 1501 uitgehuwelijkt aan Catharina van Aragon. De kroonprins stierf echter al vier maanden later aan een ernstige ziekte – mogelijk de pest of tuberculose. En zo kwam het project van de nieuwe koning Arthur op de Engelse troon tot een voortijdig einde.

In de grote hal van Winchester Castle bevindt zich sinds de 15de eeuw de 'originele' Ronde Tafel.



over deze koning en diens strijd tegen de Saksen omstreeks 500 n. Chr.: 'In deze tijd groeide de macht der Saksen in Brittannië geweldig door hun kracht en grote aantal. Toen Hengist gestorven was echter, kwam zijn zoon Octa vanuit het noordelijk deel van Brittannië naar het koninkrijk Kent en van hem stammen de koningen van Kent. In die tijd vocht Arthur tegen hen, samen met de koningen van Brittannië, maar Arthur was hun aanvoerder ("dux bellorum").'

Bij Nennius is Arthur een christelijke voorbeeldfiguur die de beeltenis van de maagd Maria bij zich draagt als hij ten strijde trekt. Na elf epische veldslagen, aldus Nennius, viel bij Badon Hill de beslissing: 'In deze slag stierven op één dag 960 mannen door Arthurs eigen hand.'

Hierna verdwijnt Arthur voor bijna twee eeuwen uit beeld. De chroniqueurs der Angelsaksen zwijgen over hem, net als die der Normandiërs die daarna komen. Waar kan Geoffrey van Monmouth zijn informatie over de legendarische koning vandaan gehaald hebben? Waren er bronnen die inmiddels verloren zijn gegaan? Baseerde hij zich op mondelinge overlevering of was de schrijver gewoon een grote fantast? Daarover zijn de geleerden het nog steeds niet eens, en dat was ten tijde van Geoffrey zelf niet veel anders.

Een nationale mythe voor alle inwoners van Engeland

Het succes van de 'Historia' was er niet minder om. Van het werk zijn meer dan tweehonderd handschriften bekend, wat betekent dat het een absolute bestseller moet zijn geweest. Kennelijk was het verhaal over de dappere ridders, de heldenkoning en Brittanniës grootheid zo onweerstaanbaar dat het de lezers niet deerde dat feit en fictie door elkaar liepen. Al in 1155 verscheen een Normandische versie van de Historia Regum van Robert Wace, getiteld 'Roman de Brut'. Later volgde een versie in de Middelnederlandse volkstaal.



Arthur. Bronzen beeld bij het grafmonument van keizer Maximiliaan I in Innsbruck. Het ontwerp werd gemaakt door Albrecht Dürer, uitgevoerd door Peter Vischer de Oude, in 1513.

De evolutie van een legende

ca. 500 naar verluidt regeerde toen koning Arthur

na 900 eerste vermelding van de koning in een kroniek van geschiedschrijver Nennius

1136 met zijn 'Historia' schrijft Geoffrey van Monmouth het eerste complexe Arthurverhaal

1191 in de abdij van Glastonbury wordt het gebeente van de koning 'ontdekt'

1348 Eduard III sticht de Orde van de Kouseband naar het voorbeeld van de Ronde Tafel

1485 eerste druk van Thomas Malory's monumentale 'Morte d'Arthur'

→ Niet alleen in de literatuur kreeg Arthur cultstatus, zijn stoffelijke resten werden ook een geliefde stemming voor pelgrims. In 1184 was de benedictijnenabdij van Glastonbury door brand verwoest. Het klooster had dringend geld nodig en toen kwam de populariteit van koning Arthur zeer gelegen. De monniken verspreidden aan het hof het verhaal dat hun abdij ooit was gesticht op het magische eiland Avalon en dat ergens in deze heilige grond dus Arthur begraven zou moeten liggen.

Richard Leeuwenhart, die een zwaard bezat dat Excalibur werd genoemd en die op zijn kruistocht tegen Saladin Arthurs drakenbanier met zich meedroeg, was terstond bereid om de monniken terwille te zijn en te helpen bij hun zoektocht naar Arthurs stoffelijke resten. In 1191 werd Arthurs graf en dat van zijn gade 'ontdekt', compleet met loden kruis met het opschrift: 'Hier rust de beroemde koning Arthur in zijn graf op het eiland Avalon.'

De botten van een grote man en een voorheen blonde vrouw werden geborgen en herbegraven in een pronkgraf in de Mariakapel van de abdij. Tot in de 16de eeuw was de laatste rustplaats van de

Koning Arthur wordt verheven tot oer-voorvader van de Tudors

vorst een geliefd pelgrimsoord dat Glastonbury veel geld en aanzien opleverde. Deze situatie duurde tot 1539, toen klooster, Mariakapel en pronkgraf ten prooi vielen aan de radicale hervormingen van Hendrik VIII. Van Arthurs botten ontbreekt sindsdien ieder spoor.

De verhalen rondom Arthur en diens Ronde Tafel waren in de Late Middeleeuwen het meest geliefde thema van de seculiere literatuur. Tussen Sicilië en IJsland verschenen telkens weer nieuwe bewerkingen. Het verhaal van de graalqueeste werd daarbij graag gecombineerd met ridderavonturen vol monsters, tovenaars en reuzen en gelardeerd met bitterzoete liefdesverhalen als die van Tristan en Isolde en LanceLOT en Guinevere. Ook de adel



Een affaire met dodelijke afloop

De liefde tussen koningin Guinevere en Lancelot (miniatur omstreeks 1300) drijft eenwig tussen Arthur en het puik van zijn ridders en maakt zo een einde aan de droom van de Ronde Tafel. Want in strijd met de spelregels om-trent hoofse minne vereert Lancelot de koningin niet alleen van gepaste afstand. De koningin moet in het klooster boeten voor haar misstap.

MEER WETEN?

Sir Thomas Malory, *Le Morte d'Arthur*. Collector's Library, 2011

Terence Henry White, *Arthur, koning voor eens en altijd*. Vertaling Max Schuchart. Uitgeverij M, 2005

David Day, *Koning Arthur. Het ontstaan van een mythe*. Vertaling Willem Oorthuizen, Atrium, 1997

Nennius, *Historia Brittonum (History of the Britons)*. Vertaling J.A. Giles. Ook als e-book. Dodo Press 2007

toonde een warme belangstelling voor het verhaal en er kwam een soort re-enactmentbeweging op gang: In de 14de eeuw werden in Lübeck Arthur-toernooien gehouden, in Maagdenburg graalfeesten en in Keulen ontmoette de elite elkaar aan de Ronde Tafel.

Middelpunt van de Arthurverering was Windsor Castle, een van de lievelingskastelen van Eduard III. De

Engelse koning liet in 1344 een ronde hal bouwen met een doorsnee van circa zestig meter, bedoeld voor bijeenkomsten van een eigen-tijdse versie van de Ronde Tafel. Dat project is om onbekende redenen nooit voltooid, maar het ridderleven bleef de koning fascineren. In 1348 stichtte hij de Orde van de Kouseband, een wereldlijke ridderorde. De Luikse kroniekschrijver Jehan le Bel meldde daarover: 'En daarom liet de koning in heel zijn rijk een groot feest uitroepen en een hofdag voor de eerste opstelling van zijn Ronde Tafel en hij riep uit alle landen dames en jonkvrouwen, ridders en knappen bijeen om aanwezig te zijn bij het grote feest in Windsor.'

Anders dan in andere delen van Europa, waar de Arthurverering werd gevoed door de algemene voorliefde voor grote mannen, had de Arthurcultuur in Engeland ook een politieke component. Engeland was vanaf 1337 in een strijd met Frankrijk verwikkeld. Eduard maakte aanspraak op Frankrijks kroon en beriep zich daarbij op de veroveringen van zijn voorganger Arthur.

Bloedige machtstrijd tussen York en Lancaster

In de zomer van 1453 eindigde het Frankrijkveroveringsproject met de nederlaag bij Castillon. Het was niet de enige catastrofe in een *annus horribilis*, want een paar maan-

den later werd Englands labiele vorst Hendrik IV definitief krankzinnig verklaard. Er volgde een bloedige machtsstrijd tussen het huis York en het huis Lancaster, die vanwege de wapenschilden de geschiedenis inging als de Rozenoorlogen, War of the Roses.

Aan het einde van dit conflict, dat nagenoeg alle leden van beide huizen het leven kostte, gloerde er aan de horizon een nieuwe dynastie: op 30 oktober 1485 besteed Hendrik VII, eerste koning uit de Tudordynastie, de troon. Op het slagveld van Bosworth had koning Richard III uit het huis York in de strijd tegen deze Tudor zijn kroon en zijn leven verloren.

Waar rusten de stoffelijke resten van de legendarische koning?

Maar Hendriks aanspraken op de troon werden betwist; zijn vader was slechts een halfbroer van Lancasterkoning Hendrik VI. Er waren andere kandidaten en ook het parlement in Londen betoonde zich niet buitensporig enthousiast.

Zijn troef waren zijn Welsche voorvaderen. Hij wees zijn critici op het feit dat hij afstamde van koning Cadwaladr, de laatste koning in de eerwaardige Britse bloedlijn, die volgens Geoffrey van Monmouth begon met Brutus en een glorieus hoogtepunt kende in de persoon van Arthur. Hofdichters en historiografen bijverden zich om materiaal te vinden dat deze claim kon staven.

In het jaar dat Hendrik VII tot koning werd gekroond verscheen de eerste gedrukte versie van Malory's 'Morte d'Arthur', het slotstuk van de Engelse Arthurverhalen in de Middeleeuwen. Hierin verweeft sir Thomas Malory alle bekende verhalen uit de Arthurliteratuur in 21 hoofdstukken tot een schitterend en veelkleurig tapijt. Een leidende rol is daarin weggelegd voor Lancelot en zijn zoon Galahad, de reine ridder. Door zijn liefde voor de koningin richt Lancelot zichzelf en de Ronde Tafel te gronde, maar Galahad vindt de graal en ontvangt Gods genade.

KLAUS HILLINGMEIER



EEN MYTHE HERLEEFT DANKZIJ
WAGNER EN KONING LODEWIJK II

'Dan waan ik me in de graalsburcht ...'

Richard Wagner bezoekt kasteel Hohenschwangau

Het is het verhaal van een mythe en van twee mannen die veel voor elkaar betekenden, zij het elk op zeer eigen wijze: Lodewijk II van Beieren en Richard Wagner. De koning zag in Wagner de man die zijn graalsdromen kon vervullen, voor de componist was Lodewijk degene die hem een veilige haven bood waar hij ongestoord kon werken aan zijn kunstenaarsdroom.



De maestro en zijn koninklijke mecenas: Richard Wagner en Lodewijk II van Beieren, schilderij van Kurt von Rozynski.

Tranen van verrukking stroomden over zijn wangen. Zo beschrijft Gottfried von Böhm, 's konings eerste biograaf, de gebeurtenissen op 2 februari 1861. Toen woonde de vijftienjarige Beierse kroonprins Lodewijk samen met zijn lerares Sybille Meilhaus een uitvoering bij van Richard Wagners 'Lohengrin' in het hoftheater in München.

Negen jaar later schrijft de vorst zelf aan Wagner: 'Ik wist dat ik het wezen van dit goddelijke werk doorgrondde, in de uitvoering lag de kiem van onze liefde en vriendschap tot de dood besloten, vanaf dat moment was de vonk voor onze heilige idealen in mij ontvlamd die weldra een machtige vlam zou worden.'

Al voor zijn bezoek aan de Lohengrin was Lodewijk vertrouwd met de personages die de Wagner opera's bevolkten. Hij bracht zijn jeugd door op burcht Hohenwangau. Lodewijks vader had het kasteel in 1832 in vervallen toestand gekocht en liet het verbouwen in neogotische stijl. Op de bijna honderd schilderijen die de muren tooiden waren ook diverse figuren uit de graalsmythe vertegenwoordigd.

De jonge Lodewijk raakte in Hohenwangau gefascineerd door de mythe van de Heilige Graal. Het was een verhaal dat hem troost en houvast bood in een jeugd die grotendeels werd gekenmerkt door hardvochtigheid en vreugdeloosheid. Zijn bijzondere liefde ging uit naar zwaanridder Lohengrin en hij beschouwde zichzelf als de belichaming van deze graalridder. Lodewijk was dus al ruim voor hij met Wagner dreepte geïnfecteerd geraakt met het graalvirus.

Na het bezoek aan de Lohengrin in München ging Lodewijk zich nog intensiever bezig houden met de geniale maestro, en verdiepte zich in diens geschriften over muziek. Gottfried von Böhm schreef daarover dat de jonge prins in de eenzaamheid van zijn kamer en van het park de libretti en de opera's van Wagner uit zijn hoofd leerde.

Op 10 maart 1864 kwam het bericht dat Lodewijks vader gestorven was, op slechts 52-jarige leeftijd. Een van de eerste officiële handelingen van kunstvriend Lodewijk was het maken van een afspraak met het object van zijn verering: Richard Wagner, schepper van de operaverkiezing van de Lohengrin.

Vlammend enthousiasme voor het *Parsifal*-project

Op 4 mei was het eindelijk zover: de achttienjarige Lodewijk had een ontmoeting met zijn held, de toen vijftigjarige Wagner. Die was op dat moment al enige tijd bezig met het voorbereiden van een nieuwe opera, gewijd aan Parzival, maar waarschijnlijk gaf de ontmoeting met zijn koninklijke mecenas dit project vleugels. In 1865 stuurde hij de koning een eerste prozaversie en kreeg als antwoord dat de lezing daarvan bij de geadresseerde had geleid tot 'Vlammen van begeerte', die met de dag sterker gaan gloeien.

Overigens begon de maestro pas in september 1877 met het echte componeerwerk, en was de première op 28 juli 1881. Net als bij de 'Ring des Nibelungen' haalde Wagner zijn stof uit de mythologie. Een van zijn voornaamste bronnen was het 13de-eeuwse werk van Wolfram von Eschenbach, alleen geeft hij →

→ zijn hoofdpersoon Messiaanse trekken. Buitengewoon fascinerend is de figuur van ‘helleroos’ en boodschapster Kundry, verleidster tegen wil en dank, die de held op het verderfelijke pad van de vleselijke liefde wil brengen. Wagners *Parsifal* weet haar te weerstaan, blijft rein en slaagt erin de wond van Amfortas te genezen. De ‘reine dwaas’ wordt zo de hoeder van de graal.

Parsifal is Wagners moeilijkste werk, statisch, ritueel en psychologisch hoogst complex. Met *Parsifal* komt er ook letterlijk een nieuwe klank in Wagners muziek: Hij gebruikt voor het eerst houtblazers, koper en strijkers als waren het de registers van een orgel.

Dit effect bepaalt in hoge mate de sacrale sfeer van dit stuk, door Wagner zelf aangeduid als ‘Bühnenweihespiel’. De mensenschuwe Lodewijk kwam niet naar de première maar liet de opera diverse kerken in een privéversie uitvoeren, compleet met het originele Bayreuther decor.

Lodewijk zag zichzelf als de eigentijdse versie van de graalridder of zwaanridder en liet tal van dure kastelen bouwen om zijn hang naar het ridderbestaan te bevredigen – en Beieren naar de rand van het bankroet dreef – maar zijn dweepzieke liefde voor Wagners werken vol romantiek en verhevenheid kreeg nooit een politiek karakter.

Qua politieke opvattingen hadden Wagner en de koning weinig

gemeen. Wagner was in zijn jonge jaren een revolutionaire republiekin, maar zag zichzelf steeds minder als een wereldburger. Hij propageerde het ideaal van een ‘volksgemeenschap’, een eenheid van staat en *Volkstum* en voelde zich aangetrokken tot de racistische

Muzikale visioenen, architectonische dromen

en antisemitische ideologie van de Britse schrijver Houston Stewart Chamberlain. Lodewijk, die redelijk liberaal was, zag niets in dit soort opvattingen. Voor hem was het werk van Wagner dan ook niet de verklanking van een nationaal superioriteitsgevoel.

Nochtans had Richard Wagner een enorme invloed op de monarch en zijn grootste (toch politieke) wens was dat zijn vriend een ‘Messias van het Duitse volk’, zou blijken, een man die de Duitse natie tot eenheid zou brengen. In zijn idee van een ‘tellurische revolutie’ was een rol weggelegd voor Lodewijk die als een Frederik de Grote de geschiedenis zou dwingen van baan te veranderen. Helaas voor Wagner liepen zijn ideeën stuk op de politieke werkelijkheid en niet in de laatste plaats ook op de persoon van Lodewijk II. Veel groter dan zijn politieke invloed was en bleef zijn artistieke invloed op de Beierse koning, waarbij hij soms aan chantage grenzende methoden hanteerde.

MEER WETEN?
Verena Naegele, *Parsifals Mission. Der Einfluss Richard Wagners auf Ludwig II. und seine Politik*. Dittrich 2000

Fritz Fenzl, *Magische Orte von König Ludwig II.*. Rosenheimer 2010

Al zijn dromen en projecties verwezenlijkte Lodewijk in een bouwwerk, kasteel Neuschwanstein, op zichtafstand van het door hem zo beminde Hohenschwangau. Hij liet een kasteel bouwen waar hij zijn fantasieën kon uitleven en als zwaanridder Lohengrin de sprookjesachtige zalen zou doorschrijden.

Lodewijk II stond wat betreft zijn kastelenliefde niet alleen, familiair gezien. Een van zijn voorouders, keizer Lodewijk IV (1328 – 1347), ‘de Beier’, had ook al eens een graalsburcht willen bouwen. Zijn plan was om de ruïne van kasteel Falkenstein voor dat doel te gebruiken, maar het project werd nooit voltooid omdat de koning voortijdig stierf.

Ook in Neuschwanstein zijn heel wat verwijzingen naar Parzival te vinden. Zo had Lodewijk bepaald dat alle ontwerpen en details eerst aan hem ter goedkeuring moesten worden voorgelegd. Vooral aan de muurschilderingen hechtte hij grote waarde. Toen het kasteel eindelijk gestalte kreeg, werd de koning van Beieren gegrepen door een gevoel van gelukzaligheid en de hoop op vervulling. Heel het kasteel ademde de sfeer van de wereld en de symboliek van de mythe van de Heilige Graal.

Toneelfoto uit de eerste acte van de première van *Parsifal* in 1882.

Van buiten lijkt het kasteel op een theaterdecor, maar het interieur lijkt nog het meest op dat van het slot van de *Gralsburg* uit Wagners *Parsifal*. Lodewijk liet van de imposante troonzaal een echte graalshal maken. Met name de schitterende zangerszaal, met fresco’s die het verhaal van de graal vertellen, is één grote ode aan de titelheld. Ook bij de ingang van de tribune wordt het verhaal nog eens uit de doeken gedaan. Op de laatste afbeelding is te zien hoe *Parsifal* zoon Lohengrin de graalsburcht verlaat.

Volgens zijn biograaf heeft Lodewijk hier in deze zangerszaal gestaan, dronken van geluk en hardop citerend uit Lohengrin: ‘De graalsburcht is mijn thuis, / vandaar ben ik vertrokken / om de grote, wijde wereld te zien. / Neem me mee naar spannende of saaie oorden, / maar hou me er niet vast. / Want op een dag wil ik / terugkeren naar huis, / net als jij.’

HARRY D. SCHURDEL

BEELDBRON: AKG





Nog nooit zijn er zo veel mensen op zoek geweest naar de Heilige Graal al in onze huidige tijd, om precies te zijn sinds 2003. De nogal verscholen gelegen Temple Church in Londen bijvoorbeeld kreeg op een gegeven moment wekelijks ruim duizend bezoekers te verwerken en de Rosslyn Chapel in Schotland zag het jaarlijkse aantal bezoekers verdubbelen van 60.000 naar 120.000. In het Louvre zochtenzoekers elkaar op om te praten over de verborgen boodschappen in de 'Mona Lisa' en de 'Maagd op de Rotsen'. Het museumpersoneel werd helemaal gek van de vraag of de glazen piramide nou echt 666 glazen platen telde - een satanisch getal - tot de prafdeeling zelf aan het tellen sloeg. Nee, het zijn er 673.

Een beeldschone wetenschapster als 'graal'

Ook elders in Parijs zorgden oververhitte graaltoeristen voor extra werk. In de kerk Saint-Sulpice liet de pastoor een extra infopaneel plaatsen waarop vermeld staat dat er geen geheimen begraven liggen onder de kerk en dat de letters P en S in de vensters niet verwijzen naar de dubieuze Priorij van Sion maar staan voor de beschermheiligen van de kerk, Saint Pierre en Saint Sulpice.

Te danken is dit alles aan Dan Brown en zijn Da Vinci Code. Oplage wereldwijd: vijftig miljoen exemplaren. In zijn boek laat Brown Harvardprofessor Robert

'OVER KOENE RIDDERS EN KOKOSNOTEN'

De legende leeft

Sinds eeuwen laten verhalenvertellers zich inspireren door de mythe van de heilige graal. Ook in onze huidige tijd blijkt het verhaal springlevend. Alleen wordt het niet verteld door mannen als Geoffrey van Monmouth, Wolfram von Eschenbach of Richard Wagner, maar door Dan Brown, John Boorman en Steven Spielberg.

Langdon en cryptologe Sophie Neveu de meest fantastische ontdekkingen doen: Jezus is getrouwde geweest, om precies te zijn met Maria Magdalena. Het stel had een dochter, die stammoeder werd van het vorstengeslacht van de Merovingers en Sophie zelf is de laatste nakomeling van Jezus Christus. En o ja: de Heilige Graal is geen kelk maar

Hersenspinsels en bizarre complottheorieën

Maria's schoot. Jezus was dus ook maar een gewoon mens. Uiteraard probeert de kerk al tweeduizend jaar lang deze oude ketterse boodschap met wortel en tak uit te roeien, maar ingewijden, zoals de tempelridders en de broeders van Sion, hebben de geheime kennis weten te bewaren en de stoffelijke resten van Maria Magdalena begraven onder de glazen piramide in het Louvre. Tot zover Dan Brown.

Niets is zo goed voor de verkoopcijfers als een fijne samenzweringstheorie met een scheutje christelijke religie. Met de Heilige Graal erbij kan het bijna niet meer fout gaan. De term alleen al heeft een magische werking. Umberto Eco ('In de naam van de roos') heeft dit thema al bij de kop gehad in zijn tweede grote succesnummer, 'De slinger van Foucault'. Aan de hand van dit boek, verschenen in 1988, is heel mooi te zien hoe moderne samenzweringstheorieën ontstaan: We beschikken tegenwoordig over zo ontzettend veel informatie over grotere gebeurtenissen dat iedereen op basis daarvan zijn eigen theorie kan samenstellen. Wie eenmaal in zijn →



1 Archeologie als spannend avontuur: 'Indiana Jones and the Last Crusade' **2 Op het slagveld wacht de dood: John Boormans Arthurrepos 'Excalibur'**
3 Op zoek naar de afstammelingen van Christus: 'The Da Vinci Code' **4 Een nieuwe held voor de ronde tafel: Hal Fosters 'Prins Valiant'**



THE DA VINCI CODE

SAKRILEG

Prins Valiant

HAL FOSTER

Jaargang 1937



Wie geen geld heeft voor een paard heeft aan een stel kokosnoten genoeg. In 1975 brachten de mannen van Monty Python hun versie van de graalsmythe – compleet respectloos en volkomen hilarisch.

→ eigen hersenspinsels gelooft, vindt daarna overal puzzelstukken die perfect passen in de complottheorie. En als er dan ook nog anderen bereid zijn om erin te geloven, heeft in potentie elk verzinsel, hoe bizarre ook, de kans om uit te groeien tot een fenomeen.

Hollywood kent zijn geheel eigen graaltraditie. De zoektocht naar de graal gaat daar doorgaans gepaard met veel zwaardgevechten en middeleeuwse kastelen. Een belangrijk aandeel in de beeldvorming heeft de Amerikaanse striptekenaar Hal Foster gehad met zijn 'Prins Valiant'. Een verhaal dat zich weliswaar afspeelt in de 5de eeuw maar waarin het wemelt van burchten en ridders in volle wapenrusting, alchimisten en zelfs moslims die veelal historische anachronismen

Graalriddert met hoed en zweep: Indiana Jones

zijn. Gevraagd naar de historische juistheid van zijn verhaal zou Foster zelf hebben gezegd dat dit nou eenmaal was wat het publiek wilde zien. En gelijk had hij. In de populaire cultuur horen tempels en Romeinse kostuums in de tijd van Julius Caesar. Daarna heb je de ridders, dan misschien nog de musketiers in de 17de eeuw en meteen daarna de cowboys. Wie de zalen vol wil krijgen moet kiezen voor een van deze tijdperken, anders raakt het publiek in de war - aldus Hollywoods ijzeren wetten. Toen de stripavonturen in 1954 werden verfilmd met Robert Wagner in de hoofdrol, zagen we de prins met

het pagekopje door Schotse kasteleinen dwalen. Sindsdien zijn Schotse kastelen het vaste decor van menige graaloektocht.

Een van de beste films uit het graals- en King-Arthur-genre is 'Excalibur' (1981), onder regie van de Brit John Boorman. Veel latere fantasyfilms, zoals 'Lord of the Rings' zijn schatplichtig aan dit werk. Veel bekender is de film die een jonge generatie massaal liet kennismaken met de graalslegende: 'Indiana Jones and the Last Crusade' van Steven Spielberg uit 1989. De graal is hier de kelk waaruit Jezus en de discipelen hebben gedronken bij het Laatste Avondmaal. De kelk is door tempelridders in veiligheid gebracht op een geheime plek. Het verhaal gaat dat ieder die een slok neemt uit de kelk het eeuwige leven verwierft. En passant weten de goeden, in dit geval de dappere Amerikanen, de nazi's af te straffen. Archeologiedocent Henry 'Indiana' Jones (Harrison Ford) en vader Sean Connery, de absolute graalgoeroe, nemen het op tegen de slechterikken - zelfs Hitler komt even langs om Indiana Jones in Berlijn een hand-

FILMTIP

Steven Spielberg, *Indiana Jones and the Last Crusade*. Met Harrison Ford en Sean Connery. Paramount 2008

tekening te geven. Een van de sleutelscènes is een ruzie tussen vader en zoon. 'Het enige wat telt is de graal' houdt de vader zijn zoon voor. Als die vervolgens zijn vader belachelijk maakt, levert hem dat een oorvijg op. 'De zoektocht naar de graal is geen archeologie, het is een race tegen het kwaad', aldus Jones senior. 'Als de graal in handen valt van de nazi's zullen de legers van de duisternis uitzwermen over de aarde.'

Uiteindelijk staan Indiana Jones en de Amerikaanse miljonair Walter Donovan, die heult met de Duitsers, in de graaltempel. De opdracht is om uit tientallen kelken de juiste te kiezen. Donovan kiest de fraaiste, drinkt een slok en verandert in een hoopje stof. Indy kiest

The Holy Grail als musical

natuurlijk voor het eenvoudigste exemplaar – per slot van rekening was Jezus de zoon van een eenvoudige timmerman. Lang plezier heeft hij niet van zijn keuze, want de kelk verdwijnt in een rotsspleet en hij blijft met lege handen achter. Gelukkig is de verstandhouding tussen vader en zoon door dit alles een stuk opgeknapt.

Indiana Jones heeft de opzet van een avonturenfilm maar zou ook voor komedie kunnen doorgaan. Maar de ultieme graalparodie is natuurlijk 'Monty Python and the Holy Grail', een film uit 1975 alweer, en nimmer overtroffen. Veel van de grappen in dit meesterwerk gaan over de eeuwige rivaliteit tussen Britten en Fransen, maar ondanks dit oer-Britse thema verwierf de film in tal van Europese landen een cultstatus. In 2011 ging de Nederlandse versie van de musical Spamalot, losjes gebaseerd op de film, in première, met onder meer Paul Groot, Owen Schumacher en Linda Wagenmakers.

Zo blijkt maar weer dat één ding echt het eeuwige leven heeft, en dat is de graalsmythe zelf. Het verhaal van de graalsqueeste is kennelijk zo fascinerend dat elk tijdperk zijn eigen versie voortbrengt. Waar de een kiest voor humor en parodie, neemt de volgende alles bloedserius. Koning Arthur is niet dood, hij leeft! Forever.

CHRISTOPH DRIESSEN

'We zijn allemaal Britten. En ik ben jullie koning. Dat wist ik niet. Wij zijn een zelfstandig collectief. Je houdt jezelf voor de gek. Dit is een dictatuur!'

Monty Python and The Holy Grail

OTTO RAHN

Parzival van de duivel

Heinrich Himmler was bezeten van alles wat met de graal te maken had. Hij moest en zou hem vinden. Onderzoeker Otto Rahn, van kindsbeen af op zoek naar de bron van de macht en het eeuwige leven, zou hem daarbij helpen. Maar het bleek allemaal niet zo eenvoudig als gedacht.



Graalvorser Otto Rahn

• 1904

Geboren in
Michelstadt
(Duitsland)

• 1928

Beëindiging van de
universitaire studie

• 1932

Rahn moet Frankrijk
verlaten

• 1933

'Der Kreuzzug gegen
den Gral'

• 1936

Treedt officieel toe tot
de SS

• 1937

'Luzifers Hofgesinde'

• 1939

Dood gevonden in de
bergen bij Kufstein

Een schimmige figuur: over
het leven van Otto Rahn is
weinig bekend.

In 1940, de Tweede Wereldoorlog is al begonnen, reist Heinrich Himmler af naar Spanje. Op zo'n 49 kilometer ten noordwesten van Barcelona ligt het doel van zijn reis: klooster Santa Maria de Montserrat.

Het is niet het verlangen naar spirituele verlichting dat de *Reichsführer* van de SS naar dit afgelegen oord voert. Himmler is ervan overtuigd hier de graal te zullen vinden. Hij wil de krachten van die mythische beker benutten om de vijanden van het Derde Rijk op de knieën te krijgen. Maar waarom

weet hij zo zeker dat juist hier, in een Catalaans benedictijnenklooster, het object van zijn verlangen te vinden is?

Om die vraag te beantwoorden moeten we ons eerst verdiepen in een ander mysterieus figuur uit de-

Zwarte uniformen en duistere esoterie

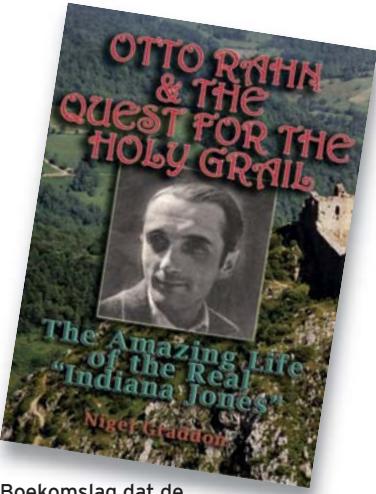
zelfde tijd: graalvorser Otto Rahn. Die was een jaar daarvoor dood aangetroffen. Zijn inzichten en bevindingen hebben een enorme invloed gehad op de hoogste baas van de SS. Wie was deze Otto Wil-

helm Rahn, wiens naam altijd klinkt als er wordt gesproken over de fascinatie die de nazi's koesterden voor de Heilige Graal?

De latere SS'er Rahn werd op 18 februari 1904 in Michelstadt in het Odenwald geboren. Als jongen was hij gefascineerd door verhalen over helden en kwam hij in contact met de graalmythe. Luttele jaren later zou de Heilige Graal heel zijn carrière bepalen. Hij begon een rechtenstudie in Gießen en besloot in 1925 om over te stappen naar literatuur en filosofie. Zijn voornaamste studiedoel werden de Katha-→

Diplomatie en graalqueeste in één: Heinrich Himmler op staatsbezoek in Spanje, oktober 1940.





Boekomslag dat de oorsprong van Indiana Jones bij Otto Rahn legt.

Rahn maakte zich door zijn alcoholisme en homoseksualiteit uiteindelijk onmogelijk bij de nazi's.

ren in de Provence en de Languedoc. Diverse onderzoeksreizen in de sporen van de als kettters afgeslachte Katharen brachten hem naar Catalonië, Italië en vooral ook naar de grotten in de Pyreneën, waar hij verdwenen schatten vermoedde, waaronder de graal. Een nog veelbelovender spoor liep volgens hem naar Château de Montségur.

Kelten, Goten en missionarissen uit Perzië

In Antonin Gadals, een bijna dertig jaar oudere onderzoeker en mysticus, vond Rahn op zijn reizen een invloedrijke metgezel en mentor. In Rahns romantisch-historische eerste werk uit 1933, het boek 'Kreuzzug gegen den Gral' (Kruistocht tegen de Graal) zijn veel van Gadals opvattingen verwerkt.

Rahn meende dat de wortels van de Kathaarse leer gezocht moesten worden in de Oudperzische religie van de Manicheërs. Deze leer, waarin de permanente strijd tussen goed en kwaad centraal staat, zou zijn verspreid onder Keltische druïden. Later zag Rahn de Westgoten als de dragers van deze geheime kennis in de schaduw van de katholieke kerk.

Volgens Rahn leidde het geen twijfel dat Munsalvaesche, de burcht die door Wolfram von Eschenbach wordt genoemd in zijn 'Parzival', gelijkgesteld moest worden aan Montségur. In zijn Kruistocht schrijft Rahn

dat die burcht de Katharen en de graal 'gelijk een ark' zou hebben beschermd. Helaas voor Rahn was er ook op Montségur niet echt iets concreets te vinden, althans niet het object waarnaar hij zocht. Wolfram von Eschenbach, die kennelijk het Latijn niet goed machtig was, noemde de graal *lapsit exillis* en Otto Rahns meende dat dit verbastering moest zijn van *lapis ex coelis*, steen uit de hemel. Deze steen uit de hemel was voor Rahn het bewijs van de oriëntaalse oorsprong van de Kathaarse leer, aangezien ook in het Oudperzische Manicheïsme wordt gesproken over een dergelijke steen. Die lijn volgend waren de albigenische kruistochten tegen de Katharen, begin 13de eeuw, niets anders dan een dekmantel voor de strijd van paus en kerk tegen de machtige hemelsteen.

In 1932 moest Rahn, eerder dan gepland, Frankrijk verlaten. Zijn



Karl Maria
'Weisthor' Wiligut

'Himmlers Raspoetin'
leidde vanaf 1934 het
archief van het
'Rasse- und Siedlungs-
hauptamt' van de SS
en adviseerde Himmler
in astronomische
en occulte kwesties. In
1939 moest hij de SS
verlaten omdat er
twijfels waren gerezen
over zijn geestelijke
gezondheid.

'Al wat ik wilde was mijn lezers meenemen naar een nieuw land, door mij ontdekt met mijnwerslicht en noeste arbeid.'

Uit het voorwoord van 'Der Kreuzzug gegen den Gral'

geld was op en hij werd door de Fransen beschuldigd van spionage. Terug in Duitsland publiceerde hij in 1933 zijn eerste boek, 'Kreuzzug gegen den Gral'.

In Berlijn verdiepte hij zich steeds meer in vermeend Oudgermaanse geloofstradities, die in de Middeleeuwen als ketterij zouden zijn vervolgd.

Het waren die studies die zijn pad naar de SS baanden. De invloedrijke SS-kolonel en occultist Karl Maria Wiligut kreeg lucht van het werk van de jonge schrijver. Wiligut, die zichzelf 'Weisthor' noemde, was persoonlijk adviseur van Himmler en bezorgde Rahn als burger een baantje bij het 'Rasse- und Siedlungshauptamt'. Daar kon

SS-expeditie op zoek naar het mythische Thule

hij naar hartelust onderzoek doen naar de relaties tussen Katharen, Germanendom en - zeer belangrijk voor de Duitse kijk op de wereld in die tijd - ariërs. In 1935 schreef hij al in een brief aan zijn nieuwe baas Weisthor: 'Ik [ben] op hele grote verrassingen gestuit!' Voor Wiligut en Heinrich Himmler aanleiding genoeg om deze enthousiaste onderzoeker verder te ondersteunen.

In 1936 werd Rahn aangesteld als de vaste graalonderzoeker van de SS en lid van de organisatie. Al 'voor de machtsvername schreef ik ... een boek [dat] thans als nationaalsocialistisch gedachtegoed [wordt beschouwd]', schreef de onderzoeker zelfbewust. SS-baas Himmler maakte ook persoonlijk gebruik van de diensten van de nieuwe medewerker. Voor het bewijs van zijn ariërschap stuurde hij Rahn op onderzoek naar Zwitserland. Kennelijk waren de resultaten tevredenstellend: nog in hetzelfde jaar promoveerde Rahn tot staf-sergeant.

Hij verlegde zijn aandacht naar IJsland, want daar zou het mythische eiland Thule hebben gelegen. Er werd een expeditie uitgerust met twintig SS-soldaten die in 1937 richting IJsland vertrok. Men hoopte er aanwijzingen te vinden voor het bestaan van het oorspronkelijke koninkrijk van de graal, die dan later via vele omzwervingen in de grotten van de Pyreneën zou zijn beland. De tocht liep uit op een grote



teleurstelling. Na diepgaand onderzoek concludeerde Rahn dat Thule nooit op IJsland heeft gelegen.

Na terugkeer schreef hij zijn tweede werk, 'Lucifers Hofgesind', Lucifer's hofdienaren. Rahn heeft zijn reizen door Europa genoteerd in de vorm van een reisdagboek en het geheel in een pseudo-wetenschappelijke context geplaatst. Lucifer is bij Rahn geen antichrist maar brenger van het licht. De duivel is een door de Katharen vererde verlosser met de graal als symbool. En de hofhouding van Lucifer bestaat uit 'bloedbewuste' mensen bij wie noords bloed door de aderen stroomt, fel gekant tegen alles wat joods is in hun geloof. Dit boek, dat hij opdroeg aan zijn SS-kameraden, werd al snel het cult-boek van de SS.

Een nieuwe opdracht voor Himmler bracht Rahn in contact met de Britse occultist Gaston de Mengel. Die was lid van het obscure genootschap 'Les Polaires', dat naar eigen zeggen contacten onderhield met een spiritueel centrum in Tibet. Rahn werd ingeschakeld om de stellingen van De Mengel op hun juistheid te onderzoeken. Dat was een kolfje naar de hand van Rahn, die continu op zoek was naar verborgen wijsheid. Als het tegenzat

De basiliek van het benedictijner klooster Montserrat.

bij zijn onderzoek, zoals toen bleek dat IJsland toch niet Thule kon zijn, vatte hij dat op als persoonlijke nederlaag.

Rahns carrière was op dat moment op een hoogtepunt. In 1938 werd hij benoemd tot tweede luitenant, maar hij heeft niet lang plezier gehad van zijn nieuwe rang. Zijn extravagante levensstijl bracht hem in de problemen en hij werd veroordeeld tot vier maanden militaire dienst in concentratiekamp Dachau in de 'SS-Totenkopfdivision Oberbayern'. Naar verluidt was dit de

Zijn dood was even raadselachtig als zijn leven

straf voor zijn alcoholmisbruik. Berichten over zijn homoseksualiteit ondermijnden zijn positie bij zijn superieuren in de SS. In februari 1939 diende Otto Rahn 'om persoonlijke redenen' zijn ontslag in bij de SS. Zijn carrière was voorbij en kort daarna - hij was toen 35 - stierf Rahn.

Op 18 mei 1939 meldde de 'Völkische Beobachter' dat de *SS-Obersturmführer* op tragische wijze om het leven was gekomen bij een sneeuwstorm in de bergen. 'Wij betreuren in deze kameraad een fatsoenlijk SS-man en schepper van uitmuntende, historisch-weten-

schappelijke werken.' Het artikel was ondertekend door Himmlers stafchef Karl Wolff. Kennelijk was Rahn op 13 maart 1939 omgekomen, maar zijn plotselinge overlijden is in nevelen gehuld. Werd hij vermoord? Heeft hij vanwege zijn plotselinge degradatie zelfmoord gepleegd? Er zijn zelfs bronnen die beweren dat de top van de SS hem vanwege zijn homoseksualiteit voor de keuze heeft gesteld: een smadelijke dood in een concentratiekamp of de eer aan zichzelf houden en zelfmoord plegen. Het is een geheim dat wel altijd geheim zal blijven.

Een jaar na het overlijden van Otto Rahn reist Heinrich Himmler in diens sporen naar Montserrat. Hij hoopt er de graal te vinden die hem zal helpen om de oorlog te winnen. Maar ook Himmler keert teleurgesteld terug. Het enige concrete resultaat van dit uitstapje is de samenwerking tussen de onderzoekers van de SS-afdeling *Ahnenherbe* en Franco's vaste archeoloog Julio Martínez Santa-Olalla. Montserrat en de graal raken uit beeld, de aandacht verplaatst zich naar de Canarische eilanden, waar men met vereende krachten op zoek gaat naar de restanten van het arische rijk van Atlantis.

CHRISTOPH KOITKA

MEER WETEN?

Nicholas Goodrick-Clarke,
The Occult Roots of Nazism. J.A. Allen & Co Ltd
2003



GRACHTENGORDEL VAN AMSTERDAM

Meer toeval dan planning

Zo op het eerste gezicht oogt de 17de-eeuwse Amsterdamse grachtengordel als een 'Gesamtkunstwerk', als een meesterplan ontworpen door visionaire stadsbestuurders en stedenbouwkundigen met lef, die hun tijd ver vooruit waren en die de voorkeur gaven aan een systematische en planmatige aanpak in plaats van organische groei. Niets is minder waar.

Ten minste, als wij Pieter Vlaardingerbroek en zijn medeautoeurs (G. van Tussenbroek, J. Grawronski en R. Jayasena) van het rijk geïllustreerde boek *De wereld aan de Amsterdamse grachten* mogen geloven. Als het aan het toenmalige stadsbestuur had gelegen was bijvoorbeeld de Keizersgracht een brede met bomen omzoomde boulevard geworden naar het voorbeeld van de Lange Voorhout in Den Haag. De kosten van de aanvoer van grond van buiten de stad om het bouwterrein op te hogen waren echter zo hoog dat besloten werd daarvoor de grond te gebruiken die beschikbaar kwam bij het graven van een gracht.

Dit grachtenboek staat vol met dergelijke verrassende observaties. Zo hoeften de eerste eigenaren zich

bij de bebouwing van hun kavels slechts te houden aan minimale bouwvoorschriften, hetgeen de enorme diversiteit aan gevelbreedten verklaart.

Wat de auteurs dus willen zeggen is duidelijk: de Amsterdamse grachtengordel is helemaal geen 'Gesamtkunstwerk'. Vanaf het allereerste begin hebben tijdsomstandigheden en individuele aspiraties de inrichting en bebouwing van de grachtengordel bepaald, met als resultaat dat anno 2014 aan het Singel en de Heren-, Keizers- en Prinsengracht geen enkel pand staat met een oorspronkelijk 17de-eeuwse indeling en uiterlijk. Gedurende vier eeuwen is er aan de grachtengordel verbouwd en geknuseld, niet zozeer omdat de Amsterdamse elite die was neergestreken aan de grachtengordel zo innovatief en vooruitstrevend was, maar vooral omdat

deze elite zich wenste te conformatie ren aan nieuwe modeverschijnselen elders in de wereld en dan met name in Italië, Frankrijk en Engeland. Een conclusie die de auteurs wel aan het denken heeft gezet. De Amsterdamse grachtengordel staat momenteel op de werelderfgoedlijst en is om die reden een streng beschermd stadsgezicht geworden. Daarmee is aan een periode van vier eeuwen verandering en vernieuwing een einde gekomen. Om de auteurs te citeren: *Het is de paradox van de monumentenzorg: we waarderen de historische ontwikkeling van het verleden in die mate dat we bereid zijn de dynamiek van het heden daaraan aan te passen*. Een gedachte die tot nadenken stemt over hoe om te gaan met ons nationaal erfgoed.

BEN SPEET

Gezicht op de Amsterdamse Herengracht in aanbouw, gezien vanaf de brug van de Vijzelstraat op een schilderij van Gerrit Adriaensz Berckheyde uit 1685, zo'n vijftien jaar na de aanleg en bouw. De zogeheten Gouden Bocht bestaat uit in classicistische stijl opgetrokken grachtenpanden op de Herengracht met de ingang van de Nieuwe Spiegelstraat aan de linkerkant. Er wordt nog gebouwd, materialen liggen verspreid op de kade. Schuttingen schermen de onbebouwde kavels af van de openbare weg. Het laatste pand aan de zuidzijde van de gracht staat zelfs nog in de steigers. (RMA)



Pieter Vlaardingerbroek (red.)
De wereld aan de Amsterdamse grachten
Bas Lubberhuizen
Amsterdam/Bureau Monumenten & Archeologie Amsterdam, 2013
208 blz. €19,95
ISBN 978 90 593 7358 7

Neurenberg vs. Guantánamo

Als officier in het Amerikaanse leger nam Norbert Ehrenfreund in 1945 deel aan de bevrijding van Oostenrijk. Met eigen ogen kon hij vaststellen dat de gruwelen die de nazi's hadden aangericht de ergste geruchten nog overtroffen. Tijdens de oorlog was in Washington al nagedacht over wat er moest gebeuren met de verantwoordelijken voor deze misdaden.



Er werd overwogen een naar Amerikaanse maatstaven fatsoenlijk proces te voeren. Zelfs in de VS ging dat niet zonder slag of stoot en de Russen zagen het nut van een mogelijk lange procedure al helemaal niet in. De grootste boeven executeren zou het juiste antwoord zijn op de roep om wraak. Dan voert Ehrenfreund in zijn studie naar de invloed van de Neurenberger ProcesSEN zijn grote held ten tonele: opperrechter Robert Jackson, door president Truman tot openbare aanklager aangesteld. Jackson weet de overwinnaars ervan te overtuigen dat ze de geschiedenis en de beschaving een grote dienst bewijzen met recht te doen, zelfs aan de grootste schurken.

Er komt een Militair Tribunaal. De rechters worden geleverd door de vier bezettingsmachten: de Verenigde Staten, de Sovjet Unie, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Plaats van handeling: Neurenberg, de stad van de *Reichsparteitage*. Inmiddels Duitse correspondent van het legerblad *Stars en Stripes*, zit Ehrenfreund met de neus vooraan op de perstribune. De verdediging neemt het tribunaal onder vuur. Mogen overwinnaars wel recht spreken over verliezers? Biedt het bestaande internationale recht wel

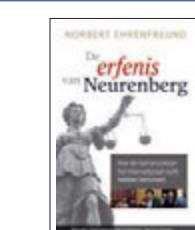
voldoende juridisch houvast? Hebben de overwinnaars niet zelf ook misdaden begaan, bijvoorbeeld bij het platgooien van vele Duitse steden? Kan men wel verantwoordelijk worden gehouden voor daden gepleegd op bevel van hogerhand? Dankzij de aanklager houdt het verweer van de verdedigers geen stand tegenover de rechters. Neutrale landen die over rechters van voldoende bekwaamheid beschikten waren er na de wereldwijde oorlog niet te vinden. Bestaande internationale afspraken konden naar de maat van het proces worden gekneed. Het beruchte *Befehl ist Befehl* werd niet geacht iemand van zijn persoonlijke verantwoordelijkheid te ontslaan. En, tot slot, niet de geallieerden stonden terecht, maar de nazi's.

De keuze voor een eerlijke procesgang betekende dat de aanklager met bewijzen moet komen. Het hele scala van misdrijven diende daartoe zorgvuldig gedocumenteerd. Als 'neveneffect' kan daaroor iedere ontkenner van, bijvoorbeeld, de holocaust met een overstelpende stapel feiten om de oren worden geslagen. De vonnissen die uiteindelijk werden geveld worden beschouwd als jurisprudentie, rechtsbronnen en belangrijke fundamenten van het internationale recht. Terugblikkend op de

De beklaagdenbank met Göring, Hess, Ribbentrop en Keitel, daarachter Dönitz, Räder, Baldur von Schirach en Sauckel.



Robert Jackson in 1945.



Norbert Ehrenfreund,
De erfenis van Neurenberg.
Hoe de nazi-processen het internationaal recht hebben
beïnvloed. Vertaling Pon Ruiter,
met een voorwoord van Heikelien
Verrijn Stuart. OmniaBoek/VBK
Media Utrecht 2013,
304 blz., € 22,95
ISBN 978 90 439 1149 8

sindsdien verlopen decennia, stelt Ehrenfreund zich de vraag die in de titel van het boek is vervat. Op zoek naar het antwoord kan hij heel wat voorbeelden noemen waarin de doorwerking van 'Neurenberg' is aan te tonen. De aanklagers van speciale rechtkamers, zoals het Joegoslavië-tribunaal, en van vaste instellingen als het Internationale Strafhof staan op de schouders van Robert Jackson.

Het zijn vooral schendingen van mensenrechten die de internationale justitie bezighouden – tot op de dag van heden. De Nederlandse vertaling, zes jaar na de Amerikaanse uitgave, botst dan ook bepaald niet met de actualiteit. Maar alle voortgang kan niet verhelen dat na 11 september 2001 alles anders is geworden. In de strijd tegen de terreur ondergraven juist de VS de uitgangspunten van 'Neurenberg'. Guantánamo en de duistere acties van de NSA zijn een aanklacht tegen *the land of the free* – dat bovendien het Internationale Strafhof nog steeds niet heeft erkend. Ehrenfreund blijft optimistisch. Maar recent besloot de Afrikaanse Unie om haar staatshoofden tegen het Internationale Strafhof in bescherming te nemen. Het moet Ehrenfreund toch wel enkele zorgdruppels hebben opgeleverd.

JAN VAN DER MEER

De ontdekking van de vaccinatie

'Een godtergende, ongeoorloofde en geen genereus of christelijk geneesheer passende pracht'

Inenting tegen tyfus, Texas, 1944.

Hokus pokus, dat was het eigenlijk, toen in 1798 Edward Jenner bewees dat moedwillige besmetting van mensen met het koepokvirus hen resistent maakte voor de veel gevaarlijker menselijke variant. Want hoewel de inenting duidelijk zijn werk deed, tastte men in die tijd nog bijna compleet in het duister over de reden daarvoor.



Edward Jenner (1749-1823) geldt als de ontdekker van het eerste vaccin.

Het pokkenvirus maakte in de 18de eeuw, vooral onder kinderen, schrikbaar veel slachtoffers. Voor Nederland alleen al is de schatting dat het in die periode verantwoordelijk was voor zo'n veertig procent van de kindersterfte. Niet verwonderlijk dus dat er druk werd gezocht naar een middel ter bestrijding van de plaag.

Het was in delen van China, India, het Midden-Oosten en Afrika al langer een volkswijsheid dat besmetting van de mens met een beetje gedroogde pokkenkorst van een milde pokkenlijder de ontvanger weliswaar een beetje ziek maakte, maar hem daarna in de meeste gevallen voor de rest van zijn leven van de ziekte vrijwaarde. Die kennis sijpelde langzaam aan ook in het Westen door. Bijvoorbeeld via de Britse Mary Wortley Montagu. Haar man was ambassadeur in Constantinopel (het huidige

Istanbul). Tussen 1716 en 1718 verbleef Marie in deze Ottomaanse hoofdstad. Ze maakt in brieven gewag van een soort gezellige bijeenkomsten waarbij kinderen wat gemalen pokkenkorst in kleine sneetjes in de arm werd gegeven. Mary wist dat ze de Engelse medici niet zomaar zou overtuigen van het nut van deze behandeling: 'Misschien, als ik terug ben, heb ik de moed de strijd met hen aan te gaan'.

Een Afrikaans gebruik

Ongeveer in diezelfde tijd brak er in Boston Massachusetts, toen nog een Engelse kolonie aan de Amerikaanse westkust, een zware pokkenepidemie uit. Tussen april en december 1721 werden bijna 6.000 inwoners van de stad ziek. Dat was meer dan de helft van de bevolking. Van hen stierven er 844. In Boston woonde en werkte in die tijd Cotton Mather, een dominee van puriteinse huize. Eén van zijn slaven ('mijn negerman Onesimus, een ta-

melijk pientere knaap') had hem verteld hoe hij als kind in Afrika met de pokken was geënt en sindsdien immuun was. Mather probeerde zijn stadsgenoten te overtuigen dat dit Afrikaanse gebruik ook hen tegen de rondwarende pokken zou beschermen. Het werd hem niet in dank afgenoemd. Mather werd het doel van een aanslag waarbij door een van de ramen van zijn huis een bom naar binnen werd gegooid. Gelukkig voor hem ging die niet af. Aan het projectiel bleek een briefje bevestigd met de tekst: 'Cotton Mather, jij vervloekte hond! Ent jezelf hier maar mee!' In totaal 287 stadsgenoten lieten zich wel door Mather enten. Zes van hen stierven, een percentage van twee procent, terwijl bij hen die de ziekte op een natuurlijke wijze kregen dat bijna vijftien procent was. Opmerkelijk is dat de verstandige dominee Mather een vurig verdediger was van het geloof in heksen en demonen. Zo was hij in 1692 on-



Afbeelding van een door pokken getroffen man, ca. 1880.

der meer betrokken bij de beruchte heksenprocessen van Salem.

Vasten, purgeren en aderlaten

Het toedienen van levend menselijk pokkenvirus was niet zonder risico. Bovendien was de geënte persoon tijdelijk een bron van besmetting voor anderen. Maar zonder enting was de kans aan pokken te sterven veel groter. De methode van enting met zwak menselijk pokkenvirus wordt variolatie genoemd, naar de Latijnse naam van het pokkenvirus, variola. Variolatie maakte in de 18de eeuw in het Westen steeds meer opgang. De Engelse arts Edward Jenner (1749-1823) zette de volgende stap. Jenner zelf was als kind nogal ruw tegen de pokken 'gevarioleerd'. De voorbereiding had bij hem bestaan uit vasten, purgeren en aderlaten. Daarna was hij samen met andere geënte jongens in een stal opgesloten om de kunstmatig opgewekte (milde) ziekte te laten uitwoeden.

Zijn aandacht werd getrokken



'De wonderlijke effecten van de koepok vaccinatie', de kunstenaar laat kleine koeien uit de behandelde patiënten groeien. James Gillray, 1802.

door de volkservaring dat melkmeisjes die besmet waren geweest met het koepokkenvirus (waarvan men maar weinig last had) daarna immuun bleken voor de mensenpokken. Jenner redeneerde dat het moedwillig teweegbrengen van een koepokbesmetting bij mensen hetzelfde effect zou hebben. Op 14 mei 1796 nam hij de proef op de som, haalde wat pus uit een koepokzweer op de hand van het melkmeisje Sarah Nelmes en entte dat in de arm van de achtjarige James Phipps, het zoontje van zijn tuinman. Die kreeg wel wat verhoging, maar doorstond de behandeling zonder verdere problemen. Later injecteerde Jenner de jongen met menselijk pokkenvirus, volgens de al bekende varioliemethode. Ziekteverschijnselen bleven uit waarmee Jenner de effectiviteit had aangetoond van zijn nieuwe methode, die hij vaccinatie noemde, naar het Latijnse *vacca* voor koe. Jenners bevindingen brachten hem eeuwige roem als uitvinder van het vaccin. Dat hij daarbij hommage schuldig is aan vele voorafgaande onderzoekers wordt soms vergeten.

Tegenstand en pokkenbrief

Vanaf de eerste entingen was er verzet. Zo werd betoogd dat het indruiste tegen Gods woord, die zieltes immers als vermaning en lering in de wereld had gebracht. God en niet de mens bepaalde het lot. In 1724 noemde de arts Jean Adrien Helvetius de variolatie 'een godtergende, ongeoorloofde en geen geneureus of christelijk genesheer passende praktijk', waarvan hij het

beter vond 'datze onder het hey-dendom van waar Zy afkomstig is ware gebleven, en nooit door de Christenen was ondernomen of nagevolgt'. Ondanks die tegenstand veroverde de pokkenvaccinatie van Jenner langzaam maar zeker Europa. Koning Willem I noemde het in 1814 'een onschatbaar geschenk der Voorzienigheid'. In Nederland deed het zogeheten pokkenbriefje zijn intrede waarmee schoolgaande kinderen hun vaccinatie moesten aantonen. Maar omdat er geen leerplicht was, betekende dit nog niet dat de vaccinatiegraad al hoog was. Zo kon tussen 1870 en 1873 een hernieuwde uitbraak van de pokken alleen al in Nederland een catastrofale 23.000 doden eisen. Pas met de invoering van de leerplicht in 1900 steeg de vaccinatiegraad tot bijna honderd procent en verdwenen uiteindelijk de pokken uit Nederland. De laatste pokkendode viel in Nederland in 1951. Sinds 1979 bestaat het virus enkel nog in een paar zwaar beveiligde laboratoria.

Inmiddels zijn er voor tal van andere ziekten vaccins ontwikkeld en kennen de meeste landen vaccinatieprogramma's. In de zoektocht naar nieuwe vaccins gaan miljarden om. Misschien een aardige gedachte wanneer u ooit het Edward Jenner museum in Engelse Berkeley mocht bezoeken. Daar hangt aan de wand van een van de vertrekken de gerepareerde huid van een koe met de lieflijke naam *Blossom*, het dier waarvan Jenner zijn eerste entstof haalde. Een prima plaats om even te mijmeren.

HARRY STALKNECHT



Het onttrekken van koepok van een kalf, bedoeld voor vaccinatie. Plaat uit een lesboek, 1883.



Vaccinatie tegen difterie, New York, ca. 1920.



Paul Julien De laatste

'Op tienjarige leeftijd las ik in een krantenartikel, dat pygmeeën slechts 37 centimeter lang waren. Ze leefden diep in het oerwoud en maakten met giftige pijlen jacht op dieren. Ik zette een latje tegen de tafelpoot, zag tot mijn verbazing hoe kort dat was, en werd razend nieuwsgierig naar dat dwergvolk. Pas later begreep ik dat het een drukfout was.'

Zijn fascinatie voor pygmeeën liet scheikundeleraar dr. Paul Frédéric Alphonse Julien (1901-2001) - zelf 1,65 meter - nooit meer los. Hij behoorde tot de klassieke, fysische antropologen, die als ware ontdekkingsreizigers naar verre continenten reisden en in het oerwoud onder vaak barre omstandigheden lichaamsmetingen en bloedonderzoek verrichtten.

Hij maakte vanaf 1926 op eigen kosten negenendertig expedities naar Afrika en Azië en was kenner bij uitstek van de pygmeeën, schreef boeken als 'Kampvuren langs de evenaar' (twintig herdrukken). In totaal werden ruim honderddui-

zend van zijn boeken verkocht, vertaald in het Engels, Duits, Frans, Spaans en Fins. De bejaarde etnograaf woonde tot zijn dood aan het Burchtplein in Wassenaar. Toen ik hem in 1997 interviewde, was hij 96 jaar en blikte hij terug op zijn leven. In de schemerige woonkamer bevonden zich naast Afrikaans en Aziatisch houtsnijwerk katholieke kerkschatten en iconen. Vanwege het halfdonkere interieur kwamen onwillekeurig associaties op met het getemperde licht van het oerwoud en 'donker Afrika'. Julien had zijn belangstelling voor de antropologie van zijn vader Félix: 'Hij was vertaler bij de Nederlandse Spoorwegen; een man die



ontdekkingstreiziger

Dr. Julien tijdens een van zijn onderzoeks-expedities met helpers voor zijn tent. (Nederlands Foto Museum)

stikte in de interesses, zoals geografie en antropologie.' Al tijdens zijn studie Chemie aan de Utrechtse universiteit reisde Paul met zijn vader naar Marokko en Algerije, leerde hij Spaans, Russisch en promoveerde cum laude op het onderwerp 'Elektrokinese der Zilver halogeniden'. Tevens deed hij mee aan een gesubsidieerde studiereis van 3,5 maanden, met als doel de algemene kennis over Indië te vergroten: 'We werden steeds op andere plaatsen ingekwartierd. Zo kwam ik ook in aanraking met volkenkundigen.' Hij ontmoette celbioloog dr. Marianne van Herwerden, die in Nederland bloedgroepenonderzoek deed. Zij stimuleerde hem hetzelfde

in Afrika te doen. Eén van haar studenten leerde hem de praktische kanten. Vervolgens deed hij mee aan een prijsvraag van de Belgische regering met als uitgangspunt: voor het eerst bloedonderzoek verrichten onder duizend pygmeeën. Dr. Julien trok naar Afrika, nam bloed af bij ruim duizend Efee-pygmeën en won samen met een Belgische mededinger de eerste prijs.

Schedelmetingen bij pygmeeën en bosjesmannen

Die legde de basis voor bloedonderzoek dat hij, naast antropometrische (schedel)metingen, op grote schaal verrichtte. Niet alleen bij Afrikaanse pygmeeën en bosjes-

mannen, maar bij allerlei 'restvolken' of 'isolaten', vooral dwergvolken als Semang-pygmeën (Noord-Maleisië) en Aeta (Filipijnen). Doel was het aantonen van verwantschap tussen allerlei volken van geringe lengte. Maandenlang bereidde dr. Julien zijn reizen voor, naast zijn werk als leraar aan het Haagse R.K. Meisjes Lyceum. In de zomervakantie aangekomen in Afrika, kreeg hij steun van koloniale bestuurders en de missie, die informatie inwoners en zorgden voor gidsen, tolken en dragers. Bestuursambtenaren stelden negerhoofdmannen op de hoogte en gaven opdracht zoveel mogelijk mensen te verzamelen.

In zijn boek 'De eeuwige wil→



→ dernis' schetst Julien hoe hij onder primitieve omstandigheden werkte: 'Voor de hut stond een oude managboom en daar zetten mijn boys elke morgen de werktafel neer.' Julien ving wat bloed uit vingers op in buisjes, analyseerde het en noteerde de resultaten ter plekke (noodgedwongen, want er was geen betrouwbaar schoon water en geen koeling). Vervolgens spoelde hij de buisjes met bloedresten demonstratief om in een nabijgelegen rivier, zo aantonend dat er niets magisch met het bloed werd gedaan. Soms had hij, na doodvermoeide tochten door steppen en oerwoud, 'nog geen dozijn inboorlingen kunnen onderzoeken.' Toch nam hij in totaal meer dan 30.000 bloedmonsters. Het wetenschappelijke resultaat was echter gering: 'De metende en klassificerende antropologie veranderde eigenlijk onder mijn handen. Ik heb met veel hartstocht, toewijding heel nauwkeurig gewerkt. Verschrikkelijk veel onderzoek en rekenwerk, maar het was onvruchtbaar. Ik heb verwantschappen kunnen aantonen tussen enkele groepen pygmeeën in Equatoriaal Afrika, maar ook dat was de enorme hoeveelheid werk niet waard. Ik had dat te laat in de gaten. Ik publiceerde in Duitse en Engelse vakbladen, zoals *Zeitschrift für Rassenphysiologie* en in de proceedings van de Nederlandse Academie van Wetenschappen, maar ja, wie leest die?'

Land van slaap en schaduw

Terugblikkend ligt zijn waarde vooral bij zijn reisverhalen en foto's, waarmee hij deels verdwenen culturele en rituele aspecten en het da-

gelijke leven in Afrika vastlegde. Hij ontmoette regenbezweerders, beschreef initiatieriten, waarbij pygmeejongeren lange tijd geïsoleerd in het bos moesten leven en onderzocht hun monotheïsme (bij natuurlijken is vaak sprake van polytheïsme of animisme). Hij wijdde een hoofdstuk, 'Naar een land van slaap en schaduw', aan slaapziekte en fotografeerde een Frans medisch team dat experimenteerde met vier verschillende medicijnen: 'Met ijzige kalmte schilderen de verplegers de behandelwijze met de witkwast op de naakte borst van de zwarten. In een gecompliceerd geval wordt de inscriptie van een V.a.V. (zie ommezijde!) voorzien en zet men het recept op de rug voort.'

In 'Kampvuren langs de evenaar' schrijft hij over slangendanser Fili en een twee meter lange mamba: 'Toen het dier met wijd geopende bek uitviel, greep Fili het achter de kop. Maar in plaats van het af te weren, drukte hij de gapende bek op zijn naakte arm, rukte de slang los, liet het dier weer aanvallen en zich vastbijten zonder zich te verzetten, waarna hij het dier ten slotte met een wild gebaar van zich afslingerde.'

Het bos zwijgt

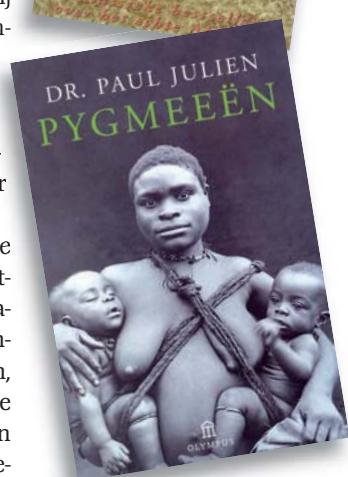
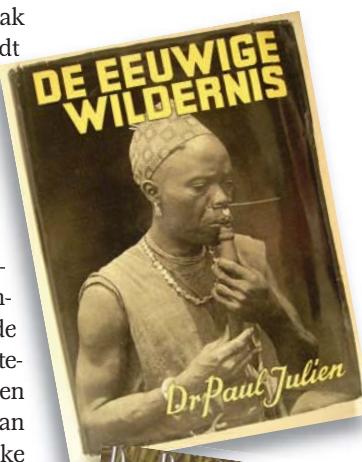
Julien maakte twintigduizend zwartwit foto's, dertigduizend dia's en vele zwartwit films van goede kwaliteit, nu deels in bezit van het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam.

Als begenadigd verteller was hij lange tijd een bekende Nederlander. Tijdens zijn radiopraatjes tussen 1932 en 1952 op de zondagavond werden kinderen de kamer uitge-

stuurd. Een gevleugelde uitspraak was: 'Als dr. Julien spreekt, wordt er niet gepraat.' In een tijd dat men nog amper op vakantie naar het buitenland ging, riepen zijn lyrische natuurbeschrijvingen zo'n duidelijk beeld op van het mysterieuze oerwoud, dat je als luisteraar werd meegevoerd op zijn avontuurlijke tochten. Hij vertelde hoe het door de karavaan opgejaagde wild 'zich terugtrok in duistere woudspelonken waar geen menselijk oog het kan waarnemen en geen menselijke voet het zal volgen.' Hij ging zijn karavaan vaak vooruit: 'Het bos zwijgt en alleen het eeuwige hameren van termieten in het dode hout ruist duizendvoudig door de stilte. Op een zonnige plek fladderen een paar vlinders, en het is of ik hoog in het geboomte het gonzen van bijen verneem.'

Hij ontdekt stammen, legt routes voor het eerst af en komt op 5.800 meter hoogte in de Kibo-krater bij watervallen aan: 'Ik maak aanspraak op deze ontdekking. De door mij ontdekte vallen (...) bevinden zich zuiver ten zuiden van de eruptieconus, en ruim 1,5 kilometer oostwaarts van de Kaiser Wilhelm Spitz.'

Bleef hij als schriel schooljongetje achter bij gymnastiek, later trotserde Julien vele gevaren, liep malaria op, stond oog in oog met panthers, doorwaadde krokodillenpoelen, omzeilde verwoesting aanrichtende olifanten, stortte in een ravijn en klom in een boom vanwege woedend aanstormende buffels. Volgens hem zijn niet grote dieren het gevaarlijkst, maar wordt het Afrikaanse continent beheerst door



Paul Julien

V.l.n.r.: Dr. Julien meet schedels; de karavaan steekt een rivier over; behandelwijzen op de naakte lichamen gekalkt. (Nederlands Foto Museum)

MEER WETEN?

Paul Julien, *Eeuwige wildernis*. Amsterdam, 1998

Paul Julien, *Kampvuren langs de evenaar*. Amsterdam/Antwerpen, 1998

sprinkhanen, kakkerlakken, tsetsevliegen en 1.200 soorten termieten. De insecten komen vooral tegen de avond tevoorschijn: 'Kleine agressieve muggen dwarrelden in wolken rond mijn werktafsels in de zoëven nog klare lucht, ze kwamen bij legioenen om in de hitte van mijn lampen, om met tientallen legioenen terug te keren. De minusculle mangovliegjes die door hun steek ondraaglijke jeuk veroorzaken, waren hen reeds voor geweest.'

In 'Kampvuren aan de evenaar' schrijft hij over de drukkende sfeer die kan leiden tot gevaarlijke onverschilligheid, die de Fransen 'cafard' noemen. Hij maakt wekenlange regenbuien mee, die hem doorweekt en tot op het bot verkleumd veroordelen tot dagenlange werkloosheid: 'Langzaam maar zeker bekroop me een diepe neerslachtigheid. De grauwe eenzaamheid van het bos drukte me teneer. (...) Overal, tot onder mijn kampbed, stonden modderige plassen', en dat terwijl de laatste droge dekens al een week geleden waren gaan schimmelen.

Vooral 's avonds bekroopt hem de angst: 'Geen nacht ging er voorbij zonder dat ik op enige wijze in mijn slaap gestoord werd. Er was niets buitennatuurlijks aan deze gebeurtenissen, maar ze ondermijnden toch mijn geestkracht. De lugubere stilte van het woud rondom, het besef van alleen te zijn, op weken afstand van enige Europeaan (...) de vrees in deze wildernis zakte worden, die mij nooit geheel losliet, dat alles spande samen om me een vage angst in te boezemen.'

Zijn boeken bieden een mooi tijdsbeeld, zoals van het Franse en Belgische koloniale verleden. Typegend is zijn beschrijving van het nachtleven van Dakar: '...cafés die zo uit Marseille of Toulon, ja van de Avenue de l'Opera konden zijn overgeplaatst, waar Franse bands speelden en waar vedettes, zoëven uit de Métropole gearriveerd, haar chansons zingen ...' Er

werd een diner ter ere van hem aangericht: 'Gegaloneerde negerbedienden in smetteloos witte kleding gaan rond. (...) De gouverneur brengt het gesprek op het Tenda-gebied, maar niemand kent de streek uit ervaring. Men is tot de rand ervan geweest, doch heeft het gebied zelf niet bezocht. Gaoual zal echter mijn uitgangspunt moeten zijn. De gouverneur heeft de administrateur aldaar en alle gouvernementsposten onderweg reeds gewaarschuwd.'

De ongelukkige Mutwa drinkt de doopschaal leeg

Dr. Paul was - zo blijkt uit zijn boeken - tijdens expedities veeleisend, maar rechtvaardig. Hij droeg de verantwoording voor een karavaan van soms wel tachtig mensen: 'Ik moest het overwicht zien te houden en kon mijn zorgen met niemand bespreken. Ik kwam zelden een blanke tegen.' Eén keer sloeg hij een van zijn dragers, die spullen van hem stal. Maar hij verdedigde hen tegenover een whisky drinkende rivierbootkapitein, die hen 'singes' en 'macaques' noemde: 'Geloof me kapitein, als ik tegen mijn zwarten optrad zoals U dat meent te moeten doen, dan keerde ik op een goede dag niet meer uit Afrika terug.' Hij liet zich soms vervoeren in een draagstoel: 'om beter te kunnen filmen en fotograferen' en had er zelfs ooit één met elektrisch licht: 'Dan kon ik ook onderweg notities maken.'

Julien betrad verboden gebieden, overtrad rituele taboes en groef ongevraagd het pygmeeënskelet op, dat hij schonk aan de Utrechtse universiteit. Hij nam met zijn kennis als chemicus de rol van dokter op zich en gelovig als hij was, doopte mensen bij gebrek aan een katholieke geestelijke. Zo beschrijft hij dit ritueel bij een misvormde, achtergelaten zieke jongen: 'Ik liet dus een schaal water brengen. (...) Toen ik echter de schaal boven het hoofd van het kind bracht, begonnen de afschuwelijk verschrompelde en verteerde armen te bewegen, ze gingen langzaam de schaal en de ongelukkige Mutwa dronk de kalebas geheel leeg. (...) Toen het koele water over zijn hoofd vloeide, huilde het wezen als een hond die mis-

handeld wordt en trachtte zich te verweren, zodat het mij moeilijk viel, hem het doopsel op de juiste wijze toe te dienen. Ik doopte de ongelukkige in het Frans en gaf hem de naam Joseph.'

Sigaren en oude jenever

Na 1965 reisde hij nog met zijn eerste vrouw Elly per auto naar Nepal en India, ruim 30.000 kilometer afleggend. Met zijn tweede vrouw Mieke ging hij - 83 jaar oud - op huwelijksreis naar Spanje en Portugal. Van zijn etnografische reizen werden slechts zeven (deels) gesubsidieerd: 'Ik deed het allemaal op eigen initiatief, gaf lezingen en schreef boeken om het te bekostigen. Daaruit ontstonden later die radiopraatjes voor de KRO.' Hij ontving ooit 2.400 brieven na een serie van drie radiopraatjes en kreeg meermalen een professoraat aangeboden, waaronder door de universiteit van Amsterdam. Maar hij sloeg het af, omdat hij het - zoals hij zei - te veel werk vond.

Als stokoude antropoloog toonde hij mij in 1997 zijn werkamer, waar de kleine zwarte Continental stond, waarmee hij zijn boeken uitvoerde. De muurkasten gevuld met encyclopedieën en medische naslagwerken. Hij rookte sigaren en in de namiddag dronk hij oude jenever, lichtbruin gekleurd door enkele druppeltjes angostura, een Zuid-Amerikaans elixer.

Dr. George Maat, destijds als anatoom en fysisch antropoloog verbonden aan het Anatomisch Laboratorium in Leiden, zei over Julien: 'Hij heeft ontzettend veel vastgelegd over het leven van diverse Afrikaanse stammen wat nu niet meer waarneembaar is. In de beschrijvingen van zijn expedities zit avontuur verwerkt, maar ook tref je veel etnografische gegevens aan. Hij heeft veel biologisch materiaal verzameld, maar genetische verwantschappen zijn tegenwoordig betrouwbaarder te bepalen met DNA.'

Behalve zijn collectie foto's in het Fotomuseum te Rotterdam, resten amper nog tastbare herinneringen aan deze markante man. Ook zijn graf in Wassenaar is inmiddels, twaalf jaar na zijn dood, geruimd.

LEX VELDHOEN

De 96-jarige dr. Julian in zijn werkkamer. (Lex Veldhoen)





Aan de toog van het café *F.C. De Kampioenen* werd geregeld een 'dagschotel' gedronken door de personages van de serie. De komische serie over een café-voetbalploeg was de langstlopende reeks die de Vlaamse omroep VRT produceerde. Er werden 273 afleveringen gemaakt in 21 sezoenen. (© Foto Ivan Mervillie)

Neem de telefoon op als Joske Vermeulen uit de *Eindejaarsshow* van Gaston en Leo, of drink een 'dagschotel' aan de toog van *F.C. De Kampioenen*. In de tentoonstelling *Lang leve de tv!* stapt de bezoeker terug in de tijd én in de wondere wereld van de televisie.

Televisie in beeld

Zestig jaar kijken naar de VRT

De expositie *Lang leve de tv!* geeft een rondgang langs een keur aan programma's die de afgelopen zestig jaar te zien waren bij de VRT en zijn voorlopers. In 1953 begon de – toen nog – NIR met uitzendingen voor televisie. In die tijd deed het 'zwarte kastje' zijn intrede in de huiskamers. Als er iemand zo gelukkig was zich een toestel te kunnen veroorloven, dromde de hele straat samen om te kijken. Van een sociaal moment groeide de tv uit tot een massamedium, met een toestel in elke kamer van het huis. Tegenwoordig is het medium alom aanwezig en wordt er op elke straat hoek via smartphone of tablet gekeken.

De ontwikkeling van het medium en de beleving van de kijker zijn de rode draden van de tentoonstelling. De expositie heeft een indeling per decennium en beslaat zes thema's: nieuws en diuiding, show en entertainment, quiz en spel, fictie, jeugd en sport. Er zijn televisiestudio's met nagebouwde en originele decors, rekwijsieten en kostuums, waarmee deze geschiedenis op interactieve wijze verteld wordt. In veel van de decors kan de bezoeker zichzelf filmen of fotograferen. Zo kan een item voor het Journaal gepresenteerd worden, het weerbericht worden gelezen, een rol gespeeld worden in *Thuis*, meegedaan worden in de IQ-quiz van Herman Van Molle, of in de pannen worden geroerd van *Dagelijkse kost*. Ook zijn er onder meer decors van *Man bijt hond*, *Witse*, *Vive le Vélo*, *Morgen maandag*, *Mag ik u kussen?* Het café van *F.C. De Kampioenen* fungere boven-

dien daadwerkelijk als horecagelegenheid.

In meer dan manshoge televisietoestellen is steeds een huiskamer nagebouwd, per decennium in de stijl van die tijd. Zo wordt heel doeltreffend de sfeer van de periode opgeroepen. Overal zijn schermen aanwezig waarop beeldfragmenten uit VRT-programma's, historische en hedendaagse, te zien zijn. Zelfs de jongste bezoekers zullen daarom een moment van herkenning beleven bij de decors van *Samson en Gert*, *Mega Mindy* en *Kaatje*.

Als in een echte opnamestudio straalt de neonverlichting overal. Wie er als kind al van droomde om eens echt in de televisie te kunnen stappen, zal zo maar het gevoel kunnen krijgen dat het dagelijkse leven voor even buiten wordt gelaten.

CARIJN OOMKENS

GENT (BE)

Sint-Pietersabdij Gent

Sint-Pietersplein 9

www.langlevedtv.be

Lang leve de TV, zestig jaar televisie

Verlengd tot 18 mei, di t/m zo 10-18 uur

Door de jaren heen veranderde de aanwezigheid van het medium televisie ook de inrichting van huiskamers. Het televisiekijken kreeg zo'n dominante rol in het huishouden dat het, vergelijkbaar met de intrede van het elektrische lichtpunt, verband houdt met de overgang naar een inrichting met een zithoek, gesitueerd rondom de televisie.

(© Foto Ivan Mervillie)



Tentoonstellingen



Getuigenissen van een watersnoodramp

Natte voeten? De broek op enkelhoogte tillen? De tentoonstelling in het Zuiderzeemuseum roept spontaan deze gedachten op. Het is slechts decor, maar levensecht door de licht- en geluidseffecten van slaande golven. Het geeft een glimp van hoe het geweest moet zijn.

Het Zuiderzeemuseum werkte nauw samen met de NTR aan het verhaal over het krachtige water. De omroep zond de serie 'Nederland in 7 overstromingen' uit. In het museum draait het vooral om één ramp: de watersnood uit 1916 die vooraf ging aan het besluit om de Afsluitdijk te bouwen.

In drie zalen wordt een inleiding gegeven tot deze historische waterwerken. Een tijdslijn begint bij het jaar 1014 toen de Sint-Michaelsvloed de kustlijn van Zuidwest-Nederland en Vlaanderen voor het eerst doorbrak. Meer springvloeden en overstromingen volgden, tot we uitkomen bij de ramp rondom de Zuiderzee. Geïllustreerd met reproducties en originele schilderijen, krantenknipsels, foto's, gravures en andere getuigenissen zoals ingesproken ooggetuigenverslagen, wordt de bezoeker door de watersnoodramp van 1916 gelooid. Het aangrijpende verhaal komt steeds dichterbij, tot aan onze tijd en de risico's die tegenwoordig nog gelden.

Wie op de juiste dag komt kan zijn reactie op een watersnood testen met het evacuatiespel in een Markens huis. De wind slaat tegen het huis, er breekt een dijk door. Er is slechts één minuut om te reden wat er gered moet worden.

CARIJN OOMKENS

ENKHUIZEN (NL)

Zuiderzeemuseum

Wierdijk 18

www.zuiderzeemuseum.nl

De gevallen van een watersnoodramp

Tot 22 maart 2015, binnenmuseum ma t/m zo 10-17 uur (buitenmuseum vanaf 29 maart)

AMSTERDAM (NL)

Allard Pierson Museum

Oude Turfmarkt 127

0031-20 52 52 556

www.allardpiersonmuseum.nl

De Krim - Goud en geheimen van de Zwarte Zee

Tot 18 mei, di t/m vr 10-17, za t/m zo en feestdagen 13-17 uur



APELDOORN (NL)

Paleis Het Loo

Amersfoortseweg

0031-55 577 24 00

www.paleishetloo.nl

Wij Willem. De koningen die Nederland bouwden

Tot 27 april, di t/m zo 10-17 uur



BRUGGE (BE)

Gruuthusemuseum

Dijver 17

0032-50 44 87 11

www.museabrugge.be

100% ambachtelijk - Meesterlijke objecten uit de Gruuthusecollectie

Tot 29 juni, di t/m zo 9.30-17 uur



BRUSSEL (BE)

Museum van de Stad Brussel

Grote Markt

0032-22 79 43 50

www.museumvandestadbrussel.be

Van broodhal tot Museum van de Stad. Acht eeuwen Brusselse geschiedenis

Tot 20 april 2014, di t/m zo 10-17 uur, elke donderdag tot 20 uur



DEN HAAG (NL)

Museum de Gevangenpoort

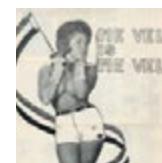
Buitenhof 33

0031-70 346 08 61

www.gevangenpoort.nl

Verboden Humor

Tot 15 mei, di t/m vr 10-17, za t/m zo 12-17 uur



NIJMEGEN (NL)

Museum Het Valkhof

Kelfkensbos 59

0031-24 360 88 05

www.museumhetvalkhof.nl

Panorama Nijmegen

Tot 4 mei, di t/m zo 10-17 uur



TURNHOUT (BE)

Taxandriamuseum

Begijnenvestraat 28

0032-14 43 63 35

www.taxandriamuseum.be

Vondsten vertellen - Archeologische parels uit de Antwerpse Kempen

Tot 4 mei, di t/m za 14-17, zo 11-17 uur



Vrijheid voor creatieve geesten

Eric Min

De eeuw van Brussel

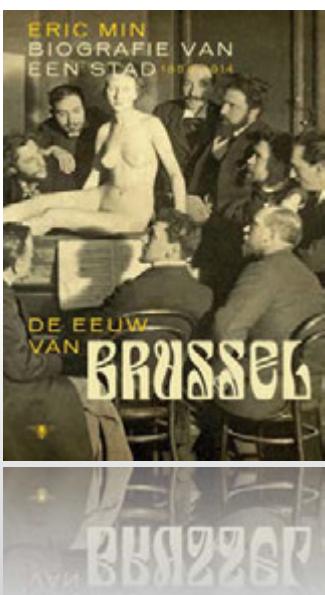
Biografie van een wereldstad 1850-1914

De Bezige Bij, Antwerpen, 2013
352 blz., € 34,99 ISBN 978 90 854 2394 2

De cover laat er geen twijfel over bestaan: dit boek brengt geen staatkundige geschiedenis, maar buigt zich over het artistieke leven, zoals de deftige heren over het naakte model. Toch is de politieke context niet ver weg, zowel in het tijdskader als in de sociale bevlogenheid van de culturele elite. In 1830 werd het eeuwenoude Brussel de hoofdstad van het jonge koninkrijk België, dat een opvallend liberale grondwet kreeg. Dat verklaart waarom zovele politieke vluchtelingen er hun toevlucht zochten, vooral uit Frankrijk, waar opeenvolgende revoluties en restaura-

ties toen nog weinig ruimte lieten voor creatieve geesten, anarchisten, idealisten of andere wereldverbeteraars. Charles Baudelaire, Victor Hugo, Paul Verlaine en Arthur Rimbaud, Auguste Rodin, James Ensor en zovele andere buitenlanders kwamen zich graag voor korte of langere tijd vestigen in de vrijhaven Brussel, waar het goed leven was. Ook Nederlanders als Neel Doff, die in het Frans schreef, en Eduard Douwes Dekker, die er als Multatuli zijn monumentale Max Havelaar neerpende op een zolderkamertje. Daarnaast gingen Belgen een voortrekkersrol spelen in de kunst, met de art nouveau van Victor Horta, de toegepaste kunst van Henry van de Velde of de vrijgevochten erotiek van schilder Félicien Rops. Verenigingen als 'Les XX' en 'La Libre Esthétique' zetten de stad dertig jaar lang op de kaart. Oude verstarde gewaden werden afgeworpen en vervangen door symbolisme, art nouveau en ongeziene avant-garde, burgerlijk en anarchistisch tegelijk. Brussel was aldus een cultureel kruisvlak en een broeiend laboratorium waar de nieuwe samenleving vorm kreeg. Met een vrijwel geheel Franstalig kunst- en geestesleven, leek de Brabantse stad een 'petit Paris', maar dat is voor de auteur geen punt. In dit artistiek portret van de stad rijgt hij het wedervaren van een stoet toonaangevende figuren meeslepend tot in de kleinste details aan elkaar. De opsomming van heel wat mindere goden is soms iets te overrompelend, maar gelukkig is er een handig personenregister als houvast. Geschreven door iemand met veel kennis van en een groot hart voor Brussel.

ANDRÉ CAPITEYN



Edwin Ruis

Vechtmissie

Nederlandse militairen in Albanië 1913-1914

Just Publishers, Meppel 2013
252 blz., € 24,95 ISBN 978 90 897 5281 9

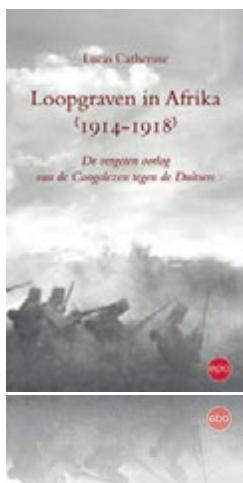
Het is een gemeenplaats om op te merken dat aan het begin van de 20ste eeuw de Balkan 'het kruisvlak van Europa' was. Het desintegratieproces van het Osmaanse Rijk verliep allesbehalve geruisloos en pijnloos. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog werden op de Balkan talloze grote en kleine conflicten beslecht; sommige langs diplomatische weg, andere met militaire acties. Historicus Edwin Ruis heeft een vergeten brandhaar overtuigend en duidelijk op de kaart gezet: Albanië.

Deze onherbergzame uithoek van het Turkse Rijk werd in 1912 onafhankelijk. Het was van meet af aan duidelijk dat het staatsvormingsproces in dit etnisch en religieus zeer verdeelde land langdurig en moeizaam zou worden. De internationale gemeenschap besloot dat er een militaire opbouwmissie hand- en spandiensten moest gaan verrichten om zo veel mogelijk orde in de chaos te scheppen. De meeste landen wezen het aanbod vriendelijk doch beslist van de hand. De Nederlandse regering nam haar verantwoordelijkheid. Bijna twintig militairen werden uitgezonden om leiding te geven aan de opbouw van een gendarmeriekorps in dit van oudsher wetteloze land waar doorgaans krijgsheeren de dienst uitmaakten.

Ruis beschrijft op uitputtende wijze - hij laat geen detail onvermeld - dat dit een kansloze opdracht was: in korte tijd mondde de 'vredemissie' uit in een regelrechte 'vechtmis'. Dit was het gevolg van een hele reeks van, door de auteur op een heldere manier ontrafelde, intriges en complotten. Het gebrek aan vertrouwen beperkte zich niet alleen tot de Albanese bevolkingsgroepen en de buitenlandse mogendheden met strategische belangen in dit deel van de Balkan, maar ook tussen de uitgezonden Nederlandse militairen boterde het niet. Mede hierdoor werd deze onderneming, zoals Ruis het treffend typeert, 'een tragikomedie met een hoog operettegehalte'

COR VAN DER HEIJDEN

'Mediarubriek



Lucas Catherine

Loopgraven in Afrika (1914-1918)

De vergeten oorlog van de Congolezen tegen de Duitsers

EPO, Antwerpen 2013
111 blz., € 15 ISBN 978 90 630 6651 2

Wie stelt zich tegenwoordig nog de vraag waaraan de Grote Oorlog het predicaat 'wereld-' verdient heeft? Tienduizenden soldaten uit de Franse en Engelse kolonies sneuvelden in Europa voor een onbestaand vaderland, getuige de talrijke oorlogsmonumenten. En Lawrence of Arabia hielp de Arabische stammen in hun onafhankelijkheidstrijd tegen de Osmanen. Tot zover de standaardantwoorden. Maar dat België en Duitsland in Centraal-Afrika om de hegemonie over de Grote Meren vochten, is minder bekend en mediageniek. Beide landen waren vanaf de jaren 1880 verwikkeld in een wedloop. Duits Oost-Afrika, nu Tanzania, was arm aan grondstoffen, uitgezonderd mica, wat niet gezegd kon worden van Oostelijk Congo. Privéondernemingen met Belgisch kapitaal wisten daar rijke lagen koper, uranium en diamant te ontginnen. Niet toevallig promoveerde de Belgische regering managers als Albert Thys en Edouard Empain tot generaal om de logistieke oorlogsoperaties te coördineren. Met succes, want een vlotte aanvoer van manschappen en goederen bleek beslissend te zijn. Het heeft uiteindelijk Rwanda en Burundi als mandaatgebieden opgeleverd.

Catherine probeert de inbreng van de zwarte bevolking uit de vergetelheid te halen. Ongeveer de helft van de 250.000 dragers en familieleden stierf van uitputting, honger, koorts, dysenterie en de Spaanse griep. Dit boekje is een laattijdig, stevig onderbouwd eerherstel voor al die onbekende Congolezen, net zoals het godvergeten monument voor de Force Publique in Schaarbeek.

LUC MINTEN



Michiel Verweij

Adrianus VI (1459-1523)

De tragische paus uit de Nederlanden

Garant, Antwerpen/Apeldoorn 2010
159 blz., € 19 ISBN 978 90 441 2664 8

In 2013 besteeg de derde opeenvolgende niet-Italiaanse paus de stoel van Petrus. Na een Pool (Karol Wojtyła) en een Duitser (Joseph Ratzinger), was het nu de beurt aan een Argentijn (Jorge Bergoglio). Bij de weinige niet-Italianen die tot paus verkozen werden, zouden we vergeten dat er ooit een uit de Lage Landen kwam.

Adriaan had als schrijnwerkerszoon uit Utrecht het geluk dat hij mocht studeren. Zijn intelligentie zorgde ervoor dat hij zonder problemen de Latijnse School te Zwolle doorliep. In Leuven werd hij opgemerkt als primus in de artes en kon zijn studies theologie in 1491 afronden met een doctorstitel. Naast professor was hij ook bezig met de hervorming van de Leuvense clerus. Hij werd naar Spanje gestuurd om er leraar van de toekomstige keizer Karel V te worden. Hij bleef in Spanje als regent van de Spaanse bezittingen van Karel en kon de revolte van de Castiliaanse steden ontzenuwen. Onverwacht werd hij in 1522 verkozen tot paus. Als vertrouweling van de machtigste katholieke vorst van de 16de eeuw was dat allicht een bewuste keuze. De acties van Maarten Luther hadden de kerk op een breekpunt gebracht. Paus Hadrianus VI zette de eerste stappen in de hervorming van de kerk als machtsstructuur. De vernieuwingen die hij inzette, kon hij niet verder uitwerken door zijn overlijden in 1523. Deze biografie verhaalt het leven van de enige - vergeten - paus die uit de Bourgondische Nederlanden afkomstig was in een nuchtere en toegankelijke stijl, van de wieg tot zijn grafmonument in Rome.

HARRY VAN ROYEN

Jan K.H. van der Meer

Vanuit de koets bekeken

Sigismund van Heiden Reinestein en zijn reisverslagen

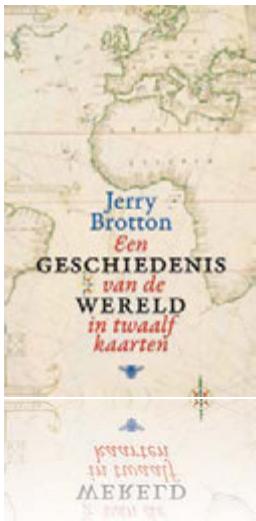
Van Gorcum, Assen 2013
192 blz., € 29,95 ISBN 978 90 232 5148 4



Sigismund van Heiden Reinestein was niet de eerste naam die me te binnen schoot als een mogelijk belangrijke informant over ontwikkelingen die zich in de tweede helft van de 18de eeuw in de zielotogende Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden afspeelden. Gelukkig heeft de Nijmeegse historicus Jan van der Meer deze adviseur van stadhouder Willem V definitief aan de vergetelheid ontrukt. Als zoon van een kamerjonker aan het Friese stadhouderlijke hof, had Sigismund al op jonge leeftijd toegang tot de bestuurlijke elite. Als hofdignitaris was hij nauw betrokken bij het wel en wee van de laatste stadhouder. Hij vergezelde hem bij een groot deel van zijn dienstreizen.

Van deze reizen hield Sigismund van Heiden Reinestein, zoals dat in de 18de eeuw bij een groeiende groep notabelen gebruikelijk werd, een reisjournaal bij. Van zes tussen 1764 en 1794 ondernomen reizen zijn de overgeleverde teksten voor een groot publiek toegankelijk gemaakt. De bezorger, dr. Jan van der Meer (in 1996 gepromoveerd op een proefschrift over de Patriotten in Groningen) heeft de tijdens de reis gemaakte aantekeningen op een voorbeeldige manier toegankelijk gemaakt. De reisjournaals zijn in hedendaags Nederlands herhaald of vanuit het Frans vertaald. Daarnaast heeft hij al deze wetenswaardigheden zo goed mogelijk in de historische en geografische context geplaatst. Als ergens namen van gehuchten of van logementen genoemd werden, Van der Meer zocht uit waar deze gesitueerd moeten worden. Als ergens een persoonsnaam genoemd werd, Van der Meer zocht uit wie dit was en welke positie hij in die tijd bekleedde. Als Sigismund een toneelvoorstelling bezocht, Van der Meer achterhaalde wat voor soort stuk er gespeeld werd. Door dit monnikenwerk overstijgt *Vanuit de koets bekeken* de doorsnee uitgave van een reisverslag of dagboek, maar wordt de persoon en zijn tijd beeldend tot leven gewekt. Hoewel ik de teksten op de achterflap meestal met een flinke korrel zout neem, ben ik het daar deze ene keer mee eens: 'Als we dan aan het einde uitstappen [uit de koets] nemen we afscheid van een goede bekende'.

COR VAN DER HEIJDEN



Jerry Brotton

Een geschiedenis van de wereld in twaalf kaarten

De Bezige Bij, Antwerpen 2013
576 blz., € 39,99 ISBN 978 90 854 2493 2

Kaarten, in alle vormen, maten en kleuren, zijn weer 'in'. Iedereen kan met een muisklik het grootste deel van de wereld - en eigen huis en straat - met Google Maps en Google Earth verkennen. Ooit waren kaarten statussymbolen van rijken en geleerden. Tevens waren het werkinstrumenten voor regeringsleiders en onverschrokken ontdekkingsreizigers en ondernemers. De gewone mensen kregen met mondjesmaat kaarten te zien. Pas met het verplicht lager onderwijs kregen onze kinderen de wereld via goedkozen kaarten in het klaslokaal te zien. De verhalen focusten op eigen streek, land, kolonies of het Heilige Land.

In elke periode zijn andere soorten kaarten gemaakt. In dit boek staat de auteur stil bij twaalf kaartkeuzes; wat die vertellen over de maatschappij waarin ze tot stand kwamen. De wetenschappelijke benadering van de wereldkaarten van de Griekse Egyptenaar Ptolemaeus, de Arabische van de 12de eeuw en de Chinese uit 1402 staan in schril contrast met het beeld op de Westerse kaarten uit de Middeleeuwen.

De Nederlanden geraakten hun voorsprong op wetenschappelijk (Mercator) en handelsvlak (Blaeu) in de 18de eeuw en 19de eeuw kwijt aan Fransen en Britten. Sinds 1569 biedt de Mercatorprojectie een wetenschappelijke methode om de aardbol op een plat blad uit te tekenen. Die methode riep weerstand op in de postkoloniale periode. De duiding hiervan sluit naadloos aan bij een aantal vragen over de open toekomst van de cartografie in een gecommercialiseerde digitale wereld. Een vlotte sublieme synthese, met veel aandacht voor de omgevingsfactoren, van het maken en gebruiken van kaarten uit twee millennia wereldgeschiedenis.

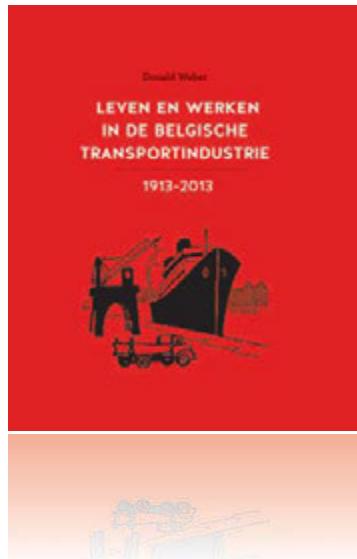
HARRY VAN ROYEN

Zeebonken, dokwerkers en truckers

Donald Weber

Leven en werken in de Belgische transportindustrie 1913-2013

Uitgeverij Tijdsbeeld & Pièce Montée i.s.m. de Belgische Transportarbeidersbond en Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, Franstalige versie: Vivre et travailler dans l'industrie du transport en Belgique, 1913-2013.
240 blz., € 24,95 (plus verzendingskosten) te bestellen op orders@amsab.be, ISBN 978 94 908 8001 9



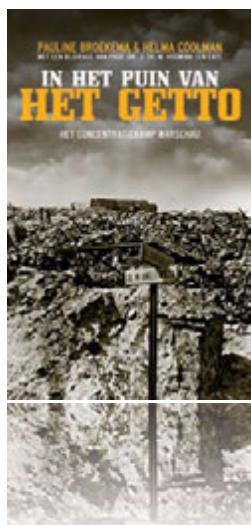
Goederen en grondstoffen: ze moeten niet enkel geproduceerd, maar ook nog eens vervoerd worden.

Deze publicatie naar aanleiding van het eeuwfeest van de Belgische Transportbond schetst hoe dit de afgelopen honderd jaar gebeurde. Geen overzicht met tabellen en statistieken, maar gezien door de ogen van de werknemers: schippers, zeeleden, havenarbeiders, chauffeurs en andere transportarbeiders, ze komen allen zelf aan het woord. De auteur verzamelde hun getuigenissen en memoires, en nam daarnaast tientallen interviews af. Het geheel vormt een bundel levendige en rijk geïllustreerde verslagen van hun verschillende beroepsfasen in een van de vele uiteenlopende taken aan boord van het schip, hoog in de cabine van een kraan op de kade, onderweg met de vrachtwagen, in het magazijn of in de buik van een vliegtuig op de luchthaven.

De verhalen en de vele foto's tonen duidelijk welke spectaculaire wijzigingen het goederentransport de voorbije honderd jaar heeft ondergaan. De komst van het stoomschip op het einde van de 19de eeuw had het aloude maritieme transport en de havenarbeid al fundamenteel veranderd: er werden veel meer en veel grotere ladingen vervoerd. Aan boord waren minder mensen nodig, terwijl in de havens juist veel meer volk nodig was om de enorme schepen te lossen. Aan de haven verschenen steeds meer machines, eerst de elevatoren of graanzuigers, later steeds grotere kranen en de eerste heftrucks. Ook de binnenschepen, die traditioneel werden voortgetrokken langs de jaagpaden door paarden of mensen, of geslept met sleepboten, kregen eigen besturing. De grootste verandering evenwel is de groei van het vrachtvervoer op de weg, ten koste van het transport via het spoor, en de daarvan verbonden sector van de logistiek. Waar traditioneel de massa van de havenarbeiders het gros uitmaakte van de transportarbeiders, zijn de verhoudingen de jongste twintig jaar helemaal omgekeerd. Er zijn vandaag de dag drie keer meer arbeiders in het wegvervoer en de logistiek dan in de maritieme en havensectoren samen. Gevolg is een muur van vrachtwagens op de weg. Hoe dit verder moet is weer een ander verhaal.

ANDRÉ CAPITEYN

'Mediarubriek



Pauline Broekema en Helma Coolman

In het puin van het getto

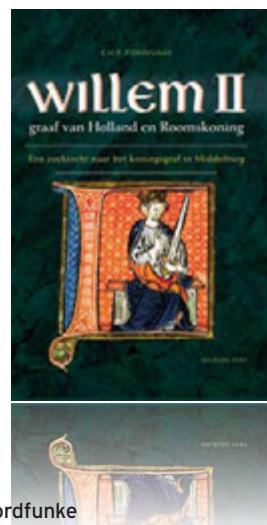
Het concentratiekamp Warschau

Uitgeverij Boom, Amsterdam 2013
254 blz., € 19,50 ISBN 978 90 895 3136 0

Pauline Broekema en Helma Coolman, als verslaggever en redacteur werkzaam voor NOS Nieuws, stuitten tijdens hun research voor een item dat ze voor het NOS-journaal maakten, op een nagenoeg onbekend gebleven concentratiekamp waar vanaf het najaar van 1943 duizenden (waaronder honderden uit Nederland afkomstige) Joden onder de meest kommervolle omstandigheden tewerkgesteld werden: Konzentrationslager Warschau. Dit werkten ze later uit tot een boek. Broekema en Coolman bouwen hun verhaal op rondom de getuigenissen van Willy Löwenberg. Deze in Westfalen in 1926 geboren jongen ontvluchtte al in 1936 met zijn ouders en zusje Duitsland en vestigde zich in Borculo, waar op dat moment veertig Joodse gezinnen woonden. Na de Duitse bezetting ontsprongen de Löwenbergs de dans niet: via Westerbork eindigden zij in Auschwitz. Dankzij de juiste connecties in de burelen van dit Poolse vernietigingskamp behoorde Willi tot het selecte gezelschap dat uitverkoren werd om in Warschau te gaan puinruimen. De Duitse bezetter wilde na het bloedig neerslaan van de opstand in het getto, de bruikbare resten (stenen, hout, elektrische bedrading, e.d.) verzamelen en hergebruiken.

Door nauwgezet te beschrijven van wat er op de puinhopen van Warschau gebeurde, slagen de auteurs erin om aan het bekende verhaal van de *Endlösung* een nieuwe - niet minder gruwelijke - dimensie toe te voegen. Broekema en Coolman doen dit in bloemrijke taal en vertellen het verhaal op een jachtige manier: er zijn tal van opsommerige alinea's waarin maar amper een werkwoord voor komt. Mede hierdoor was het lastig om het boek terzijde te leggen. Ook al is dit tegen beter weten in: slechts een enkeling van de in het verhaal opgevoerde personen overleefde de oorlog.

COR VAN DER HEIJDEN



E.H.P. Cordfunke

Willem II, graaf van Holland en Roomskoning

Een zoektocht naar het koningsgraf in Middelburg

Walburg Pers, Zutphen 2013
96 blz., € 19,95 ISBN 978 90 573 0922 9

In 1817 werd in een dichtgemetselde nis in de abdijkerk van Middelburg een skelet gevonden in een graf onder een zerk met daarop een gebeeldhouwde ridderfiguur. Omdat op de zerk een tekst ontbrak, was niet duidelijk of het hier ging om rooms-koning Willem II of diens broer graaf Floris de Voogd. Eerstgenoemde werd op 28 januari 1256 vermoord door de West-Friezen toen zijn paard door het ijs zakte. Zijn lijk werd op een geheime plaats begraven in een boerenhoeve in Hoogwoud. In 1282 wist zijn zoon graaf Floris V het stoffelijk overschot echter terug te vinden, waarna hij het liet begraven in Middelburg. In 1258 kwam Willem's broer Floris om het leven tijdens een toernooi in Antwerpen. Enkele dagen later werd hij in de abdijkerk begraven. Op meeslepende wijze beschrijft de mediëvist Cordfunke de zoektocht naar de ware identiteit van het in 1817 gevonden skelet. Werkelijk hilarisch is zijn verslag over hoe er met de gevonden beenderen in de loop der tijden is gesold. Naarmate de tijd voortschreed werd kreeg Willem de beste papieren, maar sluitend bewijsmateriaal bleef uit. In 2011 werd het skelet opnieuw onderzocht. De verwachtingen waren hoog gespannen omdat de experts gebruik konden maken van sterk verbeterde dateringstechnieken en uiteraard DNA-onderzoek. De 'historicus' Cordfunke heeft de verslaggeving van de resultaten van dit onderzoek echter aan specialisten overgelaten, waardoor de laatste hoofdstukken van zijn boek voor een leek moeilijk te volgen zijn. De conclusies zijn desalniettemin helder: het skelet is bijna zeker dat van Willem en het DNA-onderzoek heeft aangetoond dat in de 13de eeuw overspel binnen de grafelijke familie geen onbekend verschijnsel was.

BEN SPEET

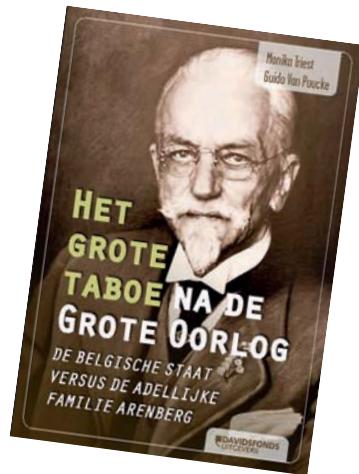
Monika Triest en Guido Van Poucke

Het grote taboe na de Grote Oorlog

De Belgische staat versus de adellijke familie Arenberg

Davidsfonds, Leuven 2013
295 blz., € 27,50 ISBN 978 90 630 6651 2

Foute nationaliteit van de Arenbergs



Hoe misleidend kan een titel zijn? Het taboe waarvan sprake is allerminst een geheim dat bijna honderd jaar onuitgesproken bleef. Het gaat om het sekwester dat de Belgische staat oprichtte, conform het Verdrag van Versailles. Financiën werd belast met het opeisen, verbeurdverklaren en verkopen van goederen van burgers van 'vijandelijke nationaliteit'. In het geval van de adellijke familie van Arenberg leidde dit tot een trauma. Een rechter besliste in 1928 dat de familieleden Duitse staatsburgers waren. Het Belgisch recht erkende geen staatlozen hoewel dit laatste misschien wel het meest toepasselijk was. De Arenbergs beheerden uitgestrekte domeinen over heel Europa, waren meertalig, paternalistisch en uitgesproken katholiek. Dat deze elite zich moest verantwoorden, is begin jaren 1920 uitvoerig in de kranten en in het parlement besproken. Zo'n taboe was het dus niet.

Bovendien dekt de titel de lading niet. De auteurs hebben gekozen voor de Hedwige- en Prosperpolder als casus. Daarnaast komen de meest uiteenlopende thema's aan bod: van hun huwelijkspolitiek over het leven van stammoeder Anna van Croy tot hun relaties met de Kapucijnen in Edingen...

Deze opsomming geeft het tere punt van deze publicatie aan. De ongetwijfeld rijke archieven van de Arenbergs hebben de auteurs overdonderd, bij de hand genomen en misleid. Die informatie is allemaal lezens- en wetenswaardig; de helikopterblik ontbreekt.

LUC MINTEN

Eerbetoon aan een wereldhit

Voor filmmaker Stijn Coninx, bekend van *Daens* (1992) en *Soeur Sourire* (2009), is het verleden een grabbelton aan dramatische verhaallijnen. Ook zijn jongste film, *Marina*, speelt zich af in het verleden: een verbitterde vader emigreert einde jaren 1940 vanuit Calabrië naar de steenkoolmijnen in Belgisch-Limburg.



ROCCO GRANATA

Zijn muzikaal getalenteerde zoon valt eerder voor een Vespa en het vrouwelijke schoon dan voor het harde labeur in de ondergrond. Vader en zoon groeien uit elkaar maar in de slotscène komt het tot een verzoening die velen naar de Kleenex-does doet grijpen.

In de vakpers is de film met gemengde gevoelens onthaald: een 'marinade van kleffe clichés' maar vakkundig gemaakt, met een sterke acteerprestatie van Matteo Simoni

Rocco en zijn Stradella, afbetaald met het colporter van Italiaanse weekbladen en de was en strijk voor andere mijnwerkers.



en meer dan genietbaar zodra een flard muziek te horen is. Ook aan de setting is veel zorg besteed, misschien wel dankzij enkele bijzondere locaties die bewaard zijn zoals de tuinwijk van Winterslag of de mijngebouwen van Beringen en Waterschei.

De binnenopnames vonden plaats in het Museum van de Mijnwerkerswoning in Eisden, een uniek project waarvoor initiatiefnemer Jan Kohlbacher recent nog door Heemkunde Vlaanderen gelauwerd is. Bewoners van de tuinwijk hebben daar samen een woning ingericht volgens de voorschriften van de werkgever.

Om dramatische redenen heeft Coninx aan Granata's levensverhaal elementen toegevoegd die soms heel ver van de historische realiteit in de jaren 1950 staan. Dat een vader zijn zoon voor een 'pedagogische proefdag' mee naar de ondergrond nam, bijvoorbeeld. Of dat een ingenieurszoon aanpakte met de dochter van een kruidenier, laat staan dat hij haar bezwangerde en zijn Italiaanse rivaal alle schuld in de nek schoof.

Het resultaat is een best genietbare prent maar dramatisch minder sterk dan *Daens*. In die film vertegenwoordigden de twee protagonisten de 19de-eeuwse klassenmaatschappij: de priester die het opneemt voor het uitgebuite prole-

tariaat en de conservatieve politicus Woeste. *'Marina'* gaat over een universeel onderwerp als het vader-zoonconflict én de liefde maar dan verpakt in een wereldhit, gezongen door een hese migrantenzoon, begeleid door een accordeon die op afbetaling was gekocht. 'La mama' deed stiekem achter de rug van vader de vuile was van de andere mijnwerkers.

LUC MINTEN



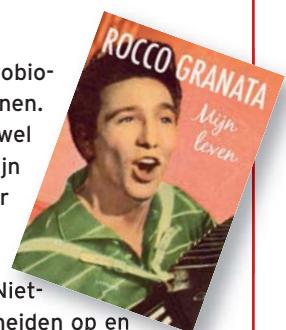
Familiefoto, bedoeld voor verwanten in Italië en Canada.

In Nederland is de film inmiddels in roulatie.

Zie www.marinafilm.be, regie Stijn Coninx, scenario Rik D'Hiet en Stijn Coninx, productie Peter Bouckaert.

LEVENSKUNSTENAAR

Gelijkzeitig met de film is de autobiografie van Rocco Granata verschenen. Het is een erg anekdotisch maar wel integer document geworden. In zijn lange carrière als zanger, producer en tv-figuur is hij vriend aan huis geworden van heel wat beroemdheden, in binnen- en buitenland. Niettemin neemt hij zijn succes bescheiden op en geniet van elk moment en vooral van zijn familie. Zijn dochter overleefde als bij wonder maar getekend voor het leven de brand in het Antwerpse Switel, oudejaarsnacht 1994. Zelfs die dramatische gebeurtenis heeft zijn levensoptimisme niet aangetast. Ricominciamo is de titel van zijn naar eigen zeggen beste cd. We herbeginnen...



Rocco Granata, *Mijn leven*. Lannoo, 2012, 366 blz., € 19,99
ISBN 978 94 014 0996 4

Wat lezers vinden

colofon

GESCHIEDENIS

Vijfde jaargang
Uitgave 2/2014

Nr. 2
Maart 2014
€5,50

Website: www.g-geschiedenis.eu

Abonnementen
€32,50 voor 8 nummers
Zie onder voor (mail) adressen en telefoonnummers

Hoofdredacteur
Drs. Siebrand Krul
redactie@g-geschiedenis.eu

Internationaal uitgever
Dr. Franz Metzger

Redactie-adviseur
Dr. Klaus Hillingmeier

Vaste medewerkers
Christine Richter en dr. Ute Strimmer
nitsch & struiving (vertaling en bewerking)
Klaus Springer, Annelies Mikmak, Jack Kist de Ruijter
(vormgeving)

Aan dit nummer werkten mee

André Capiteyn (Gent)
drs. Ben Speet (Amsterdam)
dr. Cor van der Heijden (Hulsel)
drs. Harry Stalknecht (Kampen)
drs. Harry Van Royen (Sint-Niklaas)
dr. Jan van der Meer (Nijmegen)
Luc Minten (Hoegaarden)
Carlijn Oomkens MA (Zwolle)
Lex Veldhoen (Delft)

En:
Christoph Driessens
Ulrich Graser
Klaus Hillingmeier
Evi Kästner
Christoph Koitka
Franz Metzger
Hans-Peter von Peschke
Stephan Scholz
Harry D. Schurdel

Redactiesecretariaat
Liesbeth Arendsen

G-Geschiedenis is een uitgave van
Senior Publications Nederland BV
Amaliaalaan 126 H
3743 KJ Baarn
035 - 692 52 00
www.spn.nl

Uitgever
Dirk Oeyen

Advertentie-exploitatie
MediaPlus b.v.
tel. 035-692 59 99
fax 035-692 59 98
e-mail info@mediaplusbv.nl

Nederland
Bel 035 - 692 52 10 of e-mail naar
abonnementen@g-geschiedenis.nl Het abonnement geldt
tot wederopzegging tenzij anders vermeld. Beëindiging
van het
abonnement kan schriftelijk, per e-mail of telefonisch met
vermelding van naam en adres tot 6 weken voor afloop
van abonnementsperiode, anders volgt automatische ver-
lenging.

Vlaanderen
Abonnementendienst, Postbus 360, 8800 Roeselare
Voor een nieuw abonnement, voor informatie over of
wijziging van uw abonnement:
Bel naar 078 35 33 13 (zonaal tarief)
Fax naar 078 35 33 14
E-mail naar info@abonnementen.be
Of surf naar www.abonnementen.be
Beëindiging van het abonnement alleen schriftelijk tot
6 weken voor afloop van abonnementsperiode, anders
volgt automatische verlenging.

Losse verkoop
Aldipress (Nl) - AMP (Vl)

Druk
Roularta Printing

© 2014 Senior Publications Nederland BV.
Niets van deze uitgave mag worden overgenomen zonder
vooraafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgave
2/2014



Veldslagen rond Ieper

Voor G-Geschiedenis van afgelopen januari verdient de redactie een groot compliment! Wat een variatie en indrukwekkende beelden over de Grote Oorlog. Maar bijzonder verheugd ben ik met het overzichtsartikel over de Slag aan de IJzer en de Eerste Slag om Ieper. Hier schrijft duidelijk een groot kenner van de materie. De chronologie, de samenhang: het staat nu eindelijk helder achter elkaar. Ik ga dit zeker mijn kinderen laten lezen.

Maurice Dewilde, Waregem

Belgenkampen

Met alle aandacht voor de herdenking van de Eerste Wereldoorlog komt gelukkig ook het droeve lot van de Belgische soldaten die naar Nederland moesten vluchten in de aandacht. In de overigens uitstekende G-Geschiedenis-special over de oorlog ging het over een 'Belgenkamp' voor armelui. Terecht, maar hopelijk verdiert ons lijfblad zich de komende tijd ook in de geïnterneerde soldaten. Zo werden Belgische soldaten min of meer opgesloten in kampen in het Friese Gaasterland, zo ver mogelijk van België en helemaal omsloten door water zodat ze niet konden vluchten. En na de oorlog stank voor dank!

Monica Hof, Oldenzaal

'Den draad'

Tussen alle artikels over de oorlog in de vorige editie miste ik de zogenoemde 'dodendraad': de stroomversperring tussen Nederland en België die de Duitsers aanlegden. Deze heeft veel levens gekost en ontwrichtte het dagdagelijks bestaan van duizenden mensen aan weerszijden van de grens. Ook over de grenskwestie tussen Nederland en België na de oorlog valt heel wat meer te vertellen. (er komen nog tal van WO I-artikels in komende afleveringen van G-Geschiedenis - red.)

Luc Deryckere, Neerpelt

Reageren op G-Geschiedenis?: mail naar redactie@g-geschiedenis.nl



NUMMER
GEMIST ?

Vervolledig uw reeks.

Oude nummers kunt u los bestellen mits nog voorradig.
Neem hiervoor contact op met onze klantenservice tijdens
de kantooruren.

Voor Nederland: Bel 0900 - 244 62 44 (10 cpm)

Voor Vlaanderen: Bel 078 - 35 33 13 (zonaal tarief)

GRATIS

Unieke kalender 2014-2018

G-Geschiedenis laat u op een spannende én vermakelijke manier (opnieuw) kennis maken met de geschiedenis vanaf het stenen tijdperk tot het heden. In elk nummer nemen we u mee op een historische ontdekkingsreis.

Profiteer nu van het kennismakingsaanbod en ontvang **8 nummers voor slechts €32,50.** Bovendien krijgt u de unieke kalender als **welkomstgeschenk.** De kalender is vijf jaar geldig en geeft u dagelijks een authentiek beeld van de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog.



**T.W.V.
€24,95**

Beleef de geschiedenis opnieuw en neem nu een abonnement!

Hoe wordt u abonnee in NEDERLAND

- Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar G-Geschiedenis, Antwoordnummer 356, 3740 VB Baarn
 - Ga naar www.abonneeplein.nl/voordeel en vul 293A14GCS in
 - Bel 0900-244 62 44 (10 cpm)

Hoe wordt u abonnee in VLAANDEREN

- Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar G-Geschiedenis, DA 852-657-3, 1130 Haren
 - Ga naar www.abonnementen.be
 - Bel 078-35 33 13

Vul nu de bon in!

Ja, ik maak graag gebruik van het kennismakingsaanbod. Ik ontvang **8 nummers voor €32,50** en bespaar **25%** op de winkelprijs. Bovendien krijg ik de **unieke kalender** als welkomstaaggeschenk.

SFPA machtiging

Mijn gegevens zijn:

Ik geef het abonnement cadeau aan (indien van toepassing):

Naam:

8

m/v

Adres:

Adres

Bestands:

Dest

Telefoon:

Telefoon:

Geboor

Geboren

E-mail:

E-mail:

Automatisch via IBAN rekeningnummer:

Handtekeningen

□

Ik ontvang graag de gratis G-Geschiedenis e-mailnieuwsbrief.

GAAT AKKOORD MET DE LEVERINGSVOORWAARDEN (ZIE COLECOON OF WWW.LESO.NL) VAN DE LECTEERDE BEDRIJVEN. INDIEN U HIERTEGEN BEZWAAR HEEFT, KUNT U DAT AANGEMELDEN.

Uitgave vijfde jaargang 3/2014
In de winkel vanaf 23 april 2014

Verwacht



WERELDWONDEREN
Zeus van Olympia



PORTRET
Jean-Louis
Pisuisse



ERFGOED
Kemmelberg



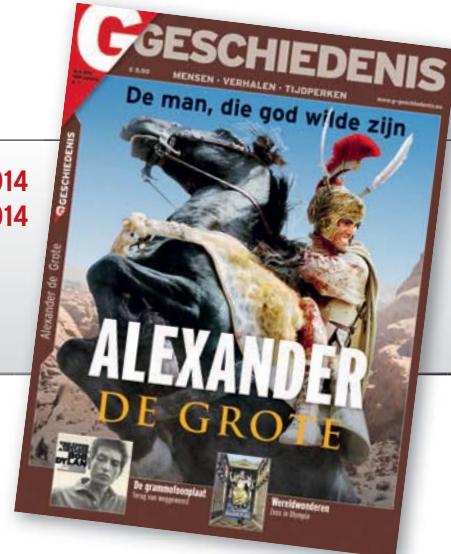
UITGELICHT
Trappistenbier

SPECIAL

De man die god wilde zijn

Alexander de Grote

Tot aan de grenzen van de wereld - voor minder deed de koning van Macedonië het niet. Liefst was Alexander de Grote nog verder getrokken, nog dieper naar onbekende landen. Egypte, Perzië, India; ze vielen alle ten prooi aan de jonge veldheer. Zijn veroveringszucht kwam tot stilstand aan de Indus, zijn troepen waren uitgeput en afgemat. Maar roem en mythe had Alexander, de zelfbenoemde Achilles, voldoende vergaard om tot de grootste veldheren uit de geschiedenis te behoren.



WERELDWONDEREN Zeus van Olympia

Phidias' beeld van oppergod Zeus was met negen meter eigenlijk te groot voor zijn tempel in Olympia, op de Peloponnesos. Het imposante beeld gold in de Oudheid al als een wereldwonder.

ERFGOED Kemmelberg

Tussen Ieper en de Franse grens werd tijdens de Koude Oorlog de toen ultramoderne commandobunker Kemmelberg gebouwd. Het complex, gereed gekomen in 1954, geeft nu als museum een indruk van het wereldbeeld gedurende de Koude Oorlog: het gevaar uit het Oosten was toen reëel.

PORTRET Jean-Louis Pisuisse

5 augustus 1914: de Slag om Luik begint. Het Handelsblad stuurde inderhaast verslaggever Pisuisse naar de plaats des onheils om ooggetuigeverslag te doen. Dat deed hij zo goed dat de lezers het gevoel hadden, er zelf bij te zijn geweest. Maar beroemd werd Pisuisse vooral door zijn cabaret. Zijn dood was een schokkende crime passionel.

UITGELICHT Trappistenbier

Bier is 'hot': er worden, zeker in België, voortdurend nieuwe bieren ontwikkeld. Wat maakt trappistenbier zo tijdloos en uitzonderlijk? Er zijn er zes in Vlaanderen en twee in Nederland. Hoe ontstond het Zundertse trappiet?



geschiedenis altijd bij de hand.

Bezoek nu onze
vernieuwde website
www.g-geschiedenis.eu
en meld u aan
voor onze gratis
nieuwsbrief.

